

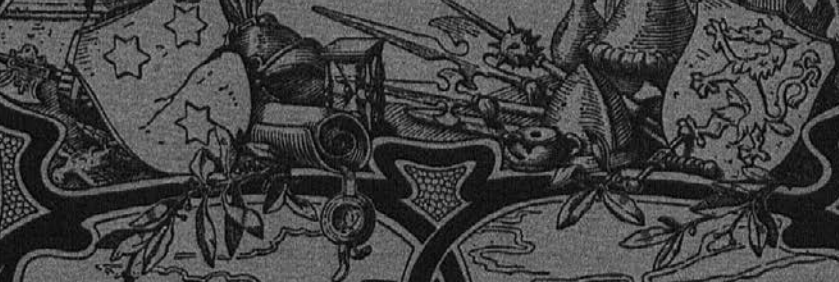
ČASOPIS

ZA

ZGODOVINO IN NARODOPISE.

Izdaja
**Zgodovinsko društvo
v Mariboru.**

Urejuje
Anton Kasper.

Maribor, 1915.
Cirilova tiskarna.

Vsebina.

I. Razprave:

Stran

Nachtigall dr. R., Freisingensia	1
Kovačič dr. Fr., Posestvo „Cezt“ v listini l. 1141 in njega lastniki	12
Glonar dr. Josip, Literarni odnošaji med šta- jerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi	40

II. Mala izvestja:

Kos dr. Fr.: Topografične drobtine	62
Kovačič Fr.: Bosna v prazgodovinski dobi	65

III. Književna poročila:

Gruden dr. Jos.: Zgodovina slovenskega na- roda IV. F. K.	70
--	----

IV. Društvena poročila 73

V. Popravki 76

VI. Zgodovinsko društvo svojim članom 76

Spisi se pošiljajo uredništvu pod naslovom: Anton
Kaspret, c. kr. prof. v Gradcu, Klosterwiesgasse 9/II.

Redni udje „Zg. dr.“ dobivajo „Časopis“ brezplačno,
knjigotržna cena je 6 K na leto.

Časopis

za

zgodovino in narodopisje.

Izdaje

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Uredil

Anton Kaspret.

MARIBOR, 1915.

Tisk tiskarne sv. Cirila.

❖ ❖ Use pravice si pridržuje društveni odbor. ❖ ❖

030024838

Vsebina 12. letnika (1915).

I. Zgodovinski spisi.

	Str.
a) Kovačič Fr. dr.: Posestvo „Cezt“ v listini l. 1141. in njega lastniki	12
b) Kos dr. Franc: Topografske drobtine	62
Kovačič Fr. dr.: Bosna v prazgodovinski dobi	65

II. Národopisni spisi.

a) Nachtigall dr. R.: Freisingensia I, II.	1, 77
„ „ „ Dodatek k Feisingensia II.	155
Glonar dr. Josip: Literarni odnošaji med stajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi	40
b) Kidrič dr. Fr.: Pismo grofa Władysława Ostrovskega Korytku	156

III. Književna poročila.

Gruden dr. Jos.: Zgodovina slovenskega naroda IV. Fr. dr. Kovačič	70
Jireček Konstantin: Kultura starosrbske države. Dr. prof. M. Murko	123
— Die Stadtpfarrkirche zum Heiligen Blut in Graz. Prof. Avg. Stegenšek	153

IV. Društvena poročila 73, 160

V. Popravki 76

VI. Zgodovinsko društvo svojim članom 76

Inhalt des 12. Jahrganges (1915).

I. Historische Aufsätze.

	Seite
a) Kovačič Fr. dr.: Das Gut „Cezt“ in der Urkunde d. J. 1141 und dessen Eigentümer	12
b) Kos Fr. Dr.: Topographische Analekten	62
Kovačič Fr.: Bosnien in der vorhistorischen Zeit	65

II. Volkskundliche Aufsätze.

a) Nachtigall R. Dr.: Freisingensia. Beiträge zur Erklärung der Freisinger Denkmäler. I. Vuzmazi — v uzmaztue	1
II. Die Vertreter der ursprünglich slavischen Nasalvokale in den Freisinger Denkmälern	77
Zusatz zu Freisingensia II.	155
Glomar Josip Dr.: Die literarischen Beziehungen zwischen den Slowenen und Deutschen Steiermarks in der vormärzlichen Epoche II.	40
b) Kidrič Fr. Dr.: Das Schreiben des Grafen Wladislaw Ostrowski an Korytko	156

III. Literaturberichte.

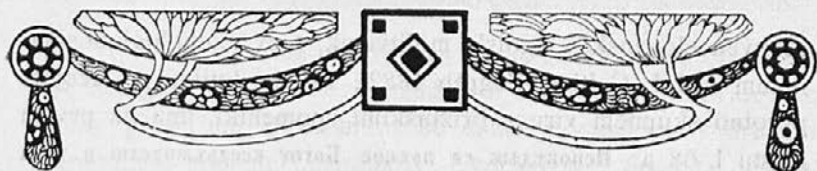
Gruden Jos. Dr.: Die Geschichte der Slowenen. IV. Fr. Kovačič	70
Jireček Konstantin: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Angez. vom Prof. Dr. Murko	123
— Die Stadtpfarrkirche zum Heiligen Blut in Graz. Prof. Aug. Stegenšek	153

IV. Vereinsnachrichten	73, 160
----------------------------------	---------

V. Berichtigungen	76
-----------------------------	----

VI. Der Historische Verein an seine Mitglieder	76
--	----

Freisingensia.

Doneski k razlagi jezika brižinskih spomenikov od vseuč. profesorja
dr. R. Nachtigalla.¹

I. V uzmaži — v uzmaztue.

V besednem, žalibog maloobsežnem zakladu t. zv. brižinskih spomenikov, kakor znano, najstarejšega spomenika slovanskega jezika, ob enem tudi najstarejšega slovanskega spomenika, pisanega z latinico (X.—XI. stol.), ste dve besedi še vedno nejasni, ali bolje rečeno, je njuna skupna korenska podlaga v kljub različnim poskusom še nerazložena. Ti dve besedi sta v uzmaži v prvem (I 15) in v uzmaztue v tretjem (III 36) spomeniku. Pomen se da določiti iz konteksta in primerjanja z drugimi podobnimi spovednimi molitvami. Dotični mesti se glasita v brižinskih spomenikih: I 15. Bože milostivi, primi moju izpoved mojih grehov, ježe jesem stvoril zla . . . ili v nepravdnej rote, ili lži, ili tatbe, ili zavisti, ili „v uzmaži, ili v ziniftve“ . . . in III 36. Bogu vsemogočemu izpovede vse moje grehe . . . ježe jesem vede stvoril ili nevede . . . v spitnih rotah, v lžnih rečih, v tatbinah, „v zniciftve“, v lakomstve, v lihojedeni, v lihopiti, „v uzmaztve“ i vsem lihodjani. Med obema navedenima mestoma je brez dvoma očitna notranja zveza, posebno izrazito pa je prvo mesto s sledečim za „v uzmaži“ „v ziniftve“, kar najbolje odgovarja raznim drugim spovednim obrazcem. Tako se glasi v latinski formuli IX. stol.: „quod furavi, quod fornicavi, quod adulteravi.“ Staro-

¹ V prvem članku podana razlaga sega že nekaj let nazaj, ko sem še na Dunaju bral s slušatelji Koljcova (gl. v razpravi), objavlja pa se sedaj skupno z drugim, ker se mi je baviti sedaj v Gradcu s slušatelji z brižinskimi spomeniki.

cerkvenoslovanski glagolski molitvenik, t. zv. euchologium sinaiticum (izd. L. Geitler, Zagreb 1882), ki se dotika po svojem prvotno skupnem viru z brižinskimi spomeniki, ima na prvem mestu l. 68 a: **Исповедаѣ са прѣвое Богоу вседръжителю и тебѣ отъче всехъ всенсавныхъ моихъ грѣхъ, ѡже . . . съгрѣшихъ . . . лихоу единому и пителству, присно вѣдаема въ блады и прелюбоудѣаніе . . . въ татѣбы . . .**, a na drugem l. 72 a: **Господи бже всемогъи, тебѣ бѣда азъ исповѣдася всехъ моихъ грѣхъ . . . ѡже азъ съвѣды съгрѣшихъ, любо не съвѣды . . . лихо влати и лѣжа и къ помышленю (и) неправедны поустоши и блади . . .**¹ Poslednja molitev iz evhologija je prevod starovisokoneške t. zv. sveto-emmeramske spovedne molitve, ki piše za **блади „hûrôno“** (prim. Vondrák, Archiv für slav. Philologie XVI in izdajo Frisinské památky). Tudi v neki homiliji učenca slovanskih apostolov Klementa, s katerega delom je tudi brižinska homilija (II. spomenik) v neki zvezi (prim. Vondrák, Studie z oboru církevněslovanského písemnictví. V Praze 1903 v „Rozpravah“ češke akademije), se nahaja prvemu mestu v evhologiju podobno **въ блады и прелюбоудѣаніе**. Zanimivo je, da sledita isti besedi še v hrvaškem prevodu Trubarjevih Artikuli (1562) — bludu, preljubodejstvu — za Trubarjevo — šuštvu, prešuštvu. Po vsem rečenem ne more biti torej dvoma, da odgovarja „v uzmazi“ in „v uzmaztue“ stcksl. **блады** f. ali **блады m.**, lat. fornicatio, nem. Hurerei, sloven. v obče pohotnost, ali kakor se je enkrat govorilo, šuštvu. Druga beseda brižinskih spomenikov „v ziniſtve“ ali „v zniciftve“ bi bila stcksl. **прелюбоудѣаніе**, lat. adulterium, nem. Ehebruch, sloven. denašnje prešeštvo (prim. Pleteršnikov slovar) ali starejše prešuštvo, o čemer hočemo še pozneje dalje govoriti. Pravilno razlago zadnje brižinske besede je podal ruski filolog Sreznevskij (gl. še doli) kot ***сѣничество**, rus. соблазнение „Verfüh-

¹ Geitler ima za неправедны vejico brez (и). Goranja varijanta se naslanja na stvnem. original: meinsuertō enti luginō, kiridōno enti unrehterō vizusheitō, hûrōno . . . (Vondrák, Fris. pam. 15).

rung“ (prim. съничити въ страсти pronum esse, жена съничава γυνή ἐταιρίζουμένη v Antiohovich pandektih XI. stol. in dr.). Pridevnik sničav pozna po Pleteršniku še danes slovenščina v drugem prenesenem pomenu „neugierig“, „vorwitzig“. Toda ta beseda, njena etimologija in kako jo je treba brati v brižinskih spomenikih, nas tukaj dalje ne zanima, ko se nam gre predvsem za razlago prvih dveh.

Dosedanje razlage besed „v uzmazi“ in „v uzmaztue“ so zlasti tri ter so objavljene v dosedanjih treh glavnih izdajah brižinskih spomenikov Köppena-Vostokova, Kopitarja in Vondráka. Prvi polni izdaji, ki je izšla l. 1827. v Petrogradu v P. J. Köppena Сборникъ словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи, je dodal znameniti ruski filolog A. H. Vostokov jezikovne opazke, ki jih je pozneje ponatisnil že gori omenjeni J. Sreznevskij v Филологическія наблюденія А. Х. Востокова (Petrograd 1865). V teh opazkah sprejema Vostokov Kopitarjev prevod obeh besed „intemperantia“ (v Wiener Jahrbücher 1822) ter skuša razlagati besedi iz korena smak, radi česar opozarja na znani Lindejev poljski besednjak pod besedo „smak“, nem. „Geschmack“ in na slov. besedo žmah (prim. še češ. šmak). Navedene tujke izvaja Miklošič iz stvnem. smac. Ne glede na grafične in formalne težkoče ni razlaga že zaradi pomena besede sprejemljiva, kakor smo videli gori. Opravičeno dvomljiva pa bi bila tudi starost tujke v slovenščini. Druga razlaga poteka od našega Kopitarja v njegovem za svojo dobo slavnem delu Glagolita Clozianus (Vindobonae 1836), kjer so izdani in z opazkami opremljeni tudi brižinski spomeniki. Na str. XLIII. pravi Kopitar: „l. 15 uzmazie, n. accipimus pro peregrina voce, facta e phrasi germanica: ūz der mâze, extra modum, τὸ ἔκμειτρον. Cf. III. 36. uzmaztvo, n.“. V dodanem latinskem prevodu spomenikov rabi že omenjeno „intemperantia“. Toda čeprav beremo že pri Trubarju in Krelju „nezmasen“ v pomenu nezmeren, se vpira tudi tej razlagi ne le pričakovani dokazani pomen, temveč tudi neverjetnost tvorbe in nahajanja take vrste germanizma za rano dobo X. stol., ne glede še na

težkoče, izvirajoče iz pisave brižinskih spomenikov, kaže na pristno domačo besedno tvoritev. Nazadnje se je lotil tega vprašanja Vondrák v svoji novi kritični izdaji brižinskih spomenikov (*Frisinské památky*. V Praze 1896), kateri so pridejani tudi snimki z rokopisa, za kar moramo Vondráku izreči posebno hvalo kakor tudi za razjasnjenje zvez brižinskih spomenikov s steksl. in stvnem. spomeniki. Glede besed je Vondrák sicer iz že navedenih razlogov mnenja, da pomenita „fornicatio“, ali razlaga ju iz steksl. *clmtechtu* „coire“, „concumbere“, torej kot smēs, směstvo (v indeksu), kjer bi bil *a* zamenil *ě* pod vplivom Kopitarjevega germanizma. Ta domneva se zdi precej prisiljena ter je malo prepričevalna, dà, po vsem rečenem celo zelo neverjetna. Sicer pa s samo kritiko še ni nič opravljeno, dokler se ne najde prava razlaga, ki z evidenco odgovarja vsem bistvenim zahtevam. Taka razlaga pa napravi tudi nadaljno podrobno kritiko prejšnjih nepotrebno. Kar moremo v našem slučaju želeti, je konstatiranje slovanskega korena in odgovarjajočih besed s pričakovanim pomenom. To hočem poskusiti v sledečem, preje pa se moram še ozreti na besedo prešuštvo, ki me je sploh navela, kakor upam, na pravi tir.

Beseda „prěšuštvo-prěšeštvo“ (Pleteršnik) se smatra za samoslovensko ter se tako isto razlaga na različne načine. Za Kopitarjevega časa se je izrekala filološka šala: „6^{tens} du sollst nicht übersechsten“ (Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, str. 56, Archiv für slav. Philologie V 281). Miklošič je izvajal besedo iz korena *škd* kot „transgressio“. To je podrl p. Škrabec (Cvetje III 4 in IV 6), ki je opozoril na prvotno pisavo *z u*, iz katerega se je po znanem slovenskem glasovnem zakonu razvil reducirani samoglasnik, ki se v navadni pisavi piše *z e* (pr. *pès*). Sicer pa išče p. Škrabec (Cvetje X 1) v besedi tujko, sestavljenko, podobno nem. Ehebruch, nekako domnevano Brichhiusche ali Brechhiusch, gotovo precej prisiljena razlaga. Možnost te razlage je tudi odpala, ko je L. Pintar (Archiv für slav. Philologie XXVII, str.

315 sl.) navel več slučajev iz Trubarja z šušstvo-prešušstvo, šuštvati-prešuštvati v pomenu „Unkeuschheit-Ehebruch“ itd. Pintar podava tudi novo razlago. Spočetka, pravi, je tudi on mislil na kakšno tujko iz nem. Sucht ali Zucht, slednjič pa se je odločil za izpeljavo iz ш о у т ъ m. „nugator“, t. j. „Flausenmacher“, „Schwadronneur“, po Pintarju „Lapp“, („verliebter Narr“. Meni se tudi ta razlaga ne dopada, ker je od nugare „Possen treiben“, „tändeln“ le precejšen skok do fornicare ali celo adulterare. Z druge strani Pintar sam priznava pri tej izpeljavi za prvotno prešustvo, kakor bogastvo iz bogat-stvo, kar pa ne odgovarja najstarejši pisavi. Škrabec je našel v Trubarjevi postili poleg več ko 20 primerov s š le tri s s, kar mu je pisna ali tisna pomota. Tudi v celi Dalmatinovi bibliji ni zasledil Škrabec niti jednega slučaja s s. Prezreti pa se nikakor ne smejo tudi besedne oblike brez t: prešušnik pri Trubarju, Dalmatinu (navadno), Megiserju in v dolenskem Dictionarium-u iz XVII. stol., prešuški rod pri Trubarju, posebno pa še prešušiti (na prvem mestu), prešušnia in prešußenje pri Gutsmanu v pomenu „ehebrechen“ in „Ehebruch“. Ako pristavlja Pleteršnik k prešušiti znak vprašanja in pravi, da je nezanesljiva beseda, nima zato nobenega povoda, nego kvečjemu nerazumevanje besedinega postanka. Ravno zadnje besede se mi zde v zvezi z nekimi odgovarjajočimi ruskimi važne, vse skupaj pa do polne jasnosti odločilno za razbistrenje etimologije besede prešušstvo.

Nežni ruski lirik Koljčov (1809—1842), ki je pel svoje pesni popolnoma v duhu prostega naroda (rojen je bil v stepnem ozemlju v Voronežu), in ki se ni nikdar do konca izobrazil v književnem ruskem jeziku, pravi v pesni: Попа любви:

Ахъ, степь, ты степь зеленая,
Вы, пташечки пѣвучія,
Разнѣжили вы дѣвицу,
Отбили хлѣбъ у мельника!
У васъ весной присуха есть,
Сильнѣй присухъ нашептанныхъ...

Присуха pomeni tukaj, da navajam drugega nego sebe, po Ásbóthu (Russische Chrestomathie, Leipzig 1890) „das Anhexen einer Zuneigung für jemand; Liebeszauber“. Po največjem, tudi znanstveno vporabljivem rusko-nemškem besednjaku Pavlovskega (v 3. izd. Riga 1900) znači присушивать, присушать, присушить ne le „ein wenig, bis zu einem gewissen Masse trocknen“, temveč tudi „sich vor Liebe abhärten, grämen lassen“ oziroma „jemandem eine Neigung zu einer Person anhexen, jemanden in Liebe, Zuneigung zu einer Person schwächen lassen“. Присуха ali присушка je po Pavlovskem tedaj tudi „das Anhexen einer Zuneigung für jemanden; die Urheberin (die Ursache) des Kammers, des Schwächens (vor Liebe, Anhänglichkeit), das Zaubermittel zum Anhexen einer Zuneigung, Liebesmittel“. Z ozirom na to mislim ne more biti nobenega dvoma, da je tudi slovensko prešušiti Gutm. „ehebrechen“, prešušenje Gutm. „Ehebruch“, prešušnik Trub., Dalm., Meg., Dict. in dalje navadno prešušstvo „Ehebruch“ popolnoma istega izvira. Vsi poznamo navidezno novejši izraz sušica za žalostno bolezen „Auszehrung“, „Schwindsucht“. Š na početku korena mesto s (koren suh-) je ne le lahko razlagati fonetično vsled sledečega -uš- potem asimilacije preko zloga (t. zv. Fernassimilation), temveč je še zlasti mogoč radi tega, ker se je pri rabi besede v tako pregnantnem pomenu najbrže že zdavnaj izgubila notranja psihološka zveza s pojmom „sušenja“. Sicer pa se nahaja v slovenskih narečjih tudi pri besedi suša asimilacijski izgovor šuš (kakor mi je med dr. n. pr. povedal slušatelj iz Nevelj na Gorenjskem). Jednake asimilacije navaja Pintar čvček za cviček, žvižgati za zvižgati itd. (druge jednake primere v slovanskih jezikih prim. n. pr. v Vondrákovi Vergleichende slav. Grammatik I 383 sl.). Ako se nahaja tu in tam bolj poredkoma v protestantovski literaturi tudi s za drugi š iz -h-, tedaj ni treba ravno po Škrabcu misliti na „pisno ali tisno pomoto“, temveč zopet na glasoslovno asimilacijo -š(ł)st-, kakor imajo n. pr. sedanji ogrski Slovenci prorostvo za občeslovensko proroštvo iz proročłstvo. Take stvari so v jeziku večkrat

nekaki fluidum, pojavljajoč se v izgovoru sedaj tako, sedaj drugače, sicer bi sploh ne mogli razložiti včasih živopisnosti raznih v jeziku se nahajajočih glasovnih dublet. Dodati mi je še morebiti pripomnjo o prefiksu *prě-* v slovenščini. Ruski prefiks *pri-* je popolnoma razumljiv. Tako isto razumljiv pa postane slovenski prefiks *prě-* glede na rabo pri Trubarju šušstvo-prešušstvo. S *prě-* se, kakor znano, izraža neka višja stopnja, pr. čistost-prečistost. Poučno je v tem pogledu eksl. *любоудѣланіе πορνεία* proti *πρελυβοудѣланіе μοιχεία*. To je torej to isto, kar pri Trubarju šušstvo-prešušstvo (gl. gori). Iz vsega rečenega pa sledi, da je tedaj naše prešušstvo res Gutsmanovo prešušenje, ruski v boljše prvotnem pomenu *присуха*, t. j. notranje pasivno in aktivno živčevno izsušenje vsled tajn, ki se krijejo za fiziološkim pojavom t. zv. ljubezni, posebno še pretirano prevratne. Nekdanji moj prijatelj, avstrijski dragoman albanec dr. Pekmezi bi mi mogel to potrditi iz skupnega osebnega opazovanja pri nekem znanstveno zelo nadebudnem macedoncu, ki ga je na zapadu skoro da ne požrla zapadna psevdokultura s svojimi senčnimi stranmi. To ve tudi fiziolog-medicinec.

Oborožen s spoznanjem etimologije o prešušstvu se vračam k svoji tukajšnji glavni nalogi nove razlage brižinskih besed „v uzmaži“ in „v uzmaztue“. Ako slovanski filolog mirno premotri vse možnosti, ki se nudijo iz pisave brižinskih spomenikov, tedaj more po mojem mnenju zlasti obstati pri korenu *smag-*. In v istini ne eksistira samo tak, ampak nahajajo se tudi besedotvoritve iz njega, ki podajajo popolno paralelo k gori opisanim izpeljavam iz korena *suh-*. Da to dokažem, hočem najpreje zasledovati besede z obče slovanskim korenem *smag-* v raznih slovanskih jezikih. Najbližja nam je naša slovenščina. Po Pleteršniku pomeni *smágniti* „vor Sehnsucht verschmachten“, *smagljiv* „gierig, voll Verlangen“, *smágati* „rösten“ (posebno lan „den Flachs zum Rösten ausbreiten“), *smága f.* „das Rösten“ in „gebräunte Hautfarbe“ (pač vsled solnca, radi česar ni na mestu vpraševalni znak, kakor bomo videli iz drugih slovanskih jezikov). Karadžić in po njem tudi Iveković-

Broz poznata samo smàgnuti „dunkel werden“, „obfuscari“ in osmàgnuti „sengen“, „amburo“. Za to pa imajo starejši srbsko-hrvaški leksikografi iz Dalmacije in Istrije glagol smagnuti v pomenu kakor Pleteršnik. Prim. Della Bella (1728) smagnuti „spasimare“, „admodum cupere“, a pod „bramate desiderare“ navaja Palmotića „vík ne hlêpi, i nè smàghni“; Voltiggi (Istrijan, 1803) smagnuti „spasimare“, „schmachten“; Stulli (Dubrovničan, 1806) smàgnuti za kojom stvarju „vehementer cupere aliquid“, „perdite aliquid amare“. Pri Mikalji in kajkavskih izdajateljih nisem našel besede. Tudi moj spošt. učitelj g. dvorni svetnik V. Jagić (Kajkavec) mi ni vedel sporočiti kakega izraza za kajkavsko ozemlje. Tako isto se zdi ga nimajo Bolgari (n. pr. besednjaka Gerova in Miladinova). Cerkvena slovenščina ima po Miklošiču (Lexicon palaeoslov.) le смагъ „fuscus“, посмагнѣти „adustum“, fuscum esse.“ Pač pa je pogosto nahajati v zapadnih in severo-vzhodnih slovanskih jezikih in to tudi še v drugih izpeljavah in prvotnih pomenih. Najbolje zanimivo je starorusko смага (gl. Срезневскій, Матеріалы для словаря древне-русскаго языка) = 1. огонь, пламя; 2. сухость, жаръ (болѣзненное состояніе тѣла, н. пр. на губахъ смага падеть и тѣло все загорится и въ лицѣ огонь явится); посмагъ = сухарь („Zwieback“) in смягнуть = сохнутъ. Tako isto je v maloruskem in ukrajinskem jeziku (prim. slovar Grinčenko) смага »сухость губъ, воспалительный налетъ на губахъ отъ жажды и труда«, смагнути »1. жариться на солнцѣ, 2. загорать (отъ солнца), 3. сохнутъ, запекаться«, смажити »жарить«, смаглюватий »о беременной женщинѣ съ пятнами на лицѣ.« Iz tega se že vidi zanimajoči nas pomen „notranje žganje in s tem zvezano sušenje“. To isto potrjujejo tudi zapadno slovanski jeziki, pri čemer dela češčina most, kakor v mnogem drugem, k sosedni južni slovanščini, kar je brez dvoma tudi važno pri pojmovanju izraza v brižinskih spomenikih, ki ni neposredno tudi starocerkvenoslovanski. V češčini (Kott) je sma-ha staro „Brand“, „Feuer“, smahnouti „dörren“, ali tudi kakor v slovenščini in južno-zapadni srbo-hrvaščini „schmachten“,

smažiti „rösten“. V poljščini opisuje Linde smażyć się = głowę sobie suszyć „sich den Kopf brechen“, „sich quälen“; Karłowicz (Słownik gwar polskich) pa pozna smaga „suchość w ustach“, tedaj tako, kakor maloruščina in velikoruščina. V sorbsčini je smahnyć-smagnuś „verbrannt werden“, dörren“, smaha-smaga „Sonnenbräune-Brache“. Po tem takem je prvotni pomen obče-slovanskega korena smag- „izpeči“, „izsušiti“, v prenesenem pomenu najbolj zapadnih in jugozapadnih Slovanov tudi „strastno zaželeť“, odgovarjajoč nem. schmachten (po Weiganda-Hirta nem. besednjaku „Verlangen bis zum Schwinden der Kräfte empfinden“), ki ima najbrže isti prvotni koren, čeprav ga ne podavajo jasno nemški etimološki slovarji, ki lahko dobe, kakor bomo videli, še v drugem podobnem slučaju pouk v slovanskih jezikih. Vse navedeno, pomen izpeljav iz korena smag- in popolno paralelni razvitek besed iz korena suh-, pa nam po mojem mnenju daje polno pravo z ozirom na brižinski besedi „v uzmaži“ in „v uzmaztve“ prihajati do zaključka, da imamo tu neke vrste sinonim k slovenskemu šušťvo-prešušťvo, in da nam je treba torej iskati v omenjenih besedah izpeljave in oblike iz korena smag- s pomenom, kakor smo označili v početku in kakor priča novo-slovensko šušťvo-prešušťvo. Po pisavi v spomenikih bi se moglo misliti še na prefiks **ѣз-** kakor n. pr. v vžgati in pod. (tedaj concupiscere proti prostemu cupere). Sicer se nahaja po Dalju (3. izdaja Baudouina) v ruščini na zapadu in v smolenski guberniji (torej beloruščini) jednako poljščini tudi усмажить — usmażyć «изжарить». Važnejše vprašanje pa je, kakšna je bila nominalna osnova obeh besed. Pri „v uzmaztve“ ne more biti dvoma, da je moralo biti prvotno **ѣз-смажьство**, tedaj v jeziku brižinskih spomenikov „v vsmastve“, ker nimamo niti v prvem, niti v tretjem slučaju, da bi **z** označeval šumevec š. Bila bi torej to asimilacija, kakor jo poznajo ogrski Slovenci, staročeščina, češka narečja (prim. praský za književno pražský, Vondrák, Vergl. slav. Gramm. 381), pa tudi starocerkvenoslovanščina (n. pr. **ѣство** iz **ѣжьство** Mar., Zogr. itd.).

Iz tega bi se pa hotelo sklepati tudi za prvo mesto „v uzmazi“, da je *z* res *z* iz *g* pred palatalnim lokalnim končajem *ě* od besede „vsmaga“. Ker pa beremo *i*, moramo ali sklepati na pisno pomoto vsled prejšnega „zavizti“, ali pa moramo videti pismeno pomoto v *z* mesto *ſ* za šumevec *ž*, kar bi bilo tako isto mogoče, ker slede kar trije *z* neposredno pred tem. V zadnjem slučaju bi bil substantiv ali *ѣѣ-ѣѣѣ* f. ali pa tudi *ѣѣ-ѣѣѣ* (prim. lokale *k-ѣѣ* v III. spomeniku samo *z i*). To je jedina težkoča pri vsej razlagi. Zdi se mi pa, da je lažje predpolagati pisno pomoto pri *z* nego pri *i* (prim. v II. spomeniku diniznega *z z* za šumevec *š*); tudi je več predhodnih istih znakov. Zato se za sebe odločam za neutrum *vѣsmažѣje* = *vѣsmažѣstvo* (*vѣsmastvo*) v tretjem spomeniku. Te besedne tvorbe so pozneje, kakor je videti, izginile iz jezika in nadomestile so jih tvorbe iz korena *suh-*, prvim povsem po sliki in rabi sinonimne.

Navedena razlaga besed v brižinskih spomenikih pa ima lepo paralelo tudi še v nemškem jeziku. Po Klugejevem etimološkem in Weiganda-Hirta nemškem slovarju je nem. *Brunst* izvajati iz *brennen*, kakor n. pr. *Kunst* iz *kennen*. Srvnem. *brunst* f. pomeni „Brand“, „Glut“, „Hitze“, potem pa tudi „verzehrendes Feuer, innere Glut, Hitze im Menschen, Heftigkeit des Geschlechtstriebes“. Ako se po Lessingu zlasti v novejši dobi misli pri „*Brunst*“ na „*brummen*“, tedaj to zlasti *z* ozirom na slovanske paralele popolnoma odpade. Prim. n. pr. še fraze „*brennen vor Begierde*“, „*vom Feuer der Leidenschaft verzehrt werden*“ in pod. Notranje koprnenje in žehtenje ter skrbi, se v slovanskih jezikih tudi še sicer izražajo *z* glagoli s prvotnim pomenom „peči“: prim. češ. *prahnouti*, polj. *pragnienie* s korenem kakor v sloven. *pražiti*, s.-hrv. *pržiti*; steksl. (in sicer) *нѣмѣѣѣ* „*sollicitum esse*“, „*affligi*“, „*curae esse*“ Mikl. in pod. Seveda niso vsi taki slučaji doveli do izpeljav s tako prenesenim pomenom kakor šušstvo in smaga. Zdi se, da je bilo pri tem bistveno opazovanje fiziološke vrste pečenja in sušenja. Z druge strani pa je zajemal jezik, razume se, pri po-

dobnih semazioloških tvorbah tudi še iz drugih psiholoških asociacij. Tako je sloven. pohotnost in starejše hot, hotnica „Kebsweib“, cksl. хотъ „desiderium“ in „meretrix“, češ. chot' „Bräutigam - Braut“, mrus. хотъ „Begierde“ itd. sicer v zvezi z glagolom hotěti „wollen“, „verlangen“, ali prvotni koren tu najbrže nima več pomena „peči se v notranjosti“, temveč „poseči po čem“ (prim. Berneker, Slav. etymol. Wörterbuch). Zveza bi bila tu n. pr. s s.-hrv. pohiti in uhvatiti. Dalje zasledovati še druge podobne izraze in njih prvotni izvir, ni tu moja naloga (mnog današnji izraz je pri tem po postanku in rabi mnogo ciničniši, nego oni stari, lepi, na realno-zdravem opazovanju sloneči); tako isto se nočem spuščati v razglabljanje prv. indoevropskega korena za naše smag- — saj je itak donesek narastel preko volje. Pač pa hočem h koncu izreči še jedno prošnjo na blagovoljne bralce, naj bi mi javili, ako kdo pozna v kakem živem slovenskem ali slovanskem narečju še kako drugo sem spadajočo izpeljanko iz korena smag-, razen teh, ki so bile omenjene tekom razprave. Določna beseda z istim določenim pomenom bi, če je še treba, potem končno za vselej rešila vsak spor.

Dodatek.

Izrečena želja se mi je preje izpolnila nego sem mogel pričakovati. G. prof. Pivko, ki že mnogo let nabira gradivo o narečju sv. Marka na Spodnjem ptujskem polju, je bil tako ljubezljiv, da me je opozoril, za kar se mu tu najljudniše zahvaljujem, da pomeni v omenjenem narečju smagati, posmagati trans. poleg drugega tudi naravnost „futuere“, kar je gotovo v najbližji zvezi s „fornicari“. Drugi pomen glagola je po sporočilu prof. Pivka „bežati, in sicer pri tem nemirno sem in tje skakati,“ razven tega se govore še fraze s substantivom smago imeti (pri pretepu) „piti v škripce, da je treba ubežati, prevzeti se strahu“ in „tan de (tam bode) drüga smaga“, t. j. tam bo še huje, boš še v večji stiski. Pomen samostavnika smaga je treba tu pač zvezati z občnim navadnim pomenom

„Hitze“, prim. nem. frazo „in der Hitze des Gefechtes.“ Drugi pomen glagola je pač sekundaren. K prejšnjemu se primerja sedaj lahko še prismégniti „prismoditi se (o rastlinah)“ v XI. letn. „Časopisa“ str. 164. iz brežiškega okraja. V podrobniši razbor prehoda in zveze pomenov se tu nočem in ne morem dalje spuščati. Konečno naj še omenim, da me je prof. Pivko opozoril še na izreko „jutr.“ ali predvsem „v Marburzi“ (n. pr. na Kozjaku), toda oba sva mnenja, da to ne more veljati že pri razlagi brižinske končnice „v uzmazi“.

Posestvo »Cezt« v listini l. 1141 in njega lastniki.

Dr. Fr. Kovačič.

L. 1141, nekje meseca julija je solnograški nadškof Konrad I. (1120—1147) v Brežah na Koroškem v navzočnosti mnogih velikašev izdal listino naslednje vsebine¹: Uvodoma primerja cerkveno vladarstvo ženi-porodnici; če ta novorojenčka ne redi dan za dnevom z mlekom, ampak ga siloma odstavi in mesto nežnosti uporablja strogost, si nakopa krivdo in otroka ugonobi, tako cerkveni predstojnik ne sme naglo in siloma, ampak stopnjema skušati doseči mir in red, zato je tudi on polagoma premagal mnogotere potežkoče ter sedaj z milobo, sedaj z ostrejšim postopanjem skušal doseči mir in poravnati razne prepire. Od svojih prednikov *Gebharda* in *Tiemona* blaženega spomina je podedoval spor, o katerem je dolgo razmišljal. Mejni grof *Starhand* namreč in njegov brat *Werigand* ter slednjega hči Hema s svojim možem Wolfradom so dolgo silili vanj ter si lastili posestvo »Cezt«, drugi so pa nasprotno zagotavljali, da to posestvo spada k njegovi gosposčini. Dolgo je o tem razmišljal ter imel mnogo in velikih posvetovanj. Ko je umrl mejni grof in njegov brat, je hči Hema s svojim možem še bolj pritiskala, a prijatelji so ju pregovorili, da sta se nad

¹ Zahn, Urkundenbuch I. str. 214.

ostanki sv. Ruperta brezpogojno odpovedala temu posestvu. Toda z ozirom na tako odličnega velikaša, ki ga je sam vzgojil, in z ozirom na gospo, odlično po svoji nravi in visokem rodu, so vsi njegovi bili edini v tem, da se ta odpoved ne sme pustiti brez nagrade. Posvetovavši se z Wolfradom in njegovo ženo, se je nadškof odločil, odstopiti jima 100 kmetij, ki niso bile del njegove gosposčine, ampak pridarovane, kakor hitro bo katera prosta vsled smrti njegovih slobodnjakov. Te kmetije so bile med kraji „Duri, Cerwalt, Hartberg, Lowenzen“. Če se jima rodi sin, bo po običaju podedoval po starših te kmetije, če pa hči, jih bo imela le do svoje smrti, potem se morajo vrniti cerkvi. Če bi smrt preprečila, da bi ne mogel tega izvršiti, je dolžen to izpolniti njegov naslednik. Za pričo je podpisan na prvem mestu krški škof Roman in 14 drugih velikašev.

Listina vsebuje več zamotanih in za našo zgodovino važnih vprašanj. Pred vsem: *kje nam je iskati posestvo »Cezt«?* *Katere so njegove meje?* *Kako je prišlo do spora s solnograškimi nadškofi radi tega posestva?*

Iz 11. in 12. stoletja imamo sploh malo virov za zgodovino naše Spodnje Štajerske, tem važnejši so oni redki, ki so se nam ohranili. Tu ne gre le za kako suhoparno ime tega ali onega kraja, ampak historična topografija nam mnogokrat odkriva tudi precej politične in kulturne zgodovine.

1. Kje je iskati posestvo »Cezt«?

Ime „Cezt“ se omenja le v tej listini in v nobeni drugi, kolikor jih je doslej znanih. Naravno je, da nam je v starih listinah omenjene kraje iskati pred vsem tam, kjer se je enako ali slično ime ohranilo do današnjega dne; ako se kakovost in lega kraja vjema z vsebino listine in z zgodovinskimi okoliščinami, tedaj je več ali manj gotovo, da smo zadeli isto-
vetnost kraja.

Krajevnih imen „Ceste“ pozna štajerski krajevni repertorij petero: malo zaselje Ceste v krajni občini Št. Jurij ob južni železnici, Cesta v krajni občini Senovo pri Sevnici ob Savi,

Ceste pri Trbovljah, Ceste v nadžupniji Sv. Križa pri Rogaški Slatini¹ in kraj Na Cestah² tik Rogatec. Iz razlogov, ki jih bomo razvili v tej razpravi, pridejo resno v poštev le *Ceste v nadžupniji Sv. Križa*. Od zgodovinarjev, ki so sploh prišli v dotiko s tem vprašanjem, nobeden ne stavi l. 1141. imenovanih Cest drugam, kakor v svetokrižko nadžupnijo, nejasne so jim le mejne točke, zlasti „Wibestein.“

Tangl v svoji razpravi „Über den angeblichen Markgrafen Poppo- Starchand von Soune“ (Mitteilungen des hist. Vereines f. St. IV, str. 154) odločno pravi: „Der Name jener, wie es scheint, einstens großen Herrschaft hat sich noch in dem Namen der zur ehemaligen Herrschaft Windisch-Landsberg und zur Pfarre Heiligen Kreuz am Sauerbrunnen bei Rohitsch im Cillier Kreise gehörigen Gemeinde Zesta, windisch Zeste erhalten.“ Ni znano, kak razlog je napotil Orožna, da je iz Tanglove razprave pač povzel poročilo o prepiru z nadškofom Konradom radi posestva Ceste, Tanglovo trditev pa, da so te Ceste v nadžupniji Sv. Križa, je znižal na skeptični „morda“ (vielleicht).³ Zahn je v svojem krajevnem repertoriju pomotoma zamenjal Ceste v križevski nadžupniji s Cestami pri Rogatcu. Kraj „an der Strassen“, ki se omenja okoli l. 1500, stoji jugozahodno od Sv. Križa, kakor je prav, dočim, Cest l. 1141. išče jugovzhodno od Rogatec, v resnici pa so to svetokrižke Ceste,⁴ ker ni verjetno, da bi bil v listini naznačen kraj „na Cestah“ izpodrinil starodavni Roas-Rogatec, ki se izrecno imenuje kot last krške cerkve l. 1130.

Če si na podlagi listine natančneje ogledamo *meje* tega posestva, govori vse za to, da se je sporno posestvo „Cest“ raz-

¹ Ceste tvorijo z Velikimi Rodnami eno katastralno občino, Rodne obsegajo 154 hektarjev, Ceste pa 147 hektarjev zemljišča, Rodne imajo 69 hiš, Ceste pa 51; s Cestami so združeni kraji: Gornje Nezbiše, Plat in Vrhovnica.

² Ceste in Na Cestah pri Rogatcu spadajo v krajno in katastralno občino trg Rogatec.

³ Das Dekanat Rohitsch str. 84.

⁴ Ortsnamenbuch ad voc. Zeste in Ceste.

tezalo po prastari nadžupniji Sv. Križa. Listina označuje meje tako-le:

„... prediumque Cezt istis terminis signatum, Wibestein et fonte marmoreo lapide signato usque ad crepidinem montis suum esse dixerunt.“

V listinah so meje večkrat le površno označene, mnogokrat je povedano le ime kraja, kjer je ležalo posestvo, včasih izostane tudi to in se listina zadovolji z nedoločenim „quoddam predium“. V 10., 11. in deloma še v 12. stoletju izdajanje listin sploh ni bilo priljubljeno. Če se je že izdala listina, je služila le za dokaz, da je dotično posestvo last tega ali onega gospodarja, pri natančnejši določitvi mej je pa odločevala praksa in starodavna tradicija, v spornih slučajih izpovedi starih ljudi. Tako nam tudi za meje posestva Ceste podaja listina le glavne točke in te so: Wibestein, neki studenec, z marmornim kamenom označen in pa vznožje neke gore.¹ Kje nam je iskati „Wibestein“? Tangl kratko priznava, da mu je to neznano — „Wo Wibestein (recte Wibestein)... liege, ist mir nicht bekannt.“² Orožen, ki se je sicer natančneje pečal z zgodovino teh krajev, se tega vprašanja sploh ne dotika. Zahn je pa v očitni zadregi, trdeč, da je Wibestein poleg Rogaške Slatine in kakor v temi tipa sem in tje, navajajoč v svojem repertoriju z vprašajem in v oklepaju: „ob der Berg Janina? ob der Donati?“

Ta domneva je brez vsake podlage; da ni nobene etimološke zveze med Wibesteinom in Janino ali Donačko goro, je jasno, druge opore pa tudi ni.

Wibestein je očitno nemška zloženka od Wibe in stein, slično „wiberât“ — ženski nakit. Wibe ali wib je srednjevisokonemška oblika³ za sedanjo besedo Weib — žena ali v ljudski govorici baba, ki nekdanj ni imela zaničljivega pomena in ga tudi dandanes ponekod nima.

¹ V pisateljevi knjigi „Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini“ (Ljubljana 1914), str. 12. se je vrnila pomota „do vrha neke gore“, mesto do *vznožja*, ki pa za daljno izvajanje nima pomena.

² N. d. str. 154.

³ Ziemann, Mittelhochdeutsches Wörterbuch.

Pod pojmom „predium“ si ne smemo misliti navadno posestvo v današnjem pomenu, ampak veliko obsežno zemljišče, ki je presegalo celo današnja graščinska posestva, ki so v največ slučajih le drobci prvotnih velikih gospodarskih skupin. Zato se je tudi radi mej treba ogledati nekoliko dalje od onega kraja, po katerem ima posestvo svoje ime; na ta način bomo kmalu imeli zagonetni Wibestein!

Zahodno od Tinskega, v krajni občini Sv. Štefana je katastralna občina *Babna gora* s podružnico sv. Ane (iz 17. stoletja) in razvalinami starodavnega žusemskega gradu. Nekoliko vzhodno od Babne gore (tudi Babnega vrha) je vas *Babna brda* in povrh še imamo v isti katastralni občini vas in potok *Babno reko*. Babna gora se imenuje l. 1466 am Pabenberg, okoli l. 1490 pa v urbariju žusemske graščine Pambenberckh in Pabenwerkch. V isti krajni občini kakor Babna gora in Babna brda je tudi vas Grobelce, ki se v urbariju krške škofije¹ iz konca 15. stoletja omenja kot mejna točka deželске sodnije v Podčetrtku. Odtod se odpira krasen razgled po hribovitem svetu do vznožja Boča in Plešivca. Če kdo poreče, da je Babna gora preveč oddaljena od Cest, je treba pomisliti, da je posestvo Ceste moralo biti jako obsežno. Nadškof je bil voljen dati zanj kar sto kmetij, a to je bila le nekaka odškodnina, ne zamemba, posestvo Ceste je bilo še več vredno. Tako obsežno posestvo se je seveda imenovalo po gotovem kraju, ki je bil gospodarsko središče ali drugače pomenljiv, sicer so se pa meje raztezale lahko več ur naokrog. Tako je n. pr. med l. 1041 in 1060 karantanski plemič Waltrifit odstopil solnograškemu nadškofu Balduinu svoje posestvo ob Sulmi, v kraju Kapla imenovanem kot odkupnino od desetine pri drugih posestvih. Kapla je na Remšniku, Sulma pa teče mimo Lipnice.² In v skoraj istočasni listini Karantanca Eppona se imenuje drugo posestvo *pri Kapli*

¹ V deželnem arhivu v Gradcu št. 1230, fol. 321; gl. Mell-Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen str. 434.

² Kos, Gradivo III. št. 117.

*blizu Sulme*¹. Razdalja Babne gore od Ceste torej ne dela težave, ampak nasprotno podpira trditev, da je v Babni gori iskati mejnik Wibestein, ker le tako dobimo dovolj prostora za obsežno posestvo. Kak drug kraj z enakim imenom, ki bi bil v primerni bližini kakega kraja Ceste, iščemo zastonj po celem Štajerskem in Koroškem. Na Kranjskem pač imamo Babne gore in Cesto, toda ne v primerni bližini ter se zgodovinsko ne dajo spraviti v zvezo s solnograškimi nadškofi in drugimi lastniki vlastelinstva Ceste. Wibestein nam je torej iskati v Babni gori, kjer je pozneje nastal grad Žusem. Zanimivo je, da je še v 15. stoletju šla meja podčetrske deželjske sodnije tik do vrat žusemskega gradu,² sploh so se na ozemlju Babne gore križale sodnijske meje sosednih graščin.

Kje je pa drug mejnik — „fonte marmoreo lapide signato“? Že Tangl je v omenjeni razpravi izrazil skromno mnenje („man erlaube mir die Vermuthung“), da utegne biti ta studenec *Slatina*. Navaja za to dvojni razlog; prvi ni veliko vreden: ker Ceste še sedaj spadajo k Sv. Križu pri Rogaški Slatini; drugi razlog je nekoliko boljši, dasi je le dokaz možnosti in verjetnosti, namreč da ni verjetno, da bi kakšenkoli navaden studenec bil označen z marmorjem, in je lahko mogoče, da je l. 1141. že bila znana Slatina. — Trstenjak smatra tudi ta studenec za Rog. Slatino.³

Tudi Zahn v repertoriju k I. zv. „Urkundenbuch“ str. 953 dostavlja k besedi fons . . . : Heilquelle. Tega mnenja se je oprijel tudi pisatelj teh vrstic v knjigi „Nadžupnija Sv. Križa“, kjer se pa ni mogel spustiti v podrobno raziskavo tega vprašanja. G. prof. dr. Stegenšek je v oceni⁴ imenovane knjige odklonil to razlago, češ, „Slatinski izvirek je sploh izključen, ker leži

¹ Istotam št. 118.

² Mell-Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen str. 434. — Trstenjak (Werand de Graz str. 29) smatra Wibestein za prevod slovensk. Babni kamen v šmarskem okraju, a Bab. kamena tam ni, ampak B. gora.

³ Werand de Graz, V Celovci 1884, str. 29.

⁴ Voditelj 1915, str. 79.

ob vznožju hriba; po listini pa gre od studenca — mejnika do vznožja hriba meja, torej večja distanca.“ On podaja naslednjo razlago: „Verjetno je celo, da ležita studenec — mejnik¹ na pobočju hriba. Posestvo Cezt je z naslednjimi mejami opisano (istis terminis signatum): Prva točka je Wibestein, že po besedi neka višava, najbrž gradič, druga točka sta studenec — mejnik, tretja in četrta točka približno pravokotnega posestva pa ležita v eni črti — v vznožju hriba. Če bi ležal studenec v ravnini, bi ne bilo dovolj reči, da gre meja do hriba, zakaj v naši hriboviti deželi bi se zaman vprašali, do katerega hriba, in posestvo bi ne imelo zadostno opisanih mej (istis terminis signatum). Ako pa leži studenec na hribu, potem zadošča izraz, da gre meja od njega do vznožja hriba, in last Cezt je s kratkimi besedami popolnoma orisana. Po vsej verjetnosti se torej nahajata studenec — mejnik na pobočju hriba.“

A če si stvar natančneje ogledamo, je ta razlaga ne samo „po vsej verjetnosti“, ampak prav gotovo nemogoča. Wibestein si naj predstavljamo kot višavo, oziroma gradič na višavi, studenec — mejnik pa ob pobočju hriba. Pomislimo si tedaj mejno črto od Wibesteina do studenca — mejnika, tedaj je to črta od vrha hriba do gotove točke ob pobočju, kjer sta studenec in marmornat kamen, potem pa dela mejo vznožje „hriba“, za pravo gore (usque ad crepidinem montis). Kje je potem štirikotna ploskev za posestvo? Če si Wibestein in studenec predstavljamo vrh gore, tedaj pač imamo pobočje gore do vznožja kot ploskev. Toda kje naj v tistih časih najdemo pobočje gore, ki bi dalo prostor za posestvo, vredno več kakor 100 kmetij? Ali naj bo to morda pobočje Boča ali Donačke gore? Za to bi pač nadškof ne dal 100 kmetij in bi se v takratnih časih ne bilo vredno prepirati pol stoletja za strmo, s šumo obraslo in težko dostopno pobočje. G. St. se spodtika dalje nad prevodom „z mramornatim kamenom obdan.“ V poljudni knjigi, kakor je „Nadžupnija Sv. Križa“, ni šlo za besedni prevod,

¹ Studenec — mejnik smatra za dva različna predmeta, zato dvojina,

ampak za misel, in misel, ki se nahaja v besedah „fonte marmoreo signato“ je dovolj izražena z besedami „z mramornatim kamenom obdan“, njegova razlaga pa zanaša v listino nekaj, česar tam ni. Poleg studenca bi naj stal „po koncu“ neki marmornat kamen kot znak (signum) ali mejnik. To je v nasprotju z besedilom listine, ki označuje kot mejnik studenec in ne kamen poleg studenca. Če bi bil marmornat kamen ob studencu veljal za mejnik, bi listina drugače govorila. Okoli l. 1240 je n. pr. Majnhard Goriški podaril admontskemu samostanu neko šumo, kateri so na eni strani označevali mejo s križem zaznamovani kameni — per lapides cruciatis¹ — ne morda cruce signatos ali pa cruces lapide signatas. L. 1225. se pa omenja kamen — mejnik, „lapis marginalis“, ki je bil vkopan ob razpotju, od tega kamena je šla meja do drugega kamena, ki je bil vkopan poleg Majnhardovega zida.² Slično bi bilo v našem slučaju, če bi bil kamen poleg studenca mejnik: lapis marmoreus apud ali iuxta fontem. Fons marmoreo lapide signatus torej ne moreta biti dva ločena objekta. „Fons signatus“ je tudi bibličen izraz (Vis. pesem 4, 12), grški πηγή ἐσφραγισμένη, slovenska Wolfova izdaja ima „zapečaten studenec“, Lampe — Krek (v razlagi): zapečaten ali zaprt studenec, srbski prevod Vuka Karadžića ima „studenac zapečaćen“. Grška beseda σφραγίζω pomeni zapečatiti pa tudi zapreti, zapečaten studenec je torej studenec, ki ni vsakomur pristopen, ampak je zaprt, dandanes bi rekli zaklenjen ali zadelan, nikakor pa „fons signatus“ ne more biti studenec, poleg katerega bi stalo kako znamenje in ga označevalo. „Fons marmoreo lapide signatus“ torej tudi ni studenec, ob katerem bi „po koncu stal“ marmornat kamen, ampak studenec z mramornatim kamenom zadelan, obdan, zaprt.

In kakšen bi mogel biti ta marmornat studenec? Če bi ta studenec stal kje ob vznožju južnega Pohorja, v bližini Konjic ali Zreč, bi ne bilo nič posebnega, ker je tam marmorja dovolj

¹ Zahn, U. B. II. str. 502.

² Istotam str. 324: usque ad alium lapidem marginalem, qui infossus est apud parietem Meinhardi...

in se celo ceste posipavajo ž njim, ampak v Rogaški okolici ni nikjer marmorja. Gotovo nihče ni marmorja vlačil iz Pohorja sem, da bi tu ob studencu stal kot mejnik, ampak studenec je moral biti posebno znamenit, da so ga z marmorjem obdali. Opravičeno je torej mnenje, da utegne to biti slatinski studenec. Ali ni mogoče, da so slatinski izviri bili znani že v ranem srednjem veku in celo v rimski dobi? Ljudje, ki so od davnine bili nekako zrastle z zemljo, so dobro poznali njene lastnosti in darove, ki jih je ponujala. Cela dolina, ki se vleče do vznožja Gabernika proti sedanji Rogaški Slatini, se je nekdanj imenovala Slatina, tudi Sladka gora nima imena od sladkosti, ampak od bližnjih slatinskih virov. Prvotno slovensko ime je Nemec krivo razumel in prestavil s Süssen-berg, pod vplivom nemščine se je pa tudi v slovenskem imenu polagoma zabrisal prvotni pomen. Ko so čistili t.i. Rozalijin studenec, so v globini našli staro leseno studenčno ograjo, znak, da so ljudje že zdavna poznali in rabili to vodo, pa je najbrž kaka elementarna nezgoda zasula studenec in so ga šele v 19. stoletju zopet odkrili¹. Okolica Rogaške Slatine v rimski dobi in v ranem srednjem veku ni bila morda kak divji, neobljuden, od sveta ločen kraj, ampak tod je šla rimska cesta in v bližini, okoli Pristave in Mestinja so se našli sledovi večje rimske naselbine. Res, čudno bi bilo, da bi takratni praktični ljudje ne bili spoznali dobrih lastnosti slatincev.

Iz vsega tega povzamemo naslednje: 1. Iz listine nikakor ne sledi, da bi studenec z marmornatim kamenom bil ob pobočju kakega hriba, še manj, da bi bil ob pobočju istega hriba, na katerem je bil Wibestein. 2. Mejniki ni bil ob studencu stoječ marmornat kamen, ampak studenec sam, z marmornatim kamenom obdan ali zaprt. 3. Ni izključeno, ampak celo verjetno, da se je v tem studencu zajemala zdravilna voda-slatina in zato je studenec bil vreden marmornate ograje. Mogoče je sicer tudi, da so porabili v srednjem veku kak marmornat ka-

¹ Janišca, Topogr. Lexicon I, str. 779.

men iz rimske dobe, a to na stvari ne menja nič, studenec je moral biti nekaj posebnega, da so ga z marmorjem zadelali.

Oglejmo si sedaj krajevne razmere, kam naj postavimo mejnik „fons marmoreo lapide signatus“. Na podlagi listine si moramo meje posestva „Cezt“ predstavljati tako-le: Od Wibešteina gre mejna črta (seveda ne zračna, ampak naravna: potoki, vrhovi, steze itd.) do marmornatega studenca, s to črto nekako vzporedno pa dela mejo vznožje neke gore, tako je posestvo res imelo približno obliko štirikota. Ploskev med temi črtami mora biti dosta velika za tako razsežno posestvo in med te črte mora priti kraj Ceste, po katerem se je ime-ovalo celo posestvo.

Stare župnijske in deželskosodne meje nam v tem oziru dajejo le malo opore. Stara meja svetokrižke župnije se je v dolini pri Zibiki sicer približala Babni gori, a tu je med cerkvijo sv. Jerneja in vasjo Zibika krenila čez hribovje proti jugu k Tinjskemu potoku in potem po vrhu Rudnice ter ob potoku, ki teče iz Rudnice mimo napajališča podčetrtske graščine, k Sotli¹. Tukaj je šla ob Sotli starodavna rimska cesta, ki je prišla od Cest, ob cesti je sicer mogoč kak studenec, kjer so vozniki napajali živino, a ni verjetno, da bi tu stal marmornat studenec, ker bi se potem posestvo raztezalo do Sotle in listina bi gotovo označila kamen ob Sotli kot mejnik, ne pa studenec. Mejo deželske sodnije v Podčetrtku pa urbar krške škofije iz konca 15. stoletja tako-le opisuje: meja je šla najprej ob Sotli navzgor do vasi „Guewin“—Nimno, za vasjo je ob cesti proti Sotli stal kamen in poleg kamena staro drevo, na drugo stran ceste, proti hribu, pa neka hruška. Tu je meja zapustila Sotlo in je šla čez hribovje do križa pri vasi Brestovec (zahodno od Sv. Križa, med Cestami in Sv. Križem). Med podčetrtsko mejo in Sotlo se je kakor rog vrinilo ozemlje rogaške ali strmolske deželske sodnije. Od vasi Brestovec je krenila meja v severni smeri čez Velike Rodne mimo sv.

¹ Orožen, Das Dekanat Rohitsch, str. 21 22.

Mohora do vasi Laše, potem v južni smeri mimo vasi Grličice, ki je nekdanj, pripomni urbar, tudi spadala pod sodnijo v Podčetrtku, dalje je šla proti Stranjam in po dolini proti cerkvi sv. Jerneja, kjer je čez vinograde in druge višave šla do Grobelc, ki so zahodno od Babne gore. Nadaljni tok meje ne spada semkaj. Vsekako je doslej opisana meja deželne sodnije v Podčetrtku šla po nekdanjem posestvu Ceste, a kak studenec kot mejnik se nikjer ne omenja.

Med mejo podčetrtske sodnije in med črto po vrhu Boča in Plešivca ter Donačke gore se je razprostirala strmolska ali rogaška sodnija, kakor jo opisuje prodajni akt zbelovske graščine iz l. 1588¹. Na severu na Gaberniku in ob vznožju cerkvice sv. Magdalene (sedaj sv. Rozalije) je strmolski sodni okraj mejil z zbelovskim, tu je bila tudi meja stare Savinjske marke.

V politični in sodni zaokrožitvi so se na tem ozemlju izvršile razne spremembe. Sv. Križ je ena najstarejših župnij, dočim sicer prastare župnije predstavljajo več ali manj tudi upravne in sodne enote, iščemo na ozemlju prvotne svetokriške župnije zastoj kako enotnost.

Najlažje si to razlagamo tako: vzhodni del prvotne svetokriške župnije, ozemlje današnje rogaške, št. florijanske župnije in Sv. Roka ob Sotli, v kotu med Donačko goro in Sotlo do njenega izvira je imel svoje upravno in sodno središče v Rogatcu (stari Roas), in se omenja izrecno v listini Lotarja III., s katero l. 1130 dne 18. oktobra potrdi krški cerkvi nekdanj Hemina posestva²; na zahodu je svetokriška župnija segala na ozemlje graščine Podčetrtek, severo-zahodni del stare župnije pa je zavzemal „praedium Cezt“.

To vlastelinstvo je sicer bilo jako veliko in je z neke strani vablivo, raztegniti ga tudi čez rogaško okolico, tako bi se obseg posestva Cezt kril z obsegom prvotne svetokriške nadžupnije, ki je obsegala tudi ozemlje sedanjih župnij v Ro-

¹ C. kr. nam. arhiv v Gradcu; Mell-Pirchegger n. d. str. 431—432.

² Monumenta Carinthiae I., str. 93—94.

gatu, Št. Florijanu in Sv. Roku, rogaška graščina kot gospodarska in upravna enota pa bi se bila razvila šele pozneje. Vendar zoper to govore tehtni razlogi. V Rogatcu je gotovo bila že v rimskih časih znatnejša naselbina in tako je tudi v ranem srednjem veku nastalo tu nekako središče. Razen tega bi potem na vsak način delala jugovzhodno mejo posestva Ceste rečica Sotla, potem je pa nepojmljivo, da se kot mejna točka označuje studenec, katerega si ne moremo lahko misliti tik ob reki. Posestvo Ceste nam je torej omejiti le na severozahodni del stare svetokrižke nadžupnije.

Po l. 1141 izginje to posestvo kot samosvoja enota, očitno je bilo prideljeno krškim zajmom v Podčetrtku in v Rogatcu. Nekak ostanek starega posestva je smatrati morda županijo (urad) Kostrevnico, ki jo je l. 1453. dne 13. junija celjski grof Friderik II. podelil novoustanovljenemu dominikanskemu samostanu Novikloster v Savinjski dolini¹. K tej županiji so spadali kraji: Predenca blizu Šmarja (7 $\frac{1}{2}$ kmetij), Vodrež (8 kmetij) pri Čačavasi, Spodnji Gabernik (2 kmetiji, 1 dvorec in 3 travniki), Pod turnom (2 kmetiji), Gabrovec (4 kmetije, 1 dvorec), Hadozka ali Hadacz (9 $\frac{1}{2}$ dvorcev, Ratanjska ves), 1 kmetija „pod cesto“, Vodula² (1 kmetija), Gornja Kostrevnica (1 $\frac{1}{2}$ kmetije), Spodnja Kostrevnica (4 $\frac{1}{2}$ kmetije), „zu Purk“ = najbrž gradišče, razvaline starega gradu na strmini severozahodno od cerkvice sv. Lenarta, kostrevniške podružnice; Koplanec (1 dvorec in njive, nekje v bližini Lemberga), Polsine = Polžanska vas zahodno od Lemberga (6 kmetij s travniki), Čretvež (5 kmetij in travniki), Hrastovec (6 kmetij) na Boču pri podružnici sv. Marjete.

Če postavimo na Babno goro mejno točko Wibestein, marmornat studenec pa kam v bližino Rogaške Slatine, tedaj je med tema točkama lahko šla precej naravna meja ob Tinjskem in Mestinjskem potoku, potem ob Sotli do vasi Nimno,

¹ Muhar, VII., 394; Orožen, VII., 236.

² Ta Vodula je kraj v kostrevniški krajni občini.

kjer je poznejša sodnijska meja ločila podčetrtsko in rogaško ozemlje in potem v okolico današnje Slatine. Med tema dvema točkama je potem na severozahodno stran do vznožja Boča in Plešivca ter do mej stare zbelovske graščine dovolj prostora za veliko posestvo. Potem nam je razumljiv tudi sicer nedoločni izraz v listini — do vznožja gore — usque ad crepidinem montis. Vsekako je imel pisatelj listine v mislih neko dobro znano goro, katere ni bilo treba natančneje imenovati. In to je v našem slučaju. *Gora* per eminentiam sta v teh krajih Boč in Donačka gora. Če bi nam danes kdo razkazoval to posestvo iz kakega griča, bi tudi lahko rekel: to posestvo se razteza do *Gore*. Edino, kar dela težavo, je to, da mejo posestvu Ceste dela v listini vznožje gore, dočim je meja med celjsko mejno grofijo in t. i. ptujsko marko prišla do vznožja le v onem kotu, kjer je sedaj cerkev sv. Rozalije, sicer je pa šla po vrhu Boča, koder je šla tudi stara župnijska meja in deloma še dandanes. A tudi to se da razložiti. Drugo je meja obmejne grofije, ki je bila državna upravna enota, in drugo meja zasebnega posestva, katerega dejanska vrednost je bila v obdelanem in rabljivem svetu. Dejanski se je posestvo raztezalo do vznožja gore. Vprašanje je tudi, so li bile sestavljavcu listine krajevne in mejne razmere dovolj znane, zakaj ravno ob tej meji so še pozneje bili večkrat prepiri med ptujskimi in celjskimi gospodi. Ker se je plodonosno posestvo res razprostiralo po gričih in dolinah do vznožja gore in je na eni strani tudi res ob vznožju mejilo s sosedi, se je v listini kaj lahko označilo vznožje gore kot meja brez ozira na državno mejo mejne grofije.

Če postavimo mejnik-studenec nekam v okolico današnje Slatine, za vznožje gore pa vzamemo vznožje Boča in Plešivca, imamo dovolj razdalje. Slatina je sicer ob vznožju hriba — Janine, a do Boča je še daleč. Med črto od Babne gore do Slatine in vznožjem „gore“ — Boča je prostora dovolj. Marsikaj nam še pojasni drugo vprašanje, kako je prišlo do prepira radi tega posestva s solnograškimi nadškofi?

2. Prepir radi posestva Ceste.

Izdajatelj listine l. 1141, nadškof Konrad nam sam poroča, da je ta prepir prevzel od svojih prednikov, nadškofa Gebharda (1060—1088) in Tiemona (1090—1101). Zato ima ta dolgotrajna pravda obširno zgodovinsko ozadje ter stoji v zvezi z bl. *Hemo Piljštansko*.

Po smrti soproga Viljema in dveh sinov Viljema in Hartviga so Hemi ostala ogromna posestva, ki so se razprostirala deloma po Savinjski dolini in pa med Sotlo, Savo in Savinjo. Najprej je ustanovila in bogato obdarovala nunski samostan v Krki na Koroškem, kjer je želela preživeti zadnje dneve svojega življenja. A od nje ustanovljen ženski samostan je kmalu po njeni smrti propadel, potem je nadškof Gebhard leta 1072 ustanovil mesto samostana krško škofijo ter ji odkazal posestva, ki so bila namenjena samostanu. Svoja gornještajerska posestva ob Anži in v Paltentalu je istotako med l. 1041 do 1045¹ darovala solnograški cerkvi v ta namen, da se ondi ustanovi moški samostan. Ta posestva je nadškof Gebhard pomnožil deloma s skrbnim gospodarstvom, deloma z darili in strogim iztirjevanjem desetine od Slovencev ter s temi posestvi ustanovil in obdaroval admontski samostan. Svoja bogata darila je Hema storila še v življenju, a kakor navadno pri bogatih dediščinah, so tudi tu kmalu po njeni smrti nastale nejasnosti in pravde. O Heminih darilih nimamo niti ene popolnoma pristne listine, vse so ponarejene, a stvarno vendar resnične, ker se opirajo na pristne, toda za nas izgubljene vire. Prav to ponarejanje listin nam spričuje hude pravde radi Heminih posestev, oziroma radi pravic, ki so si jih lastili krški škofje in kapitol napram solnograškemu nadškofu². Letu 1043 se pripisujejo kar tri listine, ki se nanašajo na Hemina darila. Prva je z dne 6. januarija³ i. l. in je po Jakschu ponarejena

¹ Kos, Gradivo III, št. 115.

² Gl. Jaksch, Monum. Car. I. uvod.

³ Zahn, U. B. I. 61; Jaksch, Monum. hist. duc. Carinth. I. 55, Kos, Gradivo III., št. 124.

med l. 1172—1176, toda v njej so nepristne le pritikline in opazke, ki se nanašajo na ustanovitev krške cerkve in samostana, a stvarno so tudi te pritikline resnične, le da imajo očitno namen, povdarjati, da je Hema ustanovila krško cerkev in samostan; vse drugo je v listini resnično, namreč, da je nadškof Balduin (1041—1060) podelil od Heme ustanovljenim cerkvam desetine, krstne in pogrebne — t. j. župnijske pravice, ona pa je njemu odstopila po svojem zastopniku Preslavu svoje posestvo v *Rajhenburgu* in v Adegliacco severno od Vidma na Furlanskem. Druga listina, ki se pripisuje l. 1043., se ne tiče našega predmeta¹, pač pa tretja, ki nosi datum 15. avgusta 1043. Ta dan je bila posvetitev nove cerkve v Krki in v navzočnosti nadškofa Balduina ter mnoge svetne in duhovne gospode je Hema po svojem zastopniku Preslavu med drugim podarila krški cerkvi poleg drugega *vse to, kar je imela v Savinjski dolini*. Izvzete so bile le štiri vasi: *Dramlje, Hotunje, Kameno*² in *Ponikva*, pa neko posestvo ob Savi, katero je bila že prej v neki pogodbi odstopila, namreč posestvo v Rajhenburgu. V tej listini je pa tudi naslednja določba: ako bi v krški cerkvi kdaj nehala služba božja ter bi nadškof ali kateri njegovih naslednikov hotel dati cerkvena posestva v zajem ali si jih prisvojiti za svojo rabo, *tedaj ima njen sorodnik Ašvin*³ pravico, za 15 penězov odkupiti od škofovske oblasti samostan z vsemi pritiklinami, pripomoči mu do prejšnje slobode in na novo vpeljati božjo službo. Ob enem Hema izjavi in potrdi pred pričami, da prepusti krški cerkvi vse, česar ne bi do smrti prav izrecno podelila komu drugemu. To listino je sicer po sodbi Jakschevi ponaredil krški kapelan Konrad l. 1170 ali 1171, a za podlago mu je služil neki pri-

¹ Gl. Kos, n. d. št. 125.

² V krajni občini Št. Jurij ob južni železnici.

³ *Consanguineus eius Aschuin*. Če se bere to ime po italijanskem izgovoru, je Askuin, kakor zgodovinarji navadno pišejo, tako tudi dr. Kos. Po našem mnenju se pa v tem imenu skriva slovensko ime Anže ali pa mu je korenika v staroslov. *azhno* — koža, usnje.

sten spis iz dobe nadškofa Balduina, zatoorej je stvarno resnično, kar listina poroča.

Iz te listine povzamemo naslednje, kar je za našo razpravo posebno važno: 1. Hema ni imela potomcev, pač pa sorodnika Ažvina, 2. temu podeli pravico, odkupiti samostan, če bi se ustanova odtujila svojemu namenu, 3. Hema si pridrži pravico, eventuelno še komu drugemu kaj podariti, pred vsem seveda svojemu sorodniku, kateremu bi pač ne bilo vse eno, če bi Hema na vse strani delila svoje veliko bogastvo, njega pa prezrla. V tem bomo našli ključ, kako je prišlo do prepira radi posestva Ceste.

Listina nadškofa Balduina z dne 27. majnika leta 1045. vsebuje oporoko grofice Heme. Mesec dni pozneje, dne 29. junija istega leta, kakor se misli, je umrla Hema. Tudi ta listina je ponarejena in je nastala okoli l. 1200–1203. Ponarejevalec se je posluževal nepristne listine iz l. 1043. dne 15. avgusta, ker pa ima ta listina za podlago pristen vir, zato je tudi vsebina listine, ki obsega oporoko, stvarno resnična. Ko je Hema čutila, da se ji bliža smrt, je poklicala k sebi nadškofa Balduina ter mu s soglasjem¹ svojega odvetnika grofa Ažvina in svojih feudnikov podarila vsa tista posestva, ki so jej še ostala po ustanovitvi ženskega in korarskega samostana v Krki, potem vse, kar je podedovala po svojem soprogu in po sinovih, nadalje vse tisto, kar so jej podelili cesarji in kralji, ali je podedovala po svojih stariših z vsemi pravicami, ki jih je imela na podlagi listin rimskih cesarjev in kraljev Arnulfa (l. 895. in 898.), Ludovika (l. 903.), Otona II. (l. 975.), Henrika II. (l. 1016.) in Konrada II. (l. 1025. in 1028.) Važno je določilo v tej listini, da ima konvent pravico, odkupiti se izpod varstva solnograških nadškofov ter se postaviti pod pokrovitelj-

¹ V tem zmislu je umeti besede „cum consilio“, ne „po nasvetu“, kakor prevaja Kos (Gr. III, št. 130), ker napram cerkvi itak radodarna Hema takega nasveta ni potrebovala in ker ni verjetno, da bi Ažvin kot sorodnik v svojo lastno škodo kaj takega nasvetoval. Pritrditev Ažvinovo povdarja listina z ozirom na nastale prepire.

stvo papeževo ali pa odločitev prepustiti cesarjevi razsodbi, ako bi *dedno zavetništvo* (hereditaria advocatia) prenehalo, ali če bi nadškof ali kateri njegovih naslednikov si po sili prilastil samostanska posestva ali na kak način zmanjšal samostanu ugled¹. To *dedno* zavetništvo nad samostanom in cerkvijo krško nam bo kažipot, da razpoznamo potomstvo Hemi-
nih sorodnikov.

Pred vsem pa se moramo kratko ozreti na vsebino imenovanih cesarskih listin, kolikor so v zvezi z našim predmetom. Sploh so te listine za zgodovinarja zelo velike vrednosti, ker iz njih spoznavamo prednike Hemine, razseg njenih posestev ter posestno-kolonizacijske razmere naše dežele v 9., 10. in 11. stoletju. Za nas prideta v poštev listini Henrika II. (1002—1014) in Konrada II. (1024—1039). Listina Henrika II. z dne 15. aprila l. 1016. sicer ni pristna, a interpoliran je (po Jakschu) samo odstavek o sorodstvu Henrikovem s Hemo, drugače je vsebina zanesljiva in jo potrjuje pristna listina Konrada II. iz l. 1028. Henrik II. daruje s to listino grofu Viljemu: 1. *neko posestvo* (predium quoddam), 2. *trideset kraljevih kmetij v Kozjem*, 3. *vse to, kar je imel cesar med rekami Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno (na Kranjskem) v pokrajini Savinjski in v Viljemovi grofiji* in sicer z vsemi pritlikljinami, z njivami, travniki, pašniki, šumami, z gorami in hribi, z lovom, z vodami in njih odtoki, z ribištvom, z mlini, s poslopji, z zemljiščem izkrčenim in neizkrčenim, obdelanim in neobdelanim, z mitnicami in sploh z vsem haskom, ki ga zemlja daje. Z darovano zemljo sme grof storiti, kar hoče; lahko jo obdrži, proda ali zamenja². Listina na prvem mestu omenja „neko posestvo“. To posestvo ni istovetno s tridesetimi kraljevimi kmetijami v Kozjem, ker je vmes odstavek o Hemi in potem besedica „posthac“. Moralo je pa biti to posestvo dokaj veliko, da je bilo vredno, ga posebej omenjati. To neime-

¹ Kos, Gradivo III, št. 130.

² Zahn, UB. I., 44—45; v izvlečku Kos, Gr. III., št. 35.

novano posestvo utegne biti ravno posestvo Ceste. Na podlagi te listine si lahko ustvarimo sliko takratnih razmer med Sotlo, Savo in Savinjo, kjer je kulturno življenje že moralo biti precej razvito, ker so že tu bila polja, travniki, mlini in mitnice. Madžarsko opustošenje torej ni bilo tako hudo ali pa se je že popravilo.

Listina Konradova z dne 30. decembra l. 1028. več ne omenja posebej tistega „quoddam predium“, pač pa trideset kraljevih kmetij v Kozjem in potem splošno potrjuje, kar je bil podaril Henrik II. med Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno, povrh pa znovič potrdi podelitev 30 kmetij, katere je bil on sam podaril že l. 1025. med vodami Koprivnico, Hudinjo in Voglajno — podlaga poznejši graščini rifniški in anderburški — pa med Krko in Savo — poznejša graščina Mokronog. Tisti „quoddam predium“ v Henrikovi listini ne more pomeniti kmetij med Koprivnico itd., ker to je Konradovo darilo. Ono posestvo je torej obseženo v splošnem ozemlju med Sotlo, Savo in Savinjo, ki ga podeli, oziroma potrdi Konrad II. Viljemu mlajšemu.

Ves ta svet bi naj vsled Hemine ustanove pripadel krški cerkvi in samostanu. A to ni šlo tako gladko. L. 1036. sta bila sinova Hemina, mejni grof Viljem II. in njegov brat Hartvig ubita. Mejni grofje Savinjski se potem do l. 1103 po imenu naravnost ne omenjajo, a se iz raznih okoliščin da sklepati, da so v tem času Hemini sorodniki, gospodje Planjski (Plain) (?) bili zavetniki krške cerkve pa tudi mejni grofje savinjski. Prvi zavetnik je bil njen sorodnik Ažvin in zavetništvo je bilo dedno, redno je prehajalo na najstarejšega sina, le če je ta bil telesno ali duševno nesposoben, na mlajšega sina ali drugega najbližjega sorodnika. L. 1072. se (v nepristni listini) imenuje Starhand mejni grof in hkrati zavetnik krške cerkve¹ ter ko tak prisostvuje ustanovitvi krške škofije in izvolitvi prvega škofa krškega.

¹ Kos, Gradivo III, št. 263; Jaksch, Mon. Car. I., št. 28.

Iz tega sledi, da je Starhand potomec Ažvinov in da je najbrž tudi Ažvin že bil mejni grof po izumrtju glavnega kolena Savinjskih mejnih grofov.

Hema je pač lahko razpoklonila svoja posestva v mejni grofiji, a grofije same ni mogla oddati, ker to je bil cesarski urad.¹ A na dvoru je Hema brezdvomno imela velik ugled, in kaj je naravnejše, kakor da je po smrti njunih sinov dobil mejno grofijo njen sorodnik Ažvin, ob enem zavetnik krške cerkve. Ažvin je umrl nekje med letoma 1045—1060. Starhand, ki se l. 1072. imenuje mejni grof in zavetnik krške cerkve, je torej njegov sin in sicer najstarejši. Ažvin je namreč imel več sinov. Eden od teh je bil Vecil ali Werinher. Okoli l. 1060, še za časa nadškofa Balduina († 1060) je namreč Vecil daroval solnograški cerkvi svoje posestvo v Radljah (na Gornjem Koroškem), katero je dobil ali je imel dobiti po *grofu Ažvinu*². Ta Werinher se imenuje naravnost sin Ažvinov v ustanovni listini admontskega samostana l. 1074.³ in je podedoval tudi graščino Reichersberg. Za ženo je imel Ditbergo, sestro solnograškega nadškofa Gebharda in je imel z njo edinega sina Gebharda, ki je pa umrl že v zgodnji mladosti.

Zato je Werinher svojo graščino Reichersberg spremenil v korarski samostan avguštincev, kateremu je podelil tudi del

¹ Mayer-Fr. Mart., Die östlichen Alpenländer im Investiturstreite, Innsbruck 1883, str. 171 smatra kot gotovo, da ob Dravi in Savi ni državna oblast ustanovila marke, o Starhandu pa trdi, da ga je v Kranjski marki imenoval za grofa patrijarh Ulrik, v Savinjski pa njegov brat, koroški vojvoda Liutold. Dejstvo je, da se v cesarskih listinah omenja in torej priznava Savinjska marka, mejno grofovstvo pa je bilo nasledno, dokler ni dotična rodovina izumrla ali pa prišla v nemilost in bila odstavljena.

² Iuvavia, str. 253, nr. XXV.

³ Po besedilu v Juvavii str. 262—63 je to popolnoma jasno: Wernherus de Reichersperga, et filius eius Gebhardus Marchio filius Aeskwini . . . , nekoliko drugače pa je čital Zahn (U. B. I., 94): Wernherus de Reichersperga et filius eius Gebhard, Marquart filius Askwini Tukaj je dvomljivo, ali je Markvart, sin Askvinov posebna oseba, ali pa Markvart pomeni značaj: marchio. Verjetnejše je slednje, kakor kaže daljna zgodovina. V tem slučaju bi bil marchio le časten rodovinski naslov, ker dejanski ni bil mejni grof.

svojega posestva, 30 kmetij v kraju Chrowat (Kraut na Koroškem severozahodno od Milstata. Kos, III., str. 213, op. 1).

Werinher pa je imel še brata Aribona, anali reichersberskega samostana namreč poročajo, da sta si brata Werinher in Aribo razdelila dediščino v Radljah in Chrowat¹. Aribo je imel sina Albuina in je umrl pred l. 1084., dočim je Werinher po smrti svoje žene stopil sam v avguštinski red ter umrl v visoki starosti okoli l. 1090. Že za svojega življenja je videl, kako so se sorodniki pulili za njegovo premoženje, zato ga je rajši sporočil Bogu in sv. Mihaelu, kakor pravijo samostanski anali. A še preden je zatisnil oči, je Albuin zahteval za sebe ne samo očetov delež v Chrowatu, ampak tudi stričev in povrh še Reichersberg sam. Po njegovi smrti je redovnike celo izgnal iz Reichersberga, toda umrl je nagle smrti l. 1090. ali 1091. brez potomcev, ker je bil šele zaročen. Tako sta izumrli naenkrat dve liniji Ažvinovega rodu, Werinherova in Aribonova. Ostala je še spodnještajerska linija Starhandova. Takratni svetovno zgodovinski boj med papeštvom in cesarstvom, ki je izbruhnil za časa Gregorija VII. (1073—1085) in Henrika IV. (1056—1106) meče tudi semkaj svojo senco in je napravil hud razpor med sorodstvom Heminim. Nadškof Gebhard je bil na papeževi strani, ž njim je potegnil tudi svak, grof Werinher, dočim je Starhand bil odločen pristaš cesarjev, enako je bil oglejski patrijarh Sigehard pristaš cesarja Henrika IV. Tako je boj med Gregorijem VII. in Henrikom IV. popolnoma razdvojil našo Spodnjo Štajersko in segel globoko v zasebno rodbinsko življenje. Nadškofa Gebharda so celo pregnali iz njegove dežele in se je vrnil šele l. 1086. *Tako nam je razumljivo*, zakaj je nastal prepir radi posestva Ceste že za časa Gebhardovega.² Sorodniki Hemini so zahtevali

¹ Tangl v Mittheilungen d. h. V. f. St. IV., str. 123.

² Jaksch (Monum. Car. I. str. 7. op. 2.) odklanja domnevo Mayerjevo (Die östl. Alpenländer im Investitverstr. str. 119), da bi prepir za Ceste bil v zvezi z ustanovitvijo krške škofije.

posestvo zase, Solnograd pa se je opiral na Hemina darila in prosto razpolagal z njimi. Četudi ponarejene listine imajo za podlago pristne vire, vendar je bilo dovolj nejasnosti radi dediščine in v takih razburjenih časih ravno primerno gradivo za prepire in pravde, katere je podžigalo še politično nasprotstvo.

Mejni grof Savinjski in zavetnik krške cerkve Starhand je imel najbrž štiri sine: Starhanda II., Ulrika, Werigandain Bernarda. Za njih imena zvemo iz zgodovine nadškofa Tiemona, Gebhardovega naslednika, in pa iz listine karantanskega vojvoda Henrika II., s katero leta 1103 obdaruje samostan Št. Lambert.

Od cesarja nastavljeni solnograški protiškof Perhtold je decembra l. 1097. porazil Tiemona pri Saaldorfu. V zimskem času je tedaj Tiemon skušal zbežati čez Ture v dobro utrjene Breže na Koroškem, toda na potu so ga vjeli: grof Ulrik od cesarjeve stranke, njegova brata Starhand in Werigand pa grof v Selčah, Popon¹. V listini Henrikovi se Starhand izrecno imenuje mejni grof Savinjski, Ulrik pa njegov brat². Za ime četrtega brata Bernarda zvemo iz listine cesarja Friderika I. l. 1184³. Ta je namreč z Werigandom skupno posedal kmetije v Radljah, katere sta podedovala po bratrancu Albuinu, pa sta jih potem darovala solnograški cerkvi, da je Werigand dobil odvezo od izobčenja radi napada na nadškofa Tiemona. Starhand je bil gotovo najstarejši,⁴ zato je podedoval mejno grofijo Savinjsko in zavetništvo krške cerkve. Tudi on je bil strasten gibelinec in je hudo preganjal nadškofa Tiemona in Konrada I. Političnim motivom so se pridružili zasebni, pravda za Hemino dediščino. Sporna točka je bilo zopet vlastelinstvo Ceste, potem

¹ Monumenta Germ. Ss. XI, 56, 67; Kos, Gradivo III., št. 417.

² Zahn, U. B. I., 110.

³ Zahn, UB. I. 595.

⁴ Jaksch smatra tega Starhanda in Weriganda za neposredna sinova Ažvinova (Mon. Car. I. str. 7), kar pa ni mogoče. Starhand, ki se omenja l. 1072, je pač sin Ažvinov, Starhand l. 1103 pa vnuk, ne moreta pa ta dva Starhanda biti ista oseba. Werigand je umrl med l. 1130—1141, torej bi moral biti star okoli 100 let, če bi bil sin Ažvinov, razen tega se tudi druge okoliščine ne vjemajo s tem.

pa Breže. Hema je darovala Breže krški cerkvi in samostanu, a tudi solnograški škofje so imeli tukaj posestva in so sčasoma spravili Breže celo v svojo oblast, krškim škofom pa prepustili le to, kar se jim je zdelo primerno. Starhand je tedaj kot zavetnik krške cerkve nastopil proti nadškofu v obrambo cerkvenih pravic. Za dvome in prepire je bilo res v Heminih ustanovah povoda dovolj. Obdarovala je krški samostan in cerkev, pa tudi solnograški cerkvi je izročila posestva na Gornjem Štajerskem s tem namenom, da solnograški nadškof ustanovi ondi moški samostan. L. 1043 si je Hema pridržala pravico, eventuelno pred smrtjo še komu drugemu kaj podeliti, naposled so se nadškofje solnograški opirali na to, da je Hema pred smrtjo odstopila nadškofu Balduinu vse, kar ji je še bilo ostalo. Hema je svoje ustanove izročila v varstvo solnograških nadškofov, s tem so pa po takratnem pravu dobili tudi višjo lastninsko pravico (*dominatio*)¹. Darila so vedno bila več ali manj sumarična in tako je nastal lahko dvom, čigavo je to ali ono. To je veljalo zlasti za razsežno vlastelinstvo Ceste, ki je tvorilo posebno gospodarsko enoto, a se ni v darilih Heminih nikjer izrecno imenovalo.

Starhand je daljni sorodnik Hemin, starosta svojega rodu in politični nasprotnik nadškofov, ta dejstva nam pač dovolj pojasnjujejo prepir radi posestva Ceste.

Življenjepisec Tiemonov pravi, da je vjeti nadškof napovedal Ulriku in njegovima bratoma nesrečen in žalosten konec. O Ulriku se ve le to, da je pomagal vjeti nadškofa, potem se še omenja kot priča v listinah l. 1103, na to pa izgine brez vsakega sledu. Starhand in Werigand sta bila takrat najmočnejša gospoda v Karantaniji, oziroma v Savinjski marki, ki se jima nihče ni upal ustavljati. Toda tudi za Starhanda so prišli hudi dnevi. Imenoma se imenuje zadnjič l. 1103, okoli l. 1123. je izgubil mejno grofovstvo, kar je v zvezi s takratno spremembo na vojvodskem prestolu karantanskem. L. 1122. dne 4. decembra je umrl koroški vojvoda Henrik Eppenstein-

¹ Jaksch, Monum. Car. I., str. 3.

ski brez otrok, koroško vojvodstvo je tedaj cesar Henrik V. podelil Henriku Sponhajmecu. Skoraj istočasno je umrl tudi štajerski mejni grof Otokar IV., ki je bil guelfovec. Njegov naslednik je bil Leopold I., ki je po Henriku Eppensteinskem podedoval ogromna posestva. Sponhajmci so bili v sorodstvu s Travniškimi gospodi in tako je prišlo do nasprotja med Starhandom in novim vojvodom karantanskim. Starhand si je najbrž sam želel vojvodskega prestola, a sedaj dobe vso oblast v roke njegovi politični nasprotniki guelfi. Življenjepisec nadškofa Konrada I. pripoveduje, da je grof Bernard vdrl z malo četo v Karantanijo ter popolnoma potolkel in vničil oba brata, Starhanda in Weriganda. Ta grof je Sponhajmovec Bernard Mariborski, brat koroškega vojvoda Engelberta, Henriko-vega naslednika; napadel je svoje nasprotnike brezdvomno v „Krajini“ t. j. v Savinjski marki, ki se je štela h Karantaniji. Konradov življenjepisec pa pretirava, ko pravi, da sta oba brata bila popolnoma uničena. Tudi Orožen piše¹, da se je Starhanda lotila huda bolezen, katere se ni mogel več znebiti, kar je pomota; življenjepis pravi to o Poponu Seliškem. „V srošni ino od vsih zaničevana sta grof Starhand II. ino njegov brat Werigand svoje življenje končala.“ Tako hudo ravno ni bilo; Starhand je pač izgubil mejno grofovstvo in je menda kmalu potem umrl. L. 1141., ko je izdana listina glede posestva Ceste, sta bila že oba brata mrtva. Fröhlich² domneva, da je ta Starhand praded poznejših Soneških gospodov in Celjskih grofov in Tangl mu pogojno pritruje³. To pa ni mogoče, Starhand je marveč, kakor vse kaže, umrl brez otrok. Starhand iunior, ki se navaja kot priča v admontski listini l. 1161.⁴ ne more biti sin mejnega grofa Savinjskega, pristavek iunior namreč kaže, da je njegov oče še živel, o našem Starhandu pa Konradova listina l. 1141. izrecno pravi, da je bil takrat že mrtev.

¹ Celjska kronika, str. 19.

² Genealogia Sounekiorum str. 27.

³ Mittheilungen IV., str. 139.

⁴ Zahn, U. B. I., 426.

Vrhtega je bil ta Starhand le neznaten ministerijalec, dočim je naš Starhand bil visokega rodu. Da je Starhand umrl brez otrok, se da sklepati tudi iz naše listine glede posestva Ceste, ki pravi, da so si to posestvo svojili: mejni grof Starhand in njegov brat Werigand in njega naslednica, hči Hema s svojim možem. Iz tega sledi, da je najprej imel ali vsaj hotel imeti posestvo Starhand, ko je pa on umrl, je podedoval dozdevne pravice Werigand in po njegovi smrti njegova hči, zakaj če bi si bil lastil Starhand to posestvo le kot sopoestnik in bi zapustil otroke, bi bili pač tudi ti zapleteni v pravdo.

Tudi zavetništvo nad krško cerkvijo je za Starhandom prevzel brat Werigand, dasi bi po dednem pravu moralo preiti na njegovega sina, če bi ga bil imel. Mogoče, da mu je bilo tudi odvzeto z mejno grofijo vred, ker že l. 1124. je Werigand podpisan v neki listini prvi za koroškim vojvodom, celo pred njegovim bratom; taka odlika pristoja v listinah navadno le zavetnikom duhovnih korporacij. Izrecno se pa omenja kot zavetnik l. 1130. Toda Werigand ni dolgo užival te časti. Krški škof Hiltebold je bil ž njegovim zavetništvom nezadovoljen in se je pritožil pri cesarju, da zanemarja svoje dolžnosti in ravna celo samovoljno. Cesar Lotar II. je dal zadevo preiskati po posebni knežji sodnji, ki je Weriganda spoznala za krivega in cesar mu je brez pravice takega priziva odvzel zavetništvo ter krškim škofom 18. oktobra l. 1130. dal pravico, da si izberejo za zavetnika, kogar si hočejo. Tako je bila zatrtta dedna pravica, ki jo je nekdanj dala svojim sorodnikom ustanoviteljica Hema.¹ Z isto listino je Lotar II. potrdil krški cerkvi med drugim tudi posestva v Krajini (in Marchia), okoli Vitanja, Kozje, Rogatec, posestva ob Savi, Savinji, Sotli in Mirni ter med rečicami Koprivnico, Hudinjo in Voglajno.² Krški

¹ V pravnem oziru je bila ta odstava nepravilna, ker to pravico je imel solnograški nadškof in le on bi mogel dovoliti krškemu škofu, da si prosto voli zaveznika, toda nadškof Konrad je pustil precej proste roke takratnemu škofu Hilteboldu, ki je bil prej njegov dvorni kapelan.

² Zahn, U. B. I., 137.

škof Roman še l. 1158. priznava, da je Werigandu pristojala dedna pravica do zavetništva, pa mu je bila odvzeta. Tudi to je dokaz, da Starhand ni zapustil otrok, vsaj sinov ne. Tako se morda da razložiti tudi stavek v listini cesarja Friderika I., izdani v Paviji 7. aprila l. 1162., v kateri cesar določuje, da si naj nihče ne svoji zavetništva nad krško cerkvijo, ker je vsled izumrtja dedičev postalo prosto: „quia Gurcensis ecclesia decedentibus heredibus ab omni advocatia libera facta est,¹“ ta stavek ima le tedaj resnično podlago, če je glavna linija dedičev krškega zavetništva (Starhandova) izumrla, postranska linija (Werigandova) je pa sodnijskim potom bila izključena, drugače vsebuje očito neresnico, ker takrat so še živeli moški potomci Werigandovi. Nekdo je gotovo segal po krškem zavetništvu, ker listina zabičuje, naj si ga nihče ne lasti; morda so bili to ravno Werigandovi vnuki.

Ozlovoljen je na to Werigand zapustil naše dežele in odšel nekam na Avstrijsko, kjer je menda kmalu potem umrl. Werigand je imel sina Lutolda in hčer Hemo. Lutold je imel zopet tri sine, od katerih so se razvile plemenite rodovine Mittersill, Hardeck, Duino², ki pa pri naši razpravi ne pridejo v poštev, pač pa hči Hema s svojim možem Wolfradom, ki sta dokončala dolgoletno pravdo radi posestva Ceste.

Hema je dobila svoje ime z ozirom na slavno prednico in sorodnico, blaženo Hemo. Omožila se je z Wolfradom, grofom Trebenjskim. Starodavni grad Trebenj (Treffen) na Koroškem je bil že od l. 890. last solnograških škofov, ki so ga dali v zajem trebenjskim gospodom³. Stari grad je bil že za časa Unresta v razvalinah. Trebenjski gospodje so posedali tudi grad Rottenstein. Oče Heminega moža je bil tudi Wolfrad, pa je umrl v cvetu svojih let. Trebenjski pa so bili najbrž v sorodstvu z rodovino Abensbergov na Bavarskem, iz katere je bil nadškof Konrad I. Tako je umljivo, da je

¹ Jaksch, n. d. I. str. 226 a.

² Tangl, n. m. str. 155.

³ Carinthia 1829, str. 8 i. d. Treffen in Kärnten und seine Grafen.

Konrad vzgojil maloletnega Wolfrada, kakor povdarja v listini l. 1141. Že nad pol stoletja je trajalo hudo nasprotstvo med Heminimi sorodniki in solnograškimi nadškofi. Ta zakonska zveza jih je sedaj zbližala, deloma pa tudi politične razmere. Že Hemin oče Werigand se je pomiril s solnograškim nadškofom in mu daroval nekaj kmetij. Ker so novi koroški vojvodi bili sovražni nadškofu Konradu, je prav to zbližalo Hemino žlahto in nadškofa in najbrž pod vplivom teh razmer je Werigand dal svojo hčer za ženo Wolfradu, ki je v bojih s koroškimi vojvodi bil odločno na strani svojega rednika, nadškofa Konrada. Razumljivo je, da je Wolfrad želel dokončati dolgotrajni in neljubi prepir radi posestva Ceste. Listina sicer pravi, da so prijatelji pregovorili Wolfrada in Hemo, da sta brezpogojno odstopila posestvo nadškofu, a gotovo je vplival na svojo ženo tudi Wolfrad. Iz listine je razvidno, da si nadškof ni bil popolnoma v svesti svoje pravice do posestva Ceste, omahoval je dolgo sem in tje, dokler ni prostovoljna odpoved storila konec vsemu prerekanju. Zato ju je tudi kneževsko nadaril.

Hema je rodila Wolfradu sina Ulrika in hčerko, ki je pozneje vzela grofa Henrika Lechsgemünde, a njeno ime ni znano. Po smrti nadškofa Konrada sta se Wolfrad in Hema preselila v Oglej, kjer je Wolfradov mladostni prijatelj, sin koroškega vojvode Henrika Peregrin bil patrijarh. Ko je patrijarhov nezvesti vazal grof Engelbert Goriški patrijarha vjel, ga je Wolfrad z Otonom Štajerskim in Bertoldom Andechsom zopet rešil. Wolfradov in Hemin sin Ulrik je stopil v duhovski stan ter je po smrti patrijarha Peregrina l. 1161. postal sam patrijarh. Tako se je torej zadnji potomec nekdanjih lastnikov posestva Ceste in drugih spodnještajerskih graščin povspel na eno najodličnejših mest v cerkveni hierarhiji. Patrijarh Ulrik II. je imel zelo težavno stališče, po mišljenju je bil tudi on gibelinec, pristaš cesarjev, a sicer koncilijantnega značaja in je ravno on posredoval, da je prišlo v Benetkah l. 1177. do miru med papežem Aleksandrom III. in cesarjem Friderikom Rdečebradcem. Kot patrijarh je hitel s svojimi četami

na pomoč svojim sivolasim starišem, ko so pristaši koroškega vojvoda napadli njihove gradove. Med potom je zvedel, da je grad Trebenj že padel; ker ni imel priprav za obleganje, je razpustil svojo vojsko, kot vojvodov prijatelj od mladih nog je namreč upal, mirnim potom več doseči, kar se mu je tudi posrečilo. Sploh je bil Ulrik eden najboljših patrijarhov ter si je mnogo prizadeval, da tudi znotraj uredi svojo škofijo in povzdigne versko-nravno življenje¹. L. 1174. je posvetil za krškega škofa prošta Romana, ki je bil izvoljen od ljudstva in duhovščine ter potrjen od papeža Aleksandra III., postavni nadškof solnograški Adalbert je namreč bil takrat v pregnanstvu, protinadškof Henrik pa izobčen. L. 1182. je umrl patrijarh Ulrik. Trebenj in druga posestva na Koroškem, ki jih je podedoval po stariših, je prepustil oglejski cerkvi, kar je cesar Friderik I. leta 1180. potrdil. Poznejši patrijarhi so dali Trebenj v zajem Sternbergom. Z Ulrikom izgine panoga starodavne naše domače plemiške rodovine, ki je bila tesno združena s slovenskim ljudstvom.

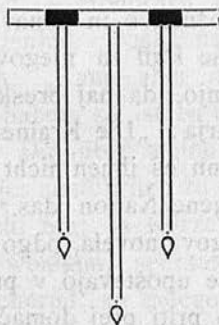
Vlastelinstvo Ceste se po l. 1141. nikjer več ne imenuje kot samostojna celota, tudi ni nobenega sledu, da bi ga bili posedali solnograški nadškofje. Odstopili so ga gotovo krški škofiji, v katere imenu so se potegovali zanj. Od nekdanjih Heminih posestev na Spodnjem Štajerskem vidimo v srednjem veku krško škofijo kot lastnico naslednjih graščin in njihovih zemljišč: Pilštanj in Kozje, Planina, Podsreda, Bizeljsko, Kunšberg, Olimje, Podčetrtek, Rogatec, Lemberg, Rifnik, Anderburg, Vitanje. Med prvotnimi mejami ozemlja podčetrtske, lemlerske in rogaške graščine, na jugu Boča in Plešivca nam je iskati nekdanje posestvo Ceste, ki je bilo potem razdeljeno pod podčetrtsko in rogaško (strmolsko) graščino.

* * *

Naša raziskava nam je pokazala, da se zgodovinske razmere popolnoma vjemajo s predpostavko, da je vlastelinstvo

¹ Marcuzzi, Sinodi Aquileiesi, Udine 1910, str. 92—97.

Ceste bilo nekdanj last Heme Piljštanske in da je iskati v rogaškem okraju, v nadžupniji Sv. Križa. In nasprotno ta predpostavka nam pojasnjuje, kako je prišel solnograški nadškof v prepir radi tega posestva. S tem posestvom pa je tudi posredno ali neposredno združen dobršen del spodnještajerske, sicer precej meglene politične zgodovine 11. in 12. stoletja. Ako se vprašamo, kako je nastala ta gospodarska enota, vlastelinstvo Ceste, ne moremo žalibog dobiti iz virov naravnost pozitivnega odgovora. A če je v listini Henrikovi l. 1016. omenjeno „quoddam predium“ naše vlastelinstvo Ceste, kar je zelo verjetno, ker se najlažje da nanašati nanj, tedaj je bilo že takrat gotova celota in sicer po takratnem pravu last vladarjeva. Cesarska listina predpostavlja, da je posestvo že zaokrožena enota. Kdo jo je zaokrožil? Cesar sam ne, ker to se je navadno zgodilo ob podeljevanju zemljišča, ki se je šele imelo naseliti. Prvotna nemška uprava je navadno upoštevala dejanske razmere in uredbe, kakor jih je našla, torej je po madžarskih bojih ali že prej to zemljišče kot enota prešlo v vladarjevo oblast, potemtakem imamo tu sled staroslovenske županije. In tako se je najbrž tudi drugod nemška graščinska razdelitev več ali manj oslonila na staro župansko uredbo, ki jo je že našla kot nekaj celotnega in gotovega.

Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi.

II.¹

Iz pisem v literarni zapuščini R. G. Puffa.

2. Pisma Leopolda Kordeša.

Kordeš je začel Puffu dopisovati, ko se je pripravljaj na izdajanje svoje „Carniolie“. Obrnil se je do njega kot do znane pisatelja, ki je bil na razpolago raznim listom in njihovim urednikom; v prvih pismih ga še viče, kar je znak, da si nista bila bliže znana. V najstarejšem ohranjenem pismu naznanja Puffu 31. marca 1838, da pripravlja prvo številko svojega lista in ga prosi za kako novelo, „welche auf mein Vaterland Bezug haben könnte.“ — 18. aprila 1838 mu pošilja „Probeblatt“ Carniolie, 30. aprila pa prvo številko in pravi: „Mein Blatt findet hier recht gute Aufnahme, gegen die Erwartung sogar.“ Želi kratkih stvari, zato mu vrača poslano dolgo povest in pravi: „So leid es mir tut, da die Erzählung vaterländisch ist, sie nicht leicht verwenden zu können, so darf ich doch nicht wagen, ein noch so sparsames Publikum, als das unseres Blattes ist, beherrschen zu wollen.“ Obljublja 12 gld. CM. honorarja za polo, naznanja, da bo s 1. novembrom prevzel tiskar založništvo in ponavlja svojo in bodočega založnika željo, naj piše Puff za njegov list „vaterländische Erzählungen“. Na prošnjo, da naj preskrbi Puffu naročnikov za njegova dela, odgovarja: „Die Krainer wollen nun einmal nicht praenumeriren, wenn es ihnen nicht von der Kanzel herab befohlen wird. Eine eigene Nation das.“ — Ker se Puff pritožuje, zakaj ne izide njegova novela, odgovarja Kordeš 10. maja 1839 z izgovorom, da se upoštevajo v prvi vrsti domovinske stvari in da morajo zato priti prej domači pisatelji z domačimi

¹ Prim. ČZN. XI (1914), str. 1—17. Ostala Terstenjakova pisma se tukaj ne morejo priobčiti.

snovmi na vrsto. Nato nadaljuje: „Wollen Sie aber dem Versprechen gemäß auf Krain Bezug habende, geschichtliche Erzählungen oder Beiträge zu einer Gallerie berühmter Krainer für unser Blatt besorgen, so werden Sie gewiß den Vorzug vor Allen haben und können beinahe stets im Blatte stehen, da das Vaterländische alles Übrige verdrängt.“ To mu je Puff tudi zopet obljudil.

Nato sledi dolga pauza v dopisovanju. Šele 15. novembra 1843 piše Kordeš: „Da ich, wie es Dir wahrscheinlich schon bekannt sein dürfte, die Redaktion der so sehr verwaisteten Zeitschrift Carniolia wieder übernommen habe, so ist es mein Erstes, daß ich an die Wackersten und Tüchtigsten meiner Mitarbeiter denke, und Du bist unstreitig unter ihnen einer der ersten, daher ich mit dem vollen Vertrauen wieder die freundliche Einladung an Dich erlasse, daß Du mein neues, ganz reformiertes Unternehmen gleich im Anfange kräftig unterstützen wollest. — Die Zeitschrift erhält übrigens eine Zierde, die bisher an keiner deutschen Zeitschrift zu finden war; sie wird nämlich allmonatlich ein Costumbild in Großquart, illyrische Landestrachten in Doppelfigur, enthalten, und zwar ohne Erhöhung des Preises. Die herrlichen Bilder (Kupferstiche in Wien gestochen und koloriert) werden und müssen Aufsehen und Theilnahme erregen; sie werden aber auch circa 700 fl. CM. jährlich kosten.“ — Honorarji se bodo plačevali takoj, ko bo prispevek natisnjen. Pošlje naj, kar hoče. Vendar pa Kordeš še pristavlja: „Kann aber irgend etwas einen vaterländischen Anstrich haben, so ist es natürlich, daß es mir noch besser convenirt... Dir über meine Schicksale seit der Zeit, als wir uns sahen, hier ausführlich zu erzählen und zu berichten, reicht der Raum nicht hin; in Kürze also: Sie waren traurig und bitter, mit nur wenigen, sparsamen Sonnenblicken, aber die Erfahrung bereichernd; zu gelegener Zeit mehr hievon.“ Ob enem prosi tudi C. Seidla za pomoč. — Zaradi slik je bil v decembru 1843 tudi na Dunaju. Novela „Der St. Barbara-Schacht“ je bila vsem abonentom predolga, zato tudi na novo

poslane, „Die beiden Magister“, še ni določil za tisk. Posebe ga opozarja na lepoto slike v zadnji pondeljki številki marca leta 1844 in mu naznanja, da bo s 1. jul. 1844 prevzel list sam. — 8. nov. 1844 ga povprašuje, kje je napisal Zupančičevo bijografijo, ker bi jo rad v Carniolii ponatisnil. — 7. „Hornunga“ 1846 mu piše, da je konec Carniolie, „die nicht ich, sondern meine lieben Krainer begruben“ in ga zopet prosi podpore, „indem ich das Illyrische Blatt, wie du sehen wirst, ganz zur Carniolia umzustalten mir die Aufgabe gemacht habe.“ Ob enem ga vabi, naj pristopi h kranjskemu zgodovinskemu društvu.

Sedaj je v dopisovanju zopet molk nekoliko let. Kordeš se oglasi šele 27. sept. 1850 iz Gradca, kamor se je, potem ko so se mu vsi načrti izjalovili, za stalno preselil. Sporoča Puffu, da je dal natisniti 6000 poskusnih listov svojega novega lista „Der Magnet“ in jih razposlati. Vabi ga na sodelovanje in naročbo. Toda že 28. okt. 1851 sporoča, da sta njegov list ubila „die Habsucht und Unersättlichkeit des Buchdruckers.“ Kordeševe podjetnosti pa nista ubila; postal je urednik — modnega žurnala¹. Ta list je bil: „Damen-Zeitschrift Iris Pariser Moden-, Muster- und Kleider-Magazin.“ Na naslovnem listu 4. letnika (1852) je naveden kot „Verantwortlicher Redacteur des literarischen Theiles: Eduard Ludewig“ in kot „Hauptmitarbeiter: Leopold Kordesch.“ Kot glavni sotrudnik je prvič imenovan v naslovu številke 8. sept. 1852. Na naslovnem listu 5. letnika (1853) pa je že sam naveden kot edini odgovorni urednik literarnega dela, kar je ostal tudi še v 6. letniku do konca avgusta. Za njim je prišel Julius v. d. Traun (A. J. Schindler). V listu je priobčeval lirične pesmi in romantične novele po okusu tedanje dobe. Slovenskega ali vsaj domačega ni v njih skoraj nič. Pač je Iris 1. febr. 1852 prinesla pod na-

¹ Dr. Ivan Prijatelj, ki je v „Vedi“ (II, 68, 293, 492, 596) obširno popisal Kordešovo življenje, meni (l. c. str. 604), da je Kordeš leta 1851 zapustil Gradec in se preselil na Dunaj. Vrzal, ki je v tej bijografiji (od jeseni 1851 do 1854) nam lepo izpolnijo Kordeševa pisma v Puffovi ostalini.

slovom „Deutsche Treue“ brez podpisa novo verzijo poplemenitve Teharčanov in 23. apr. „Des Mädchens Klage. Frei nach dem Serbischen“ od V. Zusnerja¹. Puffa je pridobil za to, da mu je začel spisovati „galerijo slavnih žen“, ki je začela izhajati 1. jul. 1853. Zato pa je opravljal korekturo Puffovih knjig, ki so se tiskale v Gradcu. Tako mu piše 15. apr. 1853: „Indem ich Dir melde, daß jetzt eben der 6. Bogen Deines Druckwerkes² fertig geworden und die Presse verlassen hat, muß ich Dir offenerherzig gestehen, daß es von orthographischen Fehlern in den slowenischen Ausdrücken förmlich wimmelt und daß ich allen Fleiß anwenden muß, solche auszumerzen.“ Ker mora oditi na Dunaj, bo poskrbel za koga drugega, ki bo nadaljeval korekturo. Vkljub Kordeševi korekturi pa je v članku „Die Slovenen in Steiermark“, ki se konča baš v 6. poli, ostalo še nebroj napak. — Edina „domača“ stvar iz Kordeševega peresa se najde šele 1. avg. 1854; peterokitična pesem „Der Ring“, označena samo kot „Freie Uebersetzung aus dem Südslavischen“. Izšla je mesec poprej, predno je Kordeš odložil uredništvo lista; po tem času nima „Iris“ več njegovih prispevkov in tudi v Puffovi ostalini ni več Kordeševih pisem.

3. Pismo Antona Krempla.

Kleinsonntag bei Luttenberg am 4. März 840.

Hochgelehrt Hochverehrtester Herr *Doctor*!

Unverhofft ward ich mit einem für mich ehrenvollen Schreiben, das Herr *Doctor* an mich zu richten beliebten, überrascht, welches ich um so mehr, da es von Pettau nach Marburg zurück, und von da über Radkersburg nach Luttenberg gehend, erst vorgestern an mich gelangte, zu beantworten mich

¹ Ta prevod je izšel že davno prej in je tukaj samo ponatisnjen. Prim. Lj. Zvon, 1910, str. 58—63 in 125—128.

² Kordeš meni „Marburger Taschenbuch. I. Jahrg. Graz, 1853.

beeile. Herr *Doctor* machen hierin eine unverdiente Erwähnung von meinen historischen Aufsätzen. Ich machte mich daran, die Geschichte von Steiermark in slovenischer Sprache zu bearbeiten, und habe selbe auch fertig copiert; da ich aber das Manuscript den Agramern zur Einsicht und allfälligen Bemerkungen übersendet, und nicht mehr zurückerhalten habe, wollte ich bei der Recapitulation einiges öffentlich vorlegen, um unsere fade Censur auf die Probe zu stellen. Leider sah ich meine, ohnedieß schlecht stillisirten Bruchstücke, überdieß noch meistentheils verstümmelt an das Licht treten, und überzeugte mich, daß die tausentjährige Wurzel gegen uns Slaven noch nicht verdorrt, noch abgefault ist. Dieses ist eben, warum wir für uns nichts thun können, als das, was der fleißige Slave von jeher, erstlich als Slave der Römer, dann der verschiedenen wandernden rohen Völker, und endlich thun konnte, die Erde bearbeiten, und mit dessen Gewinn seinen Tyrannen füttern und tränken, und selbst dabei darben. Hierüber biethet sich uns auch noch in unserer Zeit, wo doch die Schmach auf denjenigen fallen sollte, der Jemanden zum Slaven machte, keine günstige Aussicht dar; denn selbst unsere geistlichen Vorgesetzten, die in unsere Lande Eingewanderten, betrachten uns noch immer mittelalterlich als Slaven, der steierische Bürger und Bauer, sey er ein Carolingischer Bayer oder germanisirter Slave, sieht mit Verachtung auf uns. Darum sind sogar die Kinder unserer slavischen Nation noch jetzt, im 19ten Jahrhundert! von jener Wohltat ausgeschlossen, deren sie schon im 9ten Jahrhunderte sich erfreuten, in den Schulen nationalen Unterricht zu erhalten etc. etc. Mit vielem Vergnügen, denn das Ersuchen ist eine Ehre für mich, würde ich daher mit Stoffen zu Poetischen Bearbeitungen dienen, je nachdem es mir die Zeit zuließe, selbe aufzusetzen, und werde auch nicht ermangeln, solches gelegentlich zu thun, wenn nur — doch ich nannte die Censur ja schon, Herr *Doctor* könnten da manches, was wirklich lobenswürdig an unserem Volke ist, aber nur von der entgegengesetzten Seite angesehen wurde, und angesehen wird, in dem wahren Lichte zu Tage fördern. So ist z. B. »Svatoplug« ein Theaterstück, worin dieser für uns so merkwürdige Mann, wie ich's aus der

Prager Zeitschrift »Ost und West« weiß, eine elende Figur spielt, welches den, uns Slaven äußerst abholden, Madjaren herzliches Vergnügen macht, indeß nur der Deutsche Arnulf, der treulose Bratslav, von Arnulf überredet, und das der Madjaren die empörendste Rolle spielen sollten. So wäre Pettau der in unserer slavischen Geschichte merkwürdige Ort, der den reichhaltigsten Stoff zu poetischen Bearbeitungen gäbe, nicht minder Cilli, selbst Gradez (Gratz), Lipniza (Leibniz) u. s. w. Doch ich schließe, indem ich für die Beehrung danke, und mit besonderer Hochachtung mich zeichne

Dero

ergebener Diener

Anton Krempl

Pfr.

4. Pismi Sreznjevskega.

1.

Rosenthal. 1841. 22. Apr.

Vous aurez la bonté de me pardonner, Mr le Professeur, que je vous écris si malproprement et si tard. La malpropreté de l'écriture m'est devenue naturelle, et quant au retardement, il est aussi naturel. Vous voyez bien que je suis (déjà) sur les bords de la Drave . . . de nouveau. D'Agram je suis parti pour Karlstadt, de là dans les montagnes Uscoques, puis pour Laibach, Krainburg, Klagenfurt, et déjà je suis venu ici, pour aller encore plus loin dans le Geilthal et le Resiathal. Mr Vras a déjà transcrit les chansons, que je vous envoie ici. Schöne Dank à Mr Caff.

Adieu mon cher Professeur. Dieu vous donne de la santé ! Faites mes compliments à madame votre épouse, baisez vos chers enfants. N'oubliez pas Votre

Sreznjewski.

2.

Mon cher professeur!

Mon plan de voyage est tout d'un coup changé: au lieu de revenir à Pettau et puis à Marburg, je veux passer à Warasdin, de sorte que je viendrai à Laibach par Agram et Neustädte. Il est bien dommage que je n'aurai pas plaisir de Vous voir encore une fois; mais que faire! Un Voyageur n'a pour soi que la triste destinée de laisser les lieux, où il voudrait bien rester pour longtemps, si ce n'est pour toujours. Il me reste l'espérance de recevoir de votre part des nouvelles écrites, — c'est à dire l'espérance, que vous ne m'oublierez pas... j'espère même que Vous m'écrirez quelques lignes à Laibach, où je viendrai dans une semaine ou dans 10 jours. Vous aurez la bonté de m'y envoyer tout ce que vous voudrez me préparer, comme par ex.: la danse Staïerienne etc. je vous envoie avec cette lettre une feuille des chansons communiqués par Mr Zaf. Une autre feuille n'est pas encore copiée, c'est de Laibach je vous l'enverrai. Faites mes compliments à Mr Zaf. Tout court il aura besoin de ma part les réponses à toutes les demandes et questions, concernant les langues de la Grande et de la Petite Russie, il les recevra tous si exactement et promptement, qu'il m'est possible, je lui prie de m'écrire dans la langue maternelle; je lui répondrai en Russe de la manière, qu'il va tout comprendre.

Il faut que je vous dis quelques mots de Pettau et de Großsonntag. A Pettau j'ai fait ma connaissance avec Mr Fraz et j'y fut accueilli si amicalement, comme si c'était dans ma patrie. A Groß Sontag de même: Mr le Dechan Dainko est un homme excellent. Je ne parle pas des ces connaissances: comme savant il est déjà connu dans toute l'Europe slave.

Faites mes compliments à Madame votre épouse, à Mr Zvetko... Embrassez vos enfans.

Je vous embrasse, en vous souhaitant tut le bonheur possible
Votre

I. de Sresnjevski.

GroßSontag, 14. dec. 1841.

5. Pismo V. Preisa.

*Laibach, d. 29. April, 1841.*Hochverehrter Herr *Professor!*

Herzlichen Gruß Ihnen und Ihrer Familie von *Laibach*. Soweit bin ich schon, wenn auch von *Cilli* bis hierher nicht *per pedes Apostolorum*.

Herzlichen Dank für die freundliche Aufnahme, für die Unterstützung und Belehrung, für das vielfache Vergnügen, welches ich in Ihrer Nähe genossen habe und noch genieße in der Entfernung von Ihnen.

Nach der Trennung von Ihnen kam ich nach *Schleinitz* eher als ich es mir dachte. Der Herr *Caplan Jarz* war so gut und besorgte auf der Stelle einen Führer. Doch als wir durch den Pfarrhof gingen, so kam der Vater (wie ich glaube) des Knaben uns entgegen und erlaubte dem Sohne nicht weiter zu gehen. — Ich hatte nichts dagegen — und fand bald einen Bauern — Jungen, der gerade — der Zufall wollte es — auch nach *Frauheim* ging. Der Herr *Caplan* muß bald erfahren haben, daß ich allein fortgegangen bin, und ließ seine Gefälligkeit so weit gehen, daß er einen zweiten Knaben mir nachschickte. Da ich aber — wie Sie sehen — einen Reisegefährten hatte, mit dem ich außerdem slowenisch sprechen konnte, so bat ich den Knaben zurückzukehren und dem Herrn *Caplan* recht herzlich für sein Entgegenkommen zu danken. Sollten Sie, Herr Professor, Herrn *Jarz* einmal sehen, so bitte ich auch Sie, ihn meines innigen Dankes zu versichern. In *Frauheim* bin ich auf das freundlichste empfangen worden von beiden geistlichen Herrn. — *Zaff* ist eine herrliche Hoffnung für die *Karantanische Literatur*. Ich blieb bis 6 Uhr Abends in *Frauheim*. Die ganze Zeit unterhielten wir uns über *philologische* Gegenstände; doch mußte ich sogleich gewaltig gegen das System des Herrn *Zaff* opponiren. Ich hoffe, er wird es mir nicht übel nehmen, daß ich mit meiner Meinung freimüthig war. Zu einem *Etymologicon Slavicum* sind wir noch nicht reif. Die altklassischen Philologen haben bis auf diesen Tag nichts erträgliches zu Tage gebracht. Und wir *Slavisten* sollen uns ein *Etymologicon* schaffen, die wir nicht einmal kri-

tisch das Material vorbereitet haben. Dieses widerspricht meinen Erfahrungen. Ueber unsere *Differenzen* werde ich Herrn *Zaff* bald ausführlich schreiben und werde ihn bitten, fuer's erste nur sein reiches Material zu veröffentlichen. Mit der *subjectiven* Verarbeitung des Materials darf man nicht eilen. Nach fünfzigjährigen rastlosen *Forschungen* bei reichen Hilfsmitteln übergab *Dobrowsky* der Öffentlichkeit seine Ergebnisse in dieser Hinsicht — und wer wird es läugnen, daß eben diese Leistung zu seinen am wenigsten belehrenden Leistungen gehört. — Nur mehr Material, auf welches man sich verlassen kann, das ist jetzt Hauptsache.

Doch wieder zu meiner Fußreise. Die Nacht brachte ich in Feistritz zu. Den andern Morgen konnte ich nicht in der Frühe ausgehen, da ich den Brief an Herrn *Sovan* übergeben wollte. Dies glückte mir jedoch nicht; man versicherte, er wäre eben jetzt nicht in Feistritz. Unterdessen wurde es 9 Uhr; ich mußte eilen und bat Jemanden, ihm den Brief, den ich Ihrer Güte verdanke, zu überbringen. Auf dem etwa halben Wege nach *Gonobits* machte ich in einer Herberge Halt: die Hitze war zu groß. — Da fand ich Fuhrleute, die mit Waaren nach *Triest* gingen. Es waren *Slowaken* aus Ungarn. Ich ließ mich mit ihnen in's Gespräch ein, besonders mit einem von ihnen. »Werdet ihr bald euere Muttersprache verlernen und dafür die Ungarische lernen?« fragte ich unter Anderem den älteren Slowaken, »Nein, gnädiger Herr«, antwortete er. »Das geht nicht. Mit der slawischen Sprache gehen wir nach Rußland, Gallizien, Polen u. s. w. Mit der Ungarischen aber können wir zuweilen nicht aus einem Komitate in den anderen gelangen«. Diese praktische Bemerkung aus dem Munde eines Gemeinen gefiel mir außerordentlich. Ich ließ Wein vorsetzen, ohne daß die Fuhrleute wußten, wie sie dazu gekommen waren — und ging meines Weges in der Überzeugung: Heute wirst du wohl schwerlich was Klügeres sagen können.

Durch die Freundlichkeit des Herrn *Schmits* bekam ich einen Begleiter. Am Sonntage Abends kam ich nach *Hohenek* und mußte hier die Nacht zubringen, da es unterdessen dunkel wurde. Erst am Montage in der Frühe kam ich nach *Cilli*, übergab Ihren Brief an Herrn v. Dorfmann, in welchem ich

einen leidenschaftlichen Liebhaber der Alterthümer fand. Er klagte bitterlich über die Unachtsamkeit, die denselben oft zu Theil wird. In *Cilli* fand ich auch einen von meinen Reisegefährten von Wien nach Gratz: das ist der muntere, lebendige *Graschitz*.

Aus diesem flüchtigen, kurzen Reiseberichte sehen Sie, daß ich die Reise sehr *commode* machte, daß ich nicht eilte. — Wenn ich aber auch eilen müßte, so würde ich es nicht können. Denn die Gegenden sind reizend schön. Von mancher Partie, von mancher Aussicht konnte ich kaum mich trennen. — Besonders die Berge nahmen mich ganz in Auspruch; ich fürchtete, es würde mich die Bergomanie ergreifen. — Was ich dachte, was ich fühlte dabei, das ist mein Eigenthum: denn ich bin kein Dichter, dem gegeben ist das auszusprechen, was einem die Brust bewegt. — Dafür aber fehlt es mir nicht an Herz, Ihnen recht von Herzen dankbar zu sein für all den Genuß, der mir in vollem Maaße zu Theil wurde auf meiner kurzen Fußreise. Es thut mir leid, daß ich auch nach *Laibach* nicht zu Fuße ging; denn blitzschnell verschwand mir manche schöne Aussicht auf dem Wege von *Cilli* bis hierher.

In paar Tagen gehe ich weiter und hoffe in *Triest Sresnewsky* und *Wuk* zu finden. — Wie lange ich dort bleibe, weiß ich nicht.

Ich laufe jetzt viel herum in *Laibach*, suche diejenigen Herrn, mit denen ich bekannt werden will. — Es freut mich sehr, daß ich hier Herrn *Vras* gefunden habe.

Herrn *Cwjetko* meinen herzlichen Gruß; er soll lange, lange leben! Herr *Matjašič* wird mir erlauben, ihm zuzurufen: *opred* (vorwärts)!

Doch muß ich mich schon wieder von Ihnen trennen! Leben Sie wohl und behalten Sie mich in gutem Andenken. Was mich betrifft, so kann ich versichern, daß ein lebendiges Gedächtniß das beste ist, was ich habe.

Der Ihrige immer und überall

V. Preis.

Bitte um Nachsicht zu meinem Deutsch!

6. Pismo Vrazovo.

Sauerbrunn nächst Rohitsch,

d. 24. Juli d. J. 1841.

Gelehrter Herr Doctor!

Sie haben mir den kurzen Aufenthalt in Marburg durch Ihre Gesellschaft so angenehm gemacht, daß ich das bereits entfremdete Städtchen unwillkürlich wieder lieb gewonnen habe. Ich dachte schon seit einigen Tagen nach, wie ich Ihnen wenigstens den Willen einer Erkenntlichkeit für die liebevolle und gastfreie Aufnahme am besten an den Tag legen könnte, aber es wollte mir (wie gewöhnlich in dringenden Fällen) nichts passend vernünftiges einfallen. — Einer meiner eben hier anwesenden Freunde, dem ich meine Noth mittheilte, meinte schälkisch, dass im Betreffe dessen ein illyrischer Literat nie in Verlegenheit seyn sollte, da es ihm nicht mehr als ein Exemplar eines seiner Producte zu kosten brauche, die er ohnehin auf eine andere Art nicht leicht an den Mann bringen könne. Gerathen, gethan! Da ich eben kein Exemplar bei Handen hatte, so borgte er mir eines seiner Exemplare der »Djulabien« (Rosenäpfel), welches ich hiemit diesen Zeilen zur Begleitung mitgebe. — Das vorliegende Exemplar ist bereits durch mehrere Hände gegangen und ist daher zweien Versen eines unserer Volkslieder zu Folge:

»Knjiga ide od ruke do ruke,

pa i dođe u pogane¹ ruke« — nicht mehr so rein, als wie es sich für einen sich selbst praesentirenden Gegenstand ziemt. Ich kann daher nichts thun, die Mangelhaftigkeit des Exemplars zu entschuldigen, als die aufrichtige Versicherung beizufügen, daß bei aller Geringfügigkeit des Büchleins der Wille gut und stark war.

Ungeachtet meiner grossen Sehnsucht nach den geliebten Freunden habe ich Agram (seit meiner Abreise vor vier Monaten) noch nicht gesehen. Auch das hartnäckige Stillschweigen aller meiner dortigen Correspondenten konnte mich noch nicht dazu bewegen. Da es Sie mein Zögern vielleicht befremden könnte, so theile ich Ihnen die einfache Ursache mit. Gleich

¹ Schmutzige. — Opazka Vrazova.

nach meiner Ankunft in Laibach hatte ich die Praenumerations-Ankündigung eines neuen Werkes in die *Danica* einrücken lassen; für welches ich schon hinreichendes Materiale hatte, das ich auf meiner Reise ordnen wollte. — Aber da auf der Reise (wie Sie es selbst wissen werden) oft die besten Vorsätze sterben, und dafür etwas ganz anderes zur Welt kommt, so geschah es auch diesmal. Während der ganz drei Monate kam ich vor lauter Sammeln und Abschreiben von Volksliedern und slow. Sitten und Gebräuchen — gar nicht zum Ordnen, sondern brachte die Materialien des besagten Werkchens ganz im Status quo hieher. Da ich in Agram vor lauter Fragen und Erzählen erst spät dazu gekommen wäre, so machte ich hier bei einem Verwandten Halt, beschwichtigte die Sehnsucht, setzte mich zum Pult, und brachte nach drei Wochen Alles ins Reine, so daß ich nur noch das Vorüberrauschen des Anna-Balls abwartete, um mich sogleich nach Agram zu begeben, und die Sache unter die Presse zu befördern.

Nach der Aussage der hier angekommenen Agramer ist Herr Gaj bereits dort angelangt. Er wurde von der Stadt mit dem größten Pompe empfangen. Am Abende seiner Ankuft gaben ihm die Patrioten eine glänzende Serenade, wobei bei einem großen Zudrange des Volkes drei Hundert junge Leute mit flammenden Fackeln erschienen. Dieselbe ganze Nacht gab es vor lauter Gesang und Musik keine Ruhe. — Unser literärischer Kreis ist wieder mit einer jungen geistreichen Dame aus Dalmatien verstärkt worden. Sie heisst Ana Vidović und gab unlängst ein sehr zartes erzählendes Gedicht heraus unter dem Titel: »Ana i Stanko ili dubravka Mojanka«. Es besteht aus zwei Abtheilungen und erschien in Zara. Außer ihr besitzen wir noch zwei andere lebende Dichterinnen, die für die *Danica* schreiben. Si heissen Dragoila Jarnević und Dragoila Voćinčević. — Bei Gaj erscheint das Repertoire der illyr. Nationalbühne, von welchem schon 4 sehr nette Bändchen erschienen sind. Der Band kostet 20 Kr. Sehr billig. — Soviel von den neuesten Erscheinungen unserer Literatur, insoweit ich sie aus der Ferne erfahre. Das große illyr. Lexikon befindet sich bereits seit drei Monaten unter Preße. Es wird sehr wichtig, ja bis jetzt das erste südsla-

wische seyn, welches nach Möglichkeit die Wörter und Ausdrücke aller bis jetzt in Literatur getrennter Südslawischer (diesseits der Donau wohnender) slav. Volkszweige enthalten wird. Im kommenden Winter kommen wieder Volkslieder von den obern und mittleren Gegenden der genannten Volkszweige heraus, die fleißig und bereits auch umsichtig allenthalben gesammelt werden. — Ich bitte Sie mich gütigst Ihrer Ge[mahlin] wie der ganzen Familie empfehlen zu wollen.

Ihr ergebener [Diener]

Stanislaw Vr[az.]

[Desni rob pisma odtrgan.]

7. Pismi P. Dajnka.

1.

Großsonntag 8. May 1843.

Hoch. u. Wohlverehrtester Herr Professor!

Auf Ihr wiederholtes verehrliches Schreiben befriedige ich endlich einmal wenigstens zum Theil, wenn nicht ganz, *Ihren* sehnlichen Wunsch mit der *Chronik* von *Pollenschack*.

Schon durch 12 volle Jahre meines Hierseyns forsche ich immer nach allen *Daten* dieses *Decanats u. Schuldistrictes*; allein stets fort bleiben mir verschiedene Lücken, die ich nicht ausfüllen kann, denn die Trägheit unserer Vorfahren ist gränzenlos, indem dieselben uns beinahe gar nichts aufschrieben und oft noch boshaft genug waren, selbst die vorhandenen zu verwüsten oder sonst verloren gehen zu lassen.

St. Lorenzen hinter Pollenschack, wohin Pollenschack früher eine *Filiale* war, verlor besonders durch den allgemein bekannten boshaften Pfarrer *Sirk* alle *Documente*, und was man noch vorhand, das sammelte fleißigst *Powoden* in Pettau. Verwenden *Sie Sich* also an den dortigen Kreisdechant *Zwetko*, und er kann *Ihnen* dienen mit der ganzen *Chronik* der Pfarren des Marburger Kreises, wie solche *Powoden* verfaßte und *Krempl* aus derselben sein Zeitungsreferat machte.

Meine Arbeiten schloß ich schon 1840, allein die Zögerungen der Pfarrer zur Hergabe der nachträglichen *Documente*

sind schuld, daß ich erst jetzt nach und nach damit zum Buchbinder komme.

Nun habe ich noch den gar bequemen Hrn Pfarrer in Friedau mit seinen Originaldokumenten abzuwarten, und dann habe ich oberflächlich, so gut ich konnte, diese Arbeit beendet, und meine Nachfolger heut' oder morgen mögen daran beßern und gänzen, was sie wollen und können.

Mit vorzüglichster Verehrung

Ihr dienstfertigster Freund
Dainko.

2.

*Hochwohlgeborner Herr Professor,
Allerverehrtester Freund!*

Dieselben sind bei jeder Gelegenheit meines Namens rühmlich eingedenk, ohne daß ich weiß, wie ich diese *Ihre* Wohlgeneigtheit verdiente, wie ich solche neuerdings im IV. Hefte steierm. *hist. Vereins*-Mittheilungen P. 228. 1854 vorfinde. Meine slawistischen Leistungen sind zwar mehrfach, aber nicht von besonderer Bedeutung. — Da *Sie* aber diese meine Wenigkeiten anerkennen, so sage ich Ihnen meinen herzlichsten Dank! mit der Versicherung, daß es mir nicht am guten Willen fehlt, für unser armes Volk nach Kräften zu arbeiten, nur hat man mit vielen und oft unüberwindlichen Hindernissen zu kämpfen, daß Einem beynahe die Lust vergehen möchte, bei *slawistischen* Nachforschungen geduldig zu verbleiben. — Im Jahre 1848, wo alle Bosheit freyen Lauf hatte, machten sich unsere *Ultraslavisten* das Vergnügen, Sie und mich in der damaligen ausgelassenen (?) *Laibacher »Novina«* und auch in der Gratzzeitung als Unfreunde des Slavenvolkes zu tadeln. Gott und das Gewissen sowohl *Ihres* als auch meines Herzens aber weiß es, daß jene Anwürfe ungerecht waren, und unsere damaligen Tadler finden sich darüber seitdem immermehr selbst getadelt. So gut ich für mein windisches Volk denke, so gut denke ich auch für jede andere *Nation*. Warum ich aber meines Amtes als *Schuldistrictsaufseher* nachdrücklichst darauf dringe, daß in unseren Volksschulen nebst windisch

auch das Deutsch fleißig eingeübt werde, wissen *Sie Allein Allerliebster Freund* die vielen gewichtvollen Gründe auch selbst. Wie um Gotteswillen werden denn unsere windischen Buben in *Marburg* in die 3te *Classe* eintreten, wenn sie keinen deutschen Buchstaben und kein deutsches Wort mitbringen. Und wie elend geht es nicht jenen Windischen beym *Militär*, die stockwindisch — ohne alle deutsche Schrift und Sprache eintreten. Man kann darum sagen, unsere windischen Landleute sind g'scheider, als unsere *Ultra* — oder *Ilav* — *slavisten*, darum halten sie auf eine Landschule Nichts, in welcher der Lehrer nicht das Deutsch fleißig einübt. Also mein *liebwertheater Herr Professor*, gereicht es *Ihnen* und mir nur zur Ehre, wenn man uns *Beyde* in jenen Wirrzeiten und noch jetzt öfters als *Deutsch* — *Micheln* betitelt, daß aber wir *Beyde* christlich und patriotisch gut denken, darüber hat uns *Zweyen* noch kein *Πανόλκις* eine Rüge gemacht. Die allerneueste Volkshymne »Gott erhalte, Gott beschütze« machte mir mit der Verwindischung ein mehrtägiges Nachdenken, bis ich den deutschen Sinn in unserer Mundart ziemlich erreichte; die deutsche Sprache hat sehr viele einsilbige Worte und noch dazu meisterliche Zusammensetzungen, dagegen hat der Wende viele lange Worte und oft nothwendige Umschreibungen, um den deutschen Sinn zu erreichen. So reich der Deutsche an Reimen ist, so arm ist der Slowene an Versreimen, darum ist es sehr schwer aus deutschen Versen windische Verse zu machen. Demnach habe ich manchen Vers kaum annähernd dem deutschen Sinne geben können, zum Theil aber gelang es mir, in manchen Worten den Sinn reicher zu geben, als er im deutschen enthalten ist. Den ganzen *Hymnus* mußte ich an die *Kreisbehörde* abgeben. Unsere Sänger und Sängerinnen haben mit dieser *Hymne* herzige Freude, und singen dieselbe nach *Jos. Haiden* — [sic!] *Melodie* sehr gut.

Auch bei Gelegenheit der *Almosens*-Sammlung für die *Frans-Josephs Votivkirche* in Wien sangen wir ein dreystrophiges Liedlein, und dieses spende ich *Ihnen* in der Beilage mit einer buchstäblichen Verdeutschung, und wenn der Deutsche aus dieser buchstäblichen Verwindischung deutsche Verse machte, so würde es ihm fast so schwer fallen,

als wenn man aus deutschen Versen Windische Verse zu machen hat.

Die *slavische Inschrift* auf den uralten vor mehreren Jahren bey *Negau* ausgegrabenen Helmen habe ich nach unserem *Dialekte* verglichen, sie *graecisirt* stark, wie überhaupt unser *Dialekt* mit der griechischen und lateinischen Sprache sehr verwandt ist. Die Verdeutschung jener Inschrift dürfte buchstäblich lauten: Entwanderling! Hier beende den Grimm der grausamen Gewaltthätigkeiten, Wüterich bis zu den Lehmhügeln. Die Schrift ist *runisch* und *orientalisch* von der rechten zur linken Hand zu lesen. Lehmhügel = allerdings so viel als unsere Heidnischen lehmligen Grabhügeln.

Seit meinen 23 Dienstjahren an der Dechantey Großsonntag habe ich im ganzen *Decanatsbezirke* Alles erhoben, was mir Merkwürdiges vorkam. Da *Sie Ihre* Freude haben, derlei *Local-Notizen* zur Wissenschaft zu nehmen, und in *Ihren* Schriften der Lesewelt mitzutheilen, so können *Sie* gelegentlich zu *Ihrer* Unterhaltung diese *Chronik* hier einsehen. Sie ist zwar nichts Vollständiges, aber doch besser als gar Nichts. Ich habe dazu nur einen Anfang gemacht, und meine Nachfolger sollen für die nähere Ausführung bedacht seyn. Nur Schade, daß man in unserer merkwürdigen Gegend keine Urkunden hat. Denn dieselben wurden vor den Einfällen der *Kruzen* und *Türken* durch den *D. R. Orden* nach *Frisach* und von dort, weiß Gott wohin, vertragen.

Ihre Beschreibung des *Gymnasiums Marburg* ist alles Lobes werth; denn so was liest jedermann mit besonderen Vergnügen. Und überhaupt liest man Alles gerne, was *Sie* in *Ihren* Heften und in der Gratzer-Zeitung dem *Publicum* zur angenehmen Wissenschaft mittheilen. Leben *Sie* sehr wohl. Ich verbleibe Ihr

alleraufrichtigster

dankschuldigster Freund

Dainko.

Großsonntag 26. Juni 1854.

8. Pisma Coste star.

Od Coste je dobil Puff 40 Likavčevih dokumentov, da jih je porabil za Likavčevo biografijo. Prej jih je imela v rokah Elisabeth von Fichtenau.

Dopisovanje med obema je začel Costa, ki se je s pis-mom 6. febr. 1848 zahvalil Puffu za oceno v Stirii št. 13. Tako sta se seznanila in začela korespondirati. Vezalo ju je zanimanje za domačo zgodovino, o čemer pričajo ohranjena Costova pisma. Tako piše Costa 30. nov. 1851, ko govori o Klunovem „Archivu“: „Es ist der Mann der That zu bewun-dern, . . . bei der Ungunst, die er bei seinen und leider auch bei meinen Landsleuten erfährt“ — in hvali Kluna, da se je lotil tako težavnega in tako zaslužnega dela. — 24. junija 1853 prosi Puffa doneskov in gradiva za zgodovino francoskega medvladja v Iliriji. — 7. dec. 1853 pa poroča, da je priobčil v Laibacherici 12 svojih epigramov (pošiljal jih je tudi Kor-dešu za „Iris“) in da pripravlja gradivo „zu einer Schilderung der Industrie in Oesterreich vor der Einführung des Prohi-bitivsystems“.

9. Pisma V. F. Kluna.

Hochverehrter Herr Professor!

Ich nehme mir die Freiheit, Ihnen ein *Exemplar* mei-nes soeben im Drucke erschienenen Werkchens „*Archiv* für die Landesgeschichte des Herzogthums *Krain*“ als Zeichen meiner Hochachtung zu übersenden, und indem ich Sie um gütige Besprechnng in der *Graser* oder in der *Wiener* Ztg ersuche, erlaube ich mir, *H. Prof.* auf einige Punkte auf-merksam zu machen.

Gegenwärtig wird auf das Studium von Landesgeschich-ten in Österr. ein besonderes Augenmerk gerichtet, und die kais. Akademie der Wissenschaften geht hierin mit gutem Beispiele voran, wenngleich es sehr zu wünschen wäre, wenn die Provinzial-Vereine sich einer größeren materiellen Unter-stützung zu erfreuen hätten. Die h. Regierung hat z. B. für den hier constituirten montanistisch-geognostischen Verein

eine jährl. Unterstützung von 150 fl. C. M. von Seite der h. Stände Krains bewilliget; wie nothwendig wäre eine solche Unterstützung für den hist. Verein, der auf so schwachen Füßen steht, daß er sich kaum fortschleppt. Von diesem Gesichtspunkte ausgehend hatte ich den ganzen Reinertrag des Archives dem histor. Vereine gewidmet, und in dieser Art meine langjährige Sammlung und meine Arbeiten diesem vaterländischen Vereine bestimmt.

Dieses Archiv wird wenigstens 12 Hefte, durchschnittlich à 10 Bogen enthalten, und beiläufig so eingetheilt seyn:

1. Heft (wie ersichtlich), 2. & 3. Biografien berühmter Krainer und Geschichten der wichtigsten adeligen Familien des Landes, 4. Annalen von 1800—1853 und *Diplomatarium Labacense*, 5. Geschichte des Cisterzienser-Stiftes Sittich, 6. Reformation und Gegenreformation in *Krain*, 7. Geschichte der Stadt *Laibach*, im Anhang, Monographien der wichtigeren Ortschaften des Landes; 8. Die Türkenkriege in *Krain*; 9. & 10. *Krain* von *Carl M.* bis Rudolf I.; 11. & 12. *Krain* unter den Habsburgern.

Aus dem Inhalte erschen Sie, daß die Arbeit sehr umfassend für einen Einzelnen ist, denn auf wissenschaftliche Unterstützung in Krain ist fast gar nicht zu rechnen.

Das gesammelte Materiale ist groß, auch habe ich *circa* 7—8 Hefte im Manuscripte bereits fertig; das 1te Heft soll nun zeigen, ob man auf materielle Unterstützung rechnen kann, denn im negativen Falle würde ich dem Verreine nicht die Herausgabe zumuthen, da er so viel als keine Geldkräfte besitzt. Ob da nicht die kaiserl. Akademie unterstützend auftreten sollte; ich, für meine Arbeit, verzichte gerne auf jede Entschädigung, ich bin zufrieden, wenn für die Landesgeschichte Krains etwas geschieht. Daß ich aber nebst wissenschaftlicher Unterstützung und Arbeit nicht noch Geldopfer bringen kann, ist ersichtlich, umsomehr, da ich kein Staatsbeamte bin, und für die Zukunft zu sorgen habe. Ich hoffe übrigens, daß man so uneigennützigem Streben die Theilnahme nicht vorenthalten werde.

Ich ersuche nun, nachdem ich Ew. Wohlgeboren in meinen Plan eingeweiht habe, um dero bekannte Gefälligkeit

und bereitwillige Unterstützung derartiger Bestrebungen umsomehr, da H. Prof. Ehrenmitglied unseres Vereines sind, und sich stets so theilnamsvoll für das Aufblühen desselben erwiesen haben.

Einen «Entwurf zur Literaturgeschichte von *Krain*» habe ich ebenfalls fertig, von welchem bereits mehrere Auszüge in den Vereinsmittheilungen — die ich monatlich 1 Druckbogen fast ganz allein schreiben muß — erschienen sind.

Indem ich mich Ihrem Wohlwollen bestens empfehle und um baldige gefällige Besprechung nebst Hinweisung auf die obige Lage des Vereines ersuche, bitte ich mich gleichfalls mit Aufträgen zu beehren, und zeichne unter Versicherung ausgezeichnetener Hochachtung

Euer Wohlgeboren

Ergebenster

Dr. V. F. Klun.

Lbach, 7. XI. 52.

19. XII. 52 se zahvaljuje Puffu, da mu je sporočil, da je „Archiv“ že recenziral in poslal recenzijo uredništvu imenovanega lista. Ker pa so od tega sporočila pretekli že trije tedni, se boji, da uredništvo iz kakšnega koli vzroka ne mara priobčiti recenzije in zato prosi Puffa, naj pošlje recenzijo ravnateljstvu kranjskega zgodovinskega društva, ki bo poskrbelo, da bo recenzija izšla v Ljubljani. To pa ni bilo potrebno. „Wiener Zeitung“ je med tem oceno prinesla (5. jan., str. 27.), za kar se Klun Puffu zahvaljuje.

... Nur die *Laibacher Ztg* schwieg über das für Krain sicherlich nicht bedeutungslose Werk; — ist es Unfähigkeit der Krainer?? ist es ein Neid, der nichts Vaterländisches aufkommen läßt? sind es andere Motive — ich weiß es nicht und forsche nicht darnach. Ich habe den edelsten Zweck vor Augen und frage weder nach Anerkennung meiner Landsleute noch nach materiellen Vortheilen; Gott Lob, ich stehe nach allen Seiten hin als freier unabhängiger Mann da, und werde unverdrossen auf meiner Bahn vorwärts schreiten. Für die

Laibacher Zeitg, deren Redaktion ich bekanntlich seit August 1849 leite, sind mir von Ihnen in letzter Zeit keine Beiträge zugekommen. Sind dieselben vielleicht auf der Post verloren gegangen? Die istrianischen Reisebilder erscheinen jetzt unausgesetzt, und diesen laße ich die Monathfeste der Slovenen folgen.

Falls H. Prof. eine Besprechung für die »Mitth. des histor. Vereines« senden werden, wird die Drucklegung also gleich veranlaßt; haben Ew. Wohlgeboren die »Mitth. de 1852« bereits erhalten? Ich gab schon vergangene Woche den bezüglichen Auftrag an H. *Jellouschek*.

Bezüglich des »Ordens« der *Flagellanten* erlauben Sie mir die Bemerkung. Ich wählte absichtlich die Bezeichnung »Orden«, und nicht »Sekte« oder »Sektirer« aus dem Grunde, weil die Flagellanten schon von ihrem Begründer *Rainer* in *Peruggia* »ordo flagellantium« genannt wurden; auch *Thalberg*, und *Valvasor* nennen sie »Orden«. Ich hielt mich vielleicht zu wenig strenge an den modernen Sprachgebrauch (*Orden* mit Genehmigung der bezüglichen Autoritäten, *Sekte* ohne Genehmigung), obwohl auch in neuerer Zeit Abnormitäten gegen die Sprachbezeichnung vorkommen, z. B. Freimaurer-Orden. Mein Streben bei dem Archive aber ist, mich möglichst der in den Urkunden und alten Vermerkungen gebräuchliche Ausdrücke zu bedienen, was ich sowohl in sprachlicher als in hermeneutischer Beziehung für wichtig halte. Jedenfalls aber hätte ich eine Anmerkung *ad vocem* »Orden der Flagellanten« geben sollen; und ich bin Ew. Wohlgeboren für diese Aufmerksamkeit sehr dankbar. *Dr. Bleiweiß* macht in seiner Kritik auch die Bemerkung, ich sollte bei jeder Begebenheit die Quelle angeben, worüber ich auch Sie um Ihre geehrte Meinung bitte. Ich bin zwar vorderhand dagegen, weil ich gesonnen bin, in der Folge ein separates *Diplomatarium Carniolicum* — natürlich mit Quellenangabe — herauszugeben. Das »Archiv« aber ist ein Nachschlagebuch nicht bloß für den künftigen Geschichtschreiber *Krains*, sondern auch als *Lecture* für Laien. Doch wird mir die Ansicht von Ew. Wohlgeboren sehr schätzenswerth sein.

Da ich an der *Reformations*-Geschichte im 16ten Jahrhundert in Krain arbeite, so würde ich Herrn Professor bitten, ob Ihnen dießfalls keine näheren Quellen bekannt sind, oder ob ich nicht in Gratz die »Generalien-Sammlungen« der E. H. Carl und Ferdinand, oder die landständischen Protokolle aus jener Zeit haben könnte?

Mit der Versicherung ausgezeichnete Hochachtung empfehle ich mich Ihrer ferneren freundschaftlichen Gewogenheit, und bin zu Gegengefälligkeit stets sehr bereit,

Ihr ergebenster

Dr. V. F. Klun.

Laibach, 16. I. 53.

4. marca 1854 ga prosi, naj poskrbi, da bo »Gratzer Zeitung« vendar priobčila poročilo o njegovem »Archivu« in se izraža zelo neugodno o gledališkem ravnatelju Calliano, ki je iz Ljubljane, kjer je bil 3 leta, odšel v Maribor. — 28. avg. 1854 poroča o svojem šesttedenskem potovanju po Nemčiji in Češkem, ter se pritožuje: »Die »Grazerinn« hat noch nie ein Wort über mein Archiv (2. & 3. Heft) gesagt; wollten Sie sich dießfalls nicht verwenden? ... Ihre Correspondenzen sind uns stets willkommen; Ihre größeren, bei uns erliegenden Aufsätze werde ich theils in die Druckerei, theils Ihnen zusenden ... Diese Feuilletons sind wahrhafte Todtenkammern der Musen; doch arbeite ich dahin, dass vom Jänner 1855 ein belletristisches Beiblatt zur Laib. Zeitg. erscheinen würde, dann werden wir viel Material brauchen, und ich rechne vor Allem auf Ihre Unterstützung«.

10. Pismo Andreja Vodušeka.

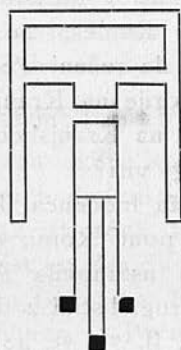
Blagorodni gospod Profesor!

Od kod imate Vi tako jako Slovenšino? Mislil sim Vas za terdiga Nemca, pa imate slovenski marn de Vam ni par; menda ste se Terstenjakovega duha nadihali; Bog Vam daj zdravje. Vi še bote vtegnali slovenski Literat sloveti, kakor

slovite za nemškega. Od Vašega novega zdelka mi blagovolite 3 iztise, za kere tukaj tečejo 4 f. CM, in imete priporočenega

Vašega prijatelja
Voduška.

27. junia 854.

Mala izvestja.

*Topografične drobtine.*¹

Hospitale s. Marie (de) Pecniz.

Leta 1192. je sestavil Centius, takratni komornik Rimske cerkve in poznejši papež Honorij III. nekako davčno knjigo, iz katere je razvidno, koliko so morale posamezne cerkve plačevati Rimski stolici. V tej knjigi stoji, da je moral hospital sv. Marije (de) Pecniz, ki se je nahajal v Oglejski patriarhiji, dajati po dva zlata. Fabre in Duchesne, ki sta omenjeno davčno knjigo izdala v *Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome*, 2e serie VI, Paris, 1910, mislita (p. 128, not. 3), da rečeni Pecniz je sedanja vas Pečnik pri Ledinah blizu Idrije na Kranjskem. Po mojih mislih imenovani hospital ni bil na Kranjskem, temuč na Koroškem. Kaj pravijo o njem drugi viri?

V neki listini papeža Inocenca III. z dne 21. maja leta 1204. (gl. Potthast, *Reg. pont. Rom.*, št. 2216) čitamo, da sta »hospitale de Bekekeg« ustanovila A. de Raze in njegova soproga H. — V neki drugi listini z dne 11. aprila leta 1202. (Zahn, *Urb. f. Steierm.*, II, 77, št. 48) se omenja »hospitale sancte Marie de Rasia«.

Brez dvoma imamo tu opraviti z enim samim hospitalom, ki se je nahajal v Rožni dolini (Rasia) na Koroškem in katerega sta ustanovila Alram iz Roža in njegova soproga H. Kaže se, da je bil ta hospital v Pečnici (Pecniz, Bekekeg) ali pa blizu nje, morda tam, kjer je sedaj Sv. Martin v Pečnici. Obe te dve vasi ležita jugozahodno od Rožaka na Koroškem. Neki Alram iz Roža, najbrže ustanovitelj hospitala, se leta 1183. omenja kot priča v neki listini. (Zahn, *Urb.*, I, 590, št. 621.) Centijevo davčno knjigo, v kateri so naštet še nekateri drugi cerkveni zavodi po Koroškem, je Jaksch prezrl v svojih *Mon. Carinthiae*. Knjigo je med drugimi izdal tudi Muratori (*Antiqu. Ital.*, ed. Arret., XIV, 285—368).

¹ Nekoliko takih drobtin sem priobčil v Časopisu za zgodovino in narodopisje leta 1911. (VIII, str. 77—80.)

Wrslich prope Gylam.

V neki listini iz leta 1167. stojé besede »prope Gylam in loco Wrslich« (Jaksch, Mon., I, 192; Zahn, Urkb., III, 7), v neki drugi listini iz leta 1169. pa »Vrslich iuxta aquam Gilam« (Jaksch, I, 194; Zahn, III, 8). Jaksch in Zahn mislita, da »Wrslich« je vas Oslešica pri Žusmu na Štajerskem, »Gyla« pa Virštanjski potok. — Po mojih mislih je »Wrslich prope Gylam« isti kraj, kakor Worzilich (gl. Jaksch, Mon. Car., IV. 247) ali Worcilihc (Jaksch, IV, 249), o katerem pravi Jaksch (IV, 1051), da se nahaja pri Podkloštru na Koroškem. Wrslich je bil torej na Koroškem v Ziljski dolini poleg Zilje (Gyla). Kako se dandanes imenuje, ako se sploh še nahaja, ni znano. Kakor se kaže, je Krška cerkev med letom 1169. in 1238. odsiopila »Wrslich« samostanu v Možnici.

Predium Ternberch.

V neki listini krškega škofa Romana I. iz leta 1154. se omenja »predium Ternberch dictum iuxta fluenta Söwe situm«. Jaksch (Mon. Car., I, 154, št. 187), ki je to listino priobčil, pravi: »Ein Ternberch ist an der Save nicht zu finden, wohl aber Dornberg (Ternova Gora) im Bezirk Tüffer nicht weit vom rechten Ufer der Sann«. — Po mojih mislih je ta »Ternberch« sedanja vas Tirna, ki se nahaja v Litijskem okraju na neki gori nad reko Savo. Znano je, da so imeli krški škofje še druga posestva blizu Litije in tudi drugod po Kranjskem, tako n. pr. v Biču, Bitiču in Moravčah blizu Litije. Blizu Moravč so postavili grad na Obli gorici. Tudi v Škrljevu pri Št. Rupertu in v Savljah blizu Ljubljane so imeli posestva.

Losiza, Cosiza.

V neki listini iz leta 1146. čitamo, da je oglejski patriarh Peregrin I. podelil samostanu v Gornjem gradu deset kmetij »apud Budriach« in pet kmetij »apud Losiza« (Zahn, Urkb. f. Steierm., I, 262, št. 254.) Listina se nam je ohranila v nekem prepisu iz 17. stoletja. Budriach je vas Budrio blizu Vidma na Furlanskem. Kar se tiče drugega kraja, misli Zahn na Velike Lašče na Kranjskem. A kaže se, da je namesto »Losiza« v izvirni listini stalo »Cosiza«, kar pomenja vas Ko-

zico na zemlji Beneških Slovencev severovzhodno od Št. Lenarta. Ni nam znano, da bi bil imenovani samostan imel kako kmetijo v Velikih Laščah, pač pa vemo, da jih je imel v Kozici. Orožen (Das Benediktinerstift Oberburg) navaja na str. 117. kratek regest z dne 16. maja 1335. in na str. 308. pa dotični del urbarja iz leta 1426. Na obeh mestih se omenja Kozica, nikjer pa ne Velike Lašče.

Kraj »Priu«.

V neki listini iz leta 1147. se omenjajo vasi Loče na Koroškem, potem Št. Janž ob Zilji in pa kraj »Priu«. Mittarelli je bil prvi, ki je pred poldrugim stoletjem priobčil to listino (Annal. Camuld., 507). Za njim so jo ponatisnili Liruti (Notizie del Friuli, V, 227), Cappelletti (Le chiese d' Italia, VIII, 204) in Jsksch (Mon. Car., III, 329). Kar se tiče krajev, kateri so v listini naštet, nam je znano, da so Loče južno od Blaškega jezera, Št. Janž ob Zilji pa je leta 1348. Dobrač zasul. Vprašanje je, kje nam je iskati kraj »Priu«. Po mojih mislih je v izvirni listini najbrže stalo »Pruc«, a Mittarelli je morda namesto Pruc zapisal Priu. Ta »Pruc« (v drugih listinah se nahajajo izrazi Pruck, Prukke, Mostic, Mostich, Pons itd.) je vas Mostič, katero je tudi leta 1348. zasul Dobrač. Bila je blizu prej imenovanega Št. Janža ob Zilji.

Kraj »Wissich«.

Grof Bernard iz rodovine Spanheimov je podaril Šentpavelskemu samostanu med drugim tudi kraj »Wissich« ali »Wisse«. (Cfr. Jaksch, Mon. Car., III, št. 521.) Papež Lucij III. je leta 1184. potrdil ta kraj rečenemu samostanu (Jaksch, št. 1308), leta 1196. pa papež Celestin III. (Jaksch, št. 1467). Ta kraj se je nahajal na južni strani reke Drave (cfr. Jaksch, št. 521). Jaksch (Mon. Car., IV, 1047) misli, da je bil Wissich pri Velikovcu.

Blizu Velikovca ni nobenega kraja, kateremu bi se »Wissich« reklo. Pač pa je znano, da je imel Šentpavelski samostan v 15. stoletju svoje fevde »in der Weissach bey Wildenstain«. (Schroll v Archiv f. österr. Gesch., XXXIV, 310 in 320.) Wissich nam je tedaj iskati v občini Galiciji pri Bildenštajnu. Zahodno od Bildenštajna prebiva dandanes kmet Višovnik.

Dr. Fr. Kos.

Bosna v prazgodovinski dobi.

Za zgodovino Bosne in Hercegovine velezaslužni »Glasnik zemaljskog muzeja« je l. 1914. dovršil 25 let. Radi tega je uredništvo priredilo slavnostno številko, ki tvori 1. in 2. zv. XXVI. letnika in je v njej podan pregled celokupnega dela »Glasnika« in deželnega muzeja. Kot krona te obletnice se je z veseljem pričakoval visoki obisk prestolonaslednika Franca Ferdinanda v muzeju. A nemila usoda je razprostrla črna krila čez ta jubilej: tisti hip, ko je imel prestolonaslednik priti v muzej, je s svojo soprogo izdihnil dušo v dvorcu deželne vlade. Slavnostna številka »Gl.« se je spremenila v žalno, a vsebina je ostala, kakor je bila določena in nam podaja zanimivo sliko Bosne zlasti v prazgodovinski dobi.

Novejši politični dogodki obračajo na Bosno pozornost cele Evrope in v etnografskem oziru je bila Bosna od najstarejših časov do današnjih dni v ozkem stiku z našimi deželami, zatorej podamo v naslednjem po »Glasniku« kratek pregled znanstvenih posledkov o prazgodovini Bosne.

V obče se je po okupaciji prazgodovina primeroma najbolj gojila, dočim zgodovina hrvaško-srbske in turške dobe zaostaja, kar je pripisovati vplivu političnih struj in vladnih zistemov, proučevanje turške dobe pa je zaostalo vsled tega, ker do najnovejšega časa ni bilo pri muzeju in »Glasniku« strokovnjaka-orijentalista. Za proučevanje prazgodovine si je stekel največ zaslug sedanji urednik »Gl.« dr. Čiro Truhelka, ki je že l. 1886. bil poklican iz Zagreba kot pristav k sarajevskemu muzeju. On je tudi obširno popisal posledke prehistoričnih raziskav (str. 43—140).

Sledov diluvijalnega človeka niso doslej našli v Bosni in Hercegovini, tudi starokamenena (paleolitska) doba ni tukaj zastopana, kakor pri nas na Štajerskem ne, pač pa je najdeno več naselbin iz novokamenene (neolitske) dobe in sicer mlajše, od katerih je ena najstarejših v Butmiru, kjer je bila tudi izdelovalnica kamenitega orodja in sicer v tolikem obsegu kakor malokje v Evropi.

Neolitske naselbine so večinoma v ravninah, ob koncu te dobe se pa naenkrat spremeni zistem, za selišča se več ne

izbirajo ravnine, ampak strmo hribovje in gorovje. Med novokameno in brončeno dobo se čuti neka praznina, kakor v zahodnih in severnih evropskih deželah med paleolitsko in neolitsko dobo. Pogreša se počasni prehod od neolitov k broncu, prejšnje, precej popolne kulturne oblike v keramiki se v brončenih naselbinah ne nadaljujejo, ampak izginejo z naselbinami in življenjskimi okoliščinami vred. Tako arheološke najdbe opravičujejo sklep, da so se prastari, mirni poljedelski prebivalci morali umakniti novodošlemu, bojevitemu ljudstvu -- Ilirom, ki so se, kakor znano, razprostirali celo na naše Spodnje Štajersko. Med najdenimi predmeti prevladuje bojno orožje in naselbine kažejo značaj naravnih in umetnih utrd.

Razen naselbin po ravninah in brdih ima bosanska prazgodovinska doba tudi svoja mostišča (hrvaški arheologi jih imenujejo »sojenice«), ne na jezerih kakor v Švici, ampak ob rekah. Doslej je preiskano dvoje mostišč ob reki Uni pri Ripču blizu Bihaća in v Dolnji Dolini na Savi nižje Bos. Gradiske. Oboje spada v začetek brončene dobe; mostišče v D. Dol. je propadlo v laténski dobi, ono pri Ripču pa sega še v rimsko dobo in celo v srednji vek. V D. Dolini je najbolj ohranjeno mostišče in na predmetih najbogatejše, našli so tudi grobišče tega selišča iz 7. veka pr. Kr. (str. 91).

Z ozirom na značaj najdenih starin sklepa dr. Truhelka, da je najstarejše neolitsko selišče v Dolnjem Klakaru. Neolitsko selišče je tudi pri Novem Šcheru, potem v Butmiru v zahodnem delu Sarajevskega polja blizu Ilidže. Tu je bila glavna izdelovalnica kamenitega orožja in orodja ter lončarskih izdelkov, poljedelstvo in živinorejstvo, se zdi, je bilo postransko. Zelo zanimiva je lokalna karakteristika butmirske keramike. Glede izvora butmirske kulture so arheologi različnega mnenja: Virchow ji išče izvor na jugu, odkoder bi došla semkaj preko Jadranskega morja, Montelius jo zasleduje na vzhod, Evans opaža v njej mikenski vpliv, Mortillet išče stik z jugovzhodom Evrope.

Slični predmeti, ki so jih našli drugod, kažejo, da je v Butmiru bilo središče kulture, katere skrajne točke so bregovi Egejskega morja ter Karpati. Ta butmirska keramika kaže

več tisoč let pred Kr. tako umetniško ornamentiko, kakor je sicer v onih časih nikjer ne najdemo v Evropi. Umetniška ornamentika se pa nahaja le pri finejših, zlasti sakralnih posodbah, ki so se pozneje izdelovale iz bronca in tako je brončena kultura zadušila prejšnjo keramično ornamentiko.

Iz eneolitске ali bakrene dobe (4000—2000 let pred Kristom) so se našli predmeti v Griči v kotaru Varar-Vakuf, v Karavidu blizu Bosanske Gradiške, v Kozarcu in na nekaterih drugih krajih, a dr. Truhelka sodi, da to niso domači izdelki, ampak zaostanki s to robo potujočih trgovcev. Izhodišče brončene kulture je Azija, zato se tudi bronec javlja v Bosni prej kakor v drugih zahodnih evropskih deželah, enako tudi železo. Začetek brončene dobe stavlja bosanski arheologi v začetek drugega tisočletja pr. Kr., konec pa, oziroma nastop železa pod konec drugega tisočletja. Pojav bronca na evropskih tleh stavlja učenjaki v zvezo z doseljivanjem arijskih narodov, ker pa začetek brončene dobe v raznih deželah stoji cela stoletja narazen, se sklepa, da se preseljevanje arijcev ni izvršilo naenkrat, ampak polagoma, v večjih ali manjših presledkih. Po svoji brončeni kulturi spada Bosna v isto kulturno okrožje kakor podonavske dežele, Balkanski in Apeninski polotok. Časovno in krajevno je bil posebno razsežen panonski tip, ki se javlja tudi v naših štajerskih najdiščih.

Ker je poznavanje železa precej zgodaj prodrlo iz Azije v Bosno, je brončena doba tukaj razmeroma kratka, vsekako je v Bosni prišlo železo v rabo kakih 1300 let pred Kr. Zanimivo je, da so ob jugovzhodni periferiji Sarajeva zasledili prazgodovinsko selišče, ki sega od konca neolitске dobe nepretržno celo v srednji vek; ponekod se kaže vez celo do današnjih dni.

Med bosanskimi prehistoričnimi grobišči je najznamenitejše ogromno grobišče v Glasincu, ki se razprostira od Romanije do Drine in šteje nad 20.000 gomil; to grobišče je vzbudilo občno pozornost med strokovnjaki. Primerjati mu se dajo le grobišča na Kavkazu in tudi tipi spominjajo na Kavkaz, zato je opravičeno mnenje, da so to kulturo prinesli v Bosno Iliri iz kavkaških pokrajin. Drugi tipi kažejo na Italijo,

tretji pa grški vpliv. Iliri na Balkanskem polotoku so se delili v mnogo samostojnih plemen, ki so si bila med seboj mnogokrat sovražna, tudi arheološke najdbe potrjujejo to različnost in razcepljenost. Za čudo pa ob začetku t. zv. laténske dobe (okoli 500 pr. Kr.) naenkrat preneha glasilačka kultura, kakor da bi se ono mnogobrojno ljudstvo v zemljo vdrlo. Prebivalci okoli Glasinca so ali propadli v kaki hudi vojni katastrofi ali pa so pred silo novodošlega ljudstva — morda Keltov — zapustili svojo domovino in se izselili. Slednje pa ni neverjetno radi tega, ker okoli Glasinca skoraj popolnoma manjkajo sledovi laténske kulture, katero so ravno Kelti prinesli od severozahoda, dočim po drugih krajih Bosne prevlada laténska kultura starejšo domačo. Pri starih Ilirih je bilo tetoviranje sploh običajno in našli so obilico igel za tetoviranje; ta običaj se je ponekod med bosanskimi katoličani ohranil še do današnjih dni. Stari Iliri so bili pretežno »dolgočlanci« (dolichocephali), kakor kažejo lobanje (66 %) ter se v tem oziru popolnoma vjemajo s praprebivalci Lacija okoli Rima, tako arheologija in antropologija podpirata podmeno, da se je en del Ilirov preselil v Italijo. Današnje bosansko prebivalstvo je v veliki večini »kratkoglavo« (brachycephali), kar pripisuje pisatelj vplivu slovanskih plemen, ki so prevzela domovino starih Ilirov.

Najdragocenejši del prehistorične zbirke sarajevskega muzeja so čelade, ker razen Louvra v Parizu nima noben muzej tako bogate zbirke brončenih čelad kakor sarajevski. Te čelade predstavljajo korintski tip s ščitom za nos (iz 6. stol. pr. Kr.), etruščanski (po priliki iz istega časa), ki ima obliko klobuka z ozkimi okrajci, ilirski tip, ki nima ščita za nos, pač pa za lice ob strani, in mlajši etruščanski tip z jabolčico na vrhu in lahno zavitim okrajcem (od 4. do 2. stol. pred Kr.).

V grobišču v Sanskem Mostu so se našle lepe zaponke tipa »Certosa« od 5. do 3. stoletja pr. Kr. Kakor drugod so tudi v Bosni v obče prazgodovinski grobovi z okostnjaki starejši kakor s sežganimi mrličmi. V Gorici ob dalmatinski meji so zasledili tudi prazgodovinski krematorij. V Jezerinah v bihačkem kotaru so našli grobove starih Japodov.

Proti koncu 3. stol. pr. Kr. se začnejo boji z Rimljani, ki po mnogoterih krvavih bojih končno zavladajo na Balkanskem polotoku, a v rimski dobi je Bosna kot znotranja dežela bila podrejenega pomena; za naše čase važno dejstvo pa je, da je velepraktični Rimljan združil Bosno z Dalmacijo. Kdor hoče imeti Dalmacijo, mora imeti njeno zaledje — Bosno-Hercegovino in nasprotno ima ta dežela dovolj »solnca in zraka« le, če je združena z Dalmacijo. Velikega pomena za rimsko cesarstvo je bila grozna vstaja ilirskih plemen l. 6. po Kr. Ilirci so sicer podlegli rimski premoči, a njih vstaja je preprečila daljše rimsko vojskovanje proti Markonanom in povzročila, da Rimljani niso mogli osvojiti današnje Češke. V tej vstaji so sodelovale tudi naše dežele.

V mnogoterem oziru je prazgodovina Bosne¹ poučna tudi za naše dežele, posebej za Spodnje Štajersko. Kali poznejši žalostni zgodovini te dežele nahajamo že v pradavni dobi: bojevitost, razcepljenost in needinost, kar je deloma v zvezi z geografičnim značajem Balkana sploh.

F. Kovačič.

¹ Skoraj istočasno je v poljskem jeziku izšla knjiga: Kostrzewski Joz., *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznanj 1914., str. 220, ki podaje pregledno in poljudno sliko o prazgodovinskih najdbah na ozemlju nekdanjega poljskega kraljestva.

Književna poročila.

Gruden dr. Josip: Zgodovina slovenskega naroda. 4. zv. L. 1914, str. 531—688. S tem zvezkom nas g. pisatelj uvede v novi vek. Dva velepomembna dogodka 16. stoletja tvorita vsebino tega zvezka ter mečeta dolge sence še k nam v 20. stoletje. To je zavlada Habsburžanov nad češkimi in hrvaško-ogorskimi deželami, pa protestantizem. Bitka pri Mohaču l. 1526. je za monarhijo in posebej še za naše dežele dalekosežnega pomena. Sosnosky (Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866) vidi v bitki pri Mohaču za avstrijsko državo celo začetek „orientalskega vprašanja“; četudi to vprašanje z ozirom na Avstrijo sega še dalje nazaj, vendar je tukaj začetek jugoslovanskega vprašanja v okviru monarhije in pa mnogoterih znotrajnih in zunanjih kriz radi ogrskega prestola. Tudi sedanji krvavi dogodki so le ena izmed zadnjih pismenk v zgodovinskem alfabetu, ki se začneja z bitko pri Mohaču, oziroma z izvolitvijo Ferdinanda za češkega, hrvaškega in ogrskega kralja. Verski preobrat 16. stoletja pa je tudi globoko potresel dušo slovenskega naroda in ustvaril začetek nove slovenske književnosti. Vsebina tega zvezka torej zasluži vso pozornost.

Govoreč o Ogrski, ki je po l. 1526. dobila vladarja, ki je obenem vladal našim deželam, je g. pisatelj porabil priložnost in dostavil članek o ogrskih Slovencih (str. 544—560). Edini vir, ki sestavno obdeluje zgodovino ogrskih Slovencev, je med tem pisatelj objavil v „Časopisu“ (l. 1914 str. 93—154). Med ogrskimi Slovenci najdeta več gradiva jezikoslovec in narodopisec kakor pa zgodovinar, ki piše občno zgodovino celokupnega slovenskega naroda. Ciril in Metod, prihod Madžarov, njih borbe z Nemci, kulturni vpliv Slovencev na Madžare in obratno, Turški napadi in Kruci, pa malo število ogrskoslovenskih pisateljev in knjig, to je v glavnem vsebina, ki je na razpolago pisatelju občne slovenske zgodovine. Več gradiva bi seveda našel lokalni zgodovinar, ki bi se lahko podrobno oziral na krajevni imenopis, na graščine in njih podložnike, na zgodovino župnij in cerkev, na gospodarsko-agrarne razmere, na razne uime i. t. d. Zanimiva prikazen v socialno-politični zgodovini ogrskih Slovencev so — tudi na štajerski strani po Murškem polju znani — „nemešnjaki“ (od madž. nemes - plemenit, adelig), nalik hrvaškim „slivarjem“ in Turopoljcem. Naši štajerski Košarji, Hebarji, Ferenci, Femberji i. t. d. so za pravo potomci prekmurskih „plemičarjev“, kakor jih imenuje naš g. pisatelj, ali „nemešnjakov“. Podrobno krajevno zgodovino bi najlažje obdeloval kak rojen prekmurski Slovenec, ki bi mu bili pristopni tudi razni madžarski viri. Pripomniti bi bilo, da so ogrski Slovenci (vsaj deloma) za časa hrvaške narodne dinastije (Tomislav) spadali pod hrvaško kraljestvo. Videti je, da poglavje o ogrskih Slovencih še s temi ni zaključeno, ampak da se pisatelj še ozre na nje v katerem prihodnjih zvezkov, kjer bo govor o Krucih in o prekmurskem slovstvu.

S homatijami radi ogrskega prestola so v ozki zvezi veliki turški napadi v 16. stoletju; turška nevarnost za naše dežele prikipi v sredini tega stoletja do vrhunca. Pisatelj nam tu opisuje najprej boje s sultanom Solimanom, potem ustanovitev vojaške krajine in naselitev Uskokov po slovenskih deželah. Na Štajerskem nam je uskoške naselbine iskati poleg naštetih krajev tudi okoli Šmarja pri Jelšah, kakor kažejo ondota imena nekaterih vasi, česar pa še nihče ni natančneje preiskoval.

Nad polovico 4. zvezka zavzema protestantizem. Ne moremo sicer reči, da je zgodovina protestantizma v naših deželah že dovolj razjašnjena, vendar je primeroma precej obdelana, torej je pisatelju bilo na razpolago dovolj obdelanega gradiva. Novih vidikov in odkritij v tej snovi seveda v poljudni občni zgodovini slovenskega naroda ne smemo pričakovati in zahtevati. Vidi se pa, da je g. pisatelj rabil tudi arhivalne vire.

V glavnih potezah nam je g. pisatelj pregledno orisal protestantsko dobo, le v nekaterih rečeh bi po naših mislih smel nekoliko dalje poseči. Vzroki, ki jih našteva g. pisatelj za razširjanje protestantizma v naših deželah, so le bolj zunanji, v ozadju pa tiče znatranji vzroki: sprijenost srca, velika nravna pokvarjenost in posurovelost zlasti med plemstvom. Napačno bi bilo misliti, da je luteranstvo ko tako povzdignilo splošno nravnost, nasprotno razbrzdanost mu je pripravila pot in Lutrov nauk o opravičujoči sami veri je le še pospešil nravni propad. Drugače ni bilo mogoče, če n. pr. Luter stavi tole ravnilo: „Besser sich der Trunkenheit und Völlerei ergeben, als Fasten für ein gutes Werk halten.“¹ Pijančevanje in posurovelost je splošen znak takratnega časa. Razni zgodovinski vzroki, ki so sploh v 14. in 15. stoletju izkvarili javno in zasebno življenje, so delovali več ali manj tudi pri nas, a tu so še veliko pripomogle neprestane vojne s Turki in pa domači nemiri zlasti za slabe vlade Friderika III.

Da se glavna pozornost obrača na kranjski protestantizem, je naravno, ker ta je kazal še najbolj slovensko lice. Vendar bi se bilo potrebno ozirati tudi na protestantizem, oziroma kalvinizem v Medjimurju s tiskarno v Nedeljišču, ker je imel precejšen vpliv na sosedne štajerske in prekmurske Slovence in njegove knjige so bile po onih krajih bolj razširjene kakor kranjskih reformatorjev. Na Štajerskem se je pa medjimurski kalvinizem omejil le bolj na obmejne kraje (Ormož — Središče), ker štajerski deželni stanovi niso bili naklonjeni kalvinski struji.

Pozitivni posledek te krize je slovenski prevod sv. pisma, spoznanje potrebe in važnosti knjig v slovenskem jeziku in tako začetek ter počasni razvoj novodobne slovenske književnosti. Čitatelj se nehotе vpraša, kaj je bil vzrok skoraj popolne slovenske slovstvene sterilnosti od 11. stoletja do reformacije? L. 1593. dne 24. nov. piše iz Gradca Matej Forstner, ki je ondi študiral v jezuitskem kolegiju, in prosi patri-

¹ Auslegung des Evangeliums für d. ersten Sonntag in d. Fasten. Walch, XI. 730.

jarha za dovoljenje, da bi smel brati protestantsko slovensko sv. pismo; prošnjo utemeljuje s tem, da je med Nemci že precej pozabil slovenski jezik, katoliških knjig pa v tem jeziku ni tiskanih nobenih (*cum nulli catholici libri isto idiomate impressi extent*).¹ Znanje slovenskega jezika se tu uvaža, manjka pa sredstva — knjig.

Pisatelj je o slovstvenih spomenikih srednjega veka govoril v tretjem zvezku, a naravnost na naše vprašanje ni odgovoril. Ta vzrok ni iskati morda v zanikarnosti ali prenizki izobrazbi takratne naše duhovščine (v tedanjih razmerah namreč pride ta pred vsem v poštev), ampak v neugodnih zgodovinskih razmerah. Glavni vzrok sploh naše narodne in kulturne mizerije je ta, da nismo imeli na svojem ozemlju duševnega središča — stare, ugledne škofije. Solnograd in Oglej sta bila ne samo izven narodnih, ampak tudi izven političnih deželnih mej; ljubljanska škofija je pa nastala šele skoraj da ob zori reformacije ter ni imela dovolj obsega in moralnega ugleda, da bi postala ognjišče slovstvenega življenja. Metropole in višje šole so torej zunaj slovenskega ozemlja. Tuje in oddaljene škofije in samostani dobivajo od nemških vladarjev na našem ozemlju bogate nadarbine, ki jih dajejo v zajem svojim vazalom tuje narodnosti. Plemstvo je tujega rodu in v tujini izobraženo, kolikor se sploh more govoriti v 14. in 15. stoletju o duševni izobrazbi viteštva in plemstva, višja duhovščina je tuja, kolikor je domače, je siromašna in malo ali pa v tujem duhu izobražena, ter ima na razpolago latinsko, italijansko, nemško slovstvo; meščanstvo je živelo v patriarhalnih razmerah in bilo deloma potujčeno, prosto ljudstvo pa neuko in branja nevedče. V takih razmerah slovstvo sploh ni bilo mogoče; kar so duhovniki potrebovali, so si sami prav po domače in po svoje predstavljali.

Do konca 13. stoletja vlada v javnem in slovstvenem življenju latinščina, od konca 13. stoletja pa v naših deželah vedno bolj prodira nemščina, kolikor pa naši izobraženi krogi niso bili prožeti z nemškim duhom, so dobivali književna pomagala iz sosedne Hrvaške. Religiozne ideje so se ljudstvu priobčevale z živo besedo in s pomočjo nazorne umetnosti.

Za reformatorje so bile razmere čisto drugačne, nekako podobne onim, ki so rodile staroslovensko slovstvo. Protestantizem kot nova vera je bil primoran, oprijeti se novega sredstva — slovstva, če je hotel prosperovati. Popolnoma napačno bi bilo misliti, da je protestantske pisatelje in izdajatelje morda vodila narodna zavest, ljubezen do slovenskega naroda ali želja, ustvariti Slovencem nekako narodno kulturo. Nagibi so bili čisto konfesionalni. Trubar je prijel za pero, ko z živo besedo ni mogel oznanjevati svojega nauka. Plemstvo za sebe ni potrebovalo slovenskega slovstva, zato tudi najdejo prve knjige le malo odjemalcev; da so vendar reformatorji nadaljevali izdavanje sv. pisma, povod temu je bila težnja, sebi podložno, nemščine nevedče ljudstvo pridobiti za novo

¹ Nadšk. arhiv v Vidmu, *Relationes ex parte Imperii* vol. XLV.

vero. Pri odjemanju Dalmatinove biblije jim pridejo na pomoč tudi katoličani. Če je pozneje katoliška reformacija hotela paralizirati protestantski vpliv na ljudstvo, se je morala tudi poslužiti — knjige, tako se je iz čisto konfesijskih interesov izcimilo slovensko slovstvo.

V knjigi smo zasledili nekaj manjših stvarnih nedostatkov, ki so deloma pač škodili na račun tiskovnih pogreškov. Ogrski kralj Štefan sv. ni umrl l. 1037, ampak 1038 (str. 548), kralj, ki je ustanovil l. 1183. cistercijsko opatijo v Št. Gothardu (str. 559), ni Bela IV., ampak Bela III. (1173—1196). Rodovina Banfy je slovanskega pokolenja: Babiči ali Babonici, kakor pišejo hrvaški zgodovinarji, na njih spominja najbrž vas Babinci pri Ljutomeru; na str. 576. se bere Zrinski, na str. 580 i. dr. pa Zrinjski, kakor je prav, tako bi imelo biti tudi Slunjski, ne Slunski (str. 584). Lavantinski škof Filip Renner ni vladal šele od l. 1546 (Tangl ima l. 1536), ampak že od l. 1533 (do 1555), ko se je njegov prednik Lenard odpovedal škofiji. O škofu Filipu vemo ne samo to, da je bil l. 1549. navzoč pri sinodi v Solnogradu, ampak iz njegovega časa je še ohranjen zapisnik, iz katerega izvemo, da je l. 1534. in 1535. obiskal spodnještarske župnije ter posvetil več cerkev, oltarjev, zvonov, pokopališč, ki so jih bili Turki malo poprej razdejali ali oskrunili. Ta vir je važen, ker nam podaja sliko, kako so takrat Turki gospodarili v naši deželi. Nekatere nedostatke so omenili že drugi kritiki in jih tu ne bomo ponavljali.

V obče pa tudi ta zvezek kakor prejšnji zasluži pohvalo in priznanje ter bi se zlasti naj prvi članek marljivo bral in temeljito premišljal, ker je aktualne važnosti z ozirom na sedanji in bodoči položaj Slovencev in Hrvatov.

F. K.

Društvena poročila.

Poroča tajnik.

Deveta odborova seja dne 7. febr. 1915.

Navzoči: dr. P. Turner, dr. Vrstovšek, dr. Medved, dr. Pipuš, dr. Kovačič. Prof. Kaspret se je opravičil, dr. Kotnik in dr. Pivko sta pa na bojišču.

1. Zapisnik zadnje seje se prebere in odobri.

2. Na novo so pristopili naslednji p. n. udje: Martin Agrež, župnik na Reki, Simon Dolar, profesor v Kranju, dr. Milan Gorišek, odvetnik pri Sv. Lenartu v Sl. gor., Grafenauer, c. k. profesor v Ljubljani, dr. Tomaž Horvat, odvetnik v Ptuj,

dr. Fr. Jurtela, odvetnik v Ptuj, Jožef Klekl, župnik v p. v Črensovcih, Vekoslav Krajnc, notar v Šmarju, Oton Ploj, notar v Črnomlju, Jernej Podpečan, kapelan v Konjicah, Jos. Potočnik, kapelan v Št. Juriju ob Taboru, dr. Fr. Prislan, not. kand. v Gornjem gradu, dr. Jurij Pučko, notar v Krškem, Konrad Šeško, kapelan v Hočah, šolsko vodstvo v Letušu, Antonija Štupca, učiteljica v Mariboru, Fr. Toplak, kapelan v Središču, dr. Jakob Toplak, višji sodni svet. v Ljubljani, p. Leopold Napotnik, administrator v Svecini, Marica Vranjek, učiteljica v Šmartnem pri Slov. gradu. Izstopila sta Jurij Stern v Mariboru in Anton Srabočan, župnik v Pišecah, umrl pa Fr. Slavič, župnik v p. pri Sv. Lovrencu nad Mariborom. Novih članov je torej dobilo društvo 20, izgubilo pa 4. Z obžalovanjem se je pa dognalo, da je več udov ostalo na dolgu udnino za več let, „Časopis“ so pa redno sprejemali. Vkljub opetovanim opominom niso vplačali udnine; na ta način ne more obstati nobeno društvo, sploh nobeno podjetje. Odbor torej uljudno prosi velecenjene ude, da redno dopošiljajo udnino in se bo zanj prej natančno ravnalo po § 6 t. b. društvenih pravil: Kdor v dveh letih po trikratnem opominu ne plača udnine, se ne smatra več za uda.

3. Blagajnik g. dr. Pipuš predloži račun za l. 1914, ki izkazuje 3687.49 K dohodkov in 2661.08 K izdatkov, je torej prebitka 1026.41 K. Toda koncem l. 1914. je še na dolgu v tiskarni 1267.85 K, torej je dejanski primanjkljaja 241.44 K. V proračun za l. 1915 se za muzej in knjižnico postavi le najemnina v znesku 264 K in za „Časopis“ okroglo 1500 K. Posamezne nujne nabave za muzej ali knjižnico se dovolijo sproti, koliko bodo sredstva dopuščala. Račun so pregledali pregledovalci računov in ga odbor odobri.

4. Z ozirom na vojni čas in težke finančne razmere se morajo publikacije „Zg. dr.“ za l. 1915 nekoliko skrajšati, saj so tudi močnejše znanstvene korporacije prisiljene k temu. Vsled tega se tudi nameravana izdaja stvarnega kazala za prvih 10 letnikov „Časopisa“ za sedaj odloži na ugodnejši čas. V prejšnji seji sprejeti načrt, da se za probujo zgodovinsko-estetskega čuta v širjih slojih začne izdajati posebno glasilo kot priloga kakega političnega lista, se ne da izvršiti radi

gmotnih in upravninskih potežkoč, pač pa dr. Vrstovšek v imenu konsorcija „Straže“ izjavi, da bi „Straža“ bila pripravljena vsak mesec odstopiti nekaj prostora za zgodovinske in domoznanske članke.

5. Slučajnosti. Od „Čitalnice“ v Gradcu se prekupijo letniki 1910—1914 revije Österr. Rundschau, nabavi se za knjižnico Ewald-Hauptmann: Siegelkunde & Wappenkunde. Knjigo-tržec Scheidbach je ponudil več antikvaričnih knjig, ki se tičejo turške in jugoslovanske zgodovine. Prof. Kovačič se pooblasti, da izbere in nakupi, kar je primerno. Na to se seja zaključuje.

Deseta odborova seja 22. maja 1915.

1. Zapisnik zadnje seje se prebere in odobri.

2. Od zadnje odborove seje so se priglasili naslednji novi člani: Roman Škerbs, župnik v Prevorju, Vinko Kraner, kapelan v G. Radgoni, Maks Ašič, kapelan na Ponikvi, Fr. Ogrizek, župnik v Dramljah, Jos. Weixl, župnik pri Sv. Križu, državna realka v Idriji, Anton Veranič, kapelan v Šmarju, dr. Jos. Kolšek, odvetnik v Laškem, Jakob Bohak, kapelan v Gornj. gradu, Ivan Bassa, župnik v Bogojini, Ivan Oblak, kapelan pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Umrli je dr. Janko Srnec v izvrševanju svojega poklica kot zdravnik v srbskem ujetništvu.

3. Z ozirom na izjemno vojno stanje in strogo cenzuro, se določijo nekatera navodila pri društvenih publikacijah.

4. Z zahvalo se vzame na znanje, da je po posredovanju društvenega podpredsednika, g. šolskega svet. prof. Kaspreta dobilo Zg. društvo iz zapuščine umrlega člana, generalmajorja Viktorja Krajnca v Gradcu znaten del knjižnice. Dovolijo se s tem združeni stroški za prevoz i. t. d.

Soglasno se konstatira, da vsled izjemnih razmer mora društvo zelo omejiti svoje delovanje in čakati ugodnejših časov.

Popravki.

V spisu „Starine železnih in salajskih Slovenov“ je ostalo nekaj pomot, katere naj blagovole čitatelji popraviti.

Čitati je str. 94 vrsta 2 od spodaj „Ober Zemming“ mesto „Oberlimbach“.

„ 97 „ 2 „ zgoraj „indi“ mesto „ino“.

„ 101 „ 15 „ „ „gaszitie“ mesto „geszitie“.

„ 132 „Kecsko“ mesto „Kersko“.

„ 133 vrsta 22 od zgoraj „Spangenberg“ mesto „Springenberg“

„ 141 Opomba v. 1 „Peter Zrinsky“ mesto „Nikolaj Zrinsky“.

„ 144 „ v. 8 „unam anum“ mesto „unum anum“.

Zgodovinsko društvo svojim p. n. članom.

Težavne razmere sedanjega burnega časa, ki tlačijo vse naše javno in zasebno življenje, so kajpada posegle tudi v delokrog našega društva. S težavo smo spravili na dan to številko „Časopisa“; kdaj bo mogoče izdati naslednjo, ne moremo reči. Mnogi sotrudniki tiče v vojaški suknji, že itak pičila gmotna sredstva so se še bolj skrčila in tiskarni je vojska pobrala tehnično osebje. V teh, za našo bodočnost skrajno kritičnih časih, iskreno prosimo veleecenjene ude, da potrpijo in ostanejo društvu zvesti. Bodočnost bo pokazala, kako važna je za narod njegova zgodovina. Sedaj topovi pišejo zgodovino, ko oni umolknejo, bo zopet govorilo orožje uma in peresa.

Odbor „Zgod. dr.“

Freisingensia.

Doneski k razlagi jezika brižinskih spomenikov od vseuč. prof.
dr. R. Nachtigalla.¹

II. Zastopniki prv. slovan. nosnih samoglasnikov v brižinskih spomenikih.

Naši srednješolski učenci se uče po Sketovi Slovenski slovstveni čitanki (Na Dunaju 1893, stran 22. — V drugi, predelani izdaji iz l. 1906 na strani 23.): „Iz nedosledne in neokretne pisave (scil. brižinskih spomenikov, pisanih z latinico po nemškem pravopisu iste dobe) vidimo jasno, kako težko je bilo sprva z latinskimi črkami pisati jezik slovenski. Tako se piše n. pr. za staroslovenski nosnik o n ob jednem o n, u n, u, o; namesto stsl. nosnika e n stoji e in e n“ itd. Vondrák v svoji že v prvem članku omenjeni izdaji naših spomenikov (V Praze 1896, str. 33) pravi z ozirom na pisavo prvotnih nosnih samoglasnikov podobno: „Avšak zde nevidíme žádných pravidel, tak že v tom nemůžeme viděti sledů živé mluvy.“ Zato misli Vondrák na navedenem mestu, da so prišle izvirne predloge brižinskih spomenikov k Slovencem po posredništvu hrvaških glagoljašev, pri čemer opozarja na Glagolita Clozianus, na Hrvaškem pisani starocerkvenoslovanski spomenik s sledovi srbsko-hrvaškega jezika, kjer se poleg

¹ Prim. Čas. za zgod. in narodp. XII. 1. Sledeča razprava je povzeta deloma iz predavanj v zimskem tečaju 1913/14.

ohranjenih nosnih samoglasnikov piše tudi že srb.-hrv. u za o¹. Tako je našel tudi pisec slovenskih brižinskih spomenikov že v svojem hrvaško-glagolskem izvirniku o in u, ę in e, iz česar je napravil un, on, u, en, e, h temu pa je pribavil še iz svojega o in še več e. Prim. tudi Vondrák, *Studie z oboru cír.-slovan. písennictví*, v Praze 1903, str. 59 sl. Zelo negotovo se izraža tudi Oblak, *Starejši slov. teksti iz Let. Mat. Slov.* 1889, str. 15.

Z navedenima opisoma zastopništva prv. slovanskih nosnih samoglasnikov v brižinskih spomenikih se jaz ne morem popolnoma soglasiti in to svoje mnenje hočem v sledečem razjasniti. Seveda mi pri tem niti najmanje ni v mislih, samo kolikor toliko kritikovati velespoštovanega gospoda profesorja in učenjaka Vondráka, o čigar znanih velikih zaslugah za preučevanje naših brižinskih spomenikov se ne more dvomiti, in pri katerem sem na vseučilišču sam svoj čas (1895) s pridom bral brižinske spomenike. Meni se gre tu le za študij prve dobe zgodovine slovenskega jezika. Postavil pa sem točko o nosnih samoglasnikih na to drugo mesto, ne le ker se tiče glasoslovja, temveč tudi radi tega, da imam pozneje že oporo v njej. O važnosti takih raziskovanj za tako malo še znano in dostopno zgodovino slovenskega jezika v občem ni treba menda še posebej govoriti. Ker imamo v prv. slovanščini dva nosna samoglasnika, ki imata deloma tudi različne zgodbe, in ker je položaj pri ę v briž. spomenikih za moje dokazovanje najprej o njem.

¹ Ker tiskarna nima pravega znaka za nosni o, si je stavec tako pomagal. Dasi tedaj ni paralelizma z znakom za nosni e in dasi gornji znak fonetično nekaj drugega pomeni, ga je bilo vendar treba pridržati; sicer so pa itak vsi taki znaki le pogojni, saj bi na pr. navadni znak za nosni o s „ključico“ po Pleteršniku označeval ob enem dolgi ozki o, pred katerim je „slišati nekak slab u“ (str. XI). — Iz tiskarskih razlogov, pa tudi radi večje razumljivosti za mnoge čitatelje, sem zamenil tudi druge glagolske in cirilske znake z latinskimi. Sploh so se morali nekateri diakritični znaki prilagoditi tiskarski možnosti.

Slučaji besed ali besednih oblik z zastopniki nosnega *ę* (— Vondrák ne navaja vseh —) so sledeči: *a*) en stoji za *ę* le v besedi vuenfih I 23 (stcksl. věšt_hšijih); *b*) redovno se piše *e* kakor dandanes:¹ zuetemu I 3, 4 dvakrat, zuetei I 3, 24, zueta I 18, zvetim I 24, zueti II 89, zuueti III 7, 9, zuetih III 18, zuetim III 45 (stcksl. svět_h), vuede, ne vuede I 14, uuede III 30, neuuede III 31 (stcksl. vědy — věd_ę), ze I 16, 21, 23, 27, II 15, 17, 36, 37, 57, 59, 75, 85, 94, 96, III 1, 46, 47 (stcksl. s_ę), zpe, ne zpe I 17, zpe, bde III 32 (stcksl. s_ęp_ę, b_ęd_ę), vz_ęl I 25, otel I 28, oteti II 96, pri_ęl III 24 (stcksl. v_ęz_ęl_ę, ot_ęl_ę, ot_ęti, pri_ęl_ę), me I 28, III 50, 72, 73 (stcksl. m_ę), iefe acc. pl. m. I 32, ie isto II 98, ge isto II 103, ge acc. pl. f. II 24 (stcksl. j_ęž_ę, j_ę)², pomenem ze II 15 (stcksl. po-m_ęn_ęm_ę s_ę), befe II 30, uznenauvid_ęfe II 34, uzliub_ęfe II 34, del_ęfe II 44, briplif_ęfe II 58, ftuorif_ęfe II 108 (stcksl. b_ęš_ę, v_ęzn_ęnavid_ęš_ę, v_ęzljubiš_ę, d_ęl_ęš_ę, približaš_ę, s_ęt_ęvor_ęš_ę), naff_ę acc. pl. II 38, zuoge isto II 51, uze moie greche III 26—27, h čemur prim. še acc. pl. grefnike III 70, te II 56 in gen. sing. f. ot zlo_ęine oblazti III 71 (stcksl. naš_ę, svoj_ę, v_ęs_ę mo_ę gr_ęhy, gr_ęš_ębniky, ty, ot_ę z_ęl_ęd_ęj_ęnyj_ę obl_ęsti), fegna II 45 (stcksl. ž_ęž_ęd_ęna), ime II 49, 55 (stcksl. im_ę), poftedifi III 50 (stcksl. pošt_ędiši). Ako imamo *c*) v jednom primeru znak *ę* = lat. ae, kar se je pisalo tudi v nemških rokopisih, je to jednako prostemu *e* ter brez vsakega daljnjejšega pomena pri izražanju prv. nosnika, ker služi isti znak tudi za prv. *e* in *ě*, prim. od fzlauii bofig_ę II 10 (stcksl. ot_ę slavy bož_ęj_ę) kakor vu_ęk_ęi II 6 (stcksl. věky), u zniciftv_ę III 34 (stcksl. v_ę s_ęni-č_ęstv_ę) ali ecce II 1, 42 s prv. *e* (prim. stcksl. aš_ę). Po Vondráku bi bilo k primerom z *e* = prv. *ę* prišteti še bzzredu zemirt II 13 = stcksl. bez ř_ędu s_ęmr_ęt_ę. Zz za z nahajamo

¹ Primeri se navajajo v tistem redu, kakor stoje v spomenikih, le da se k posameznim ob enem pritegnejo še tudi vsi slični slučaji.

² Jeli v nikoligele petfali II 4 (= „nikoli, ozir. nikdar skrbi“ ali „nikdar nobene skrbi“) tudi iskati sled gornjega zaimka, puš_ęam kot negotovo na strani. Členek istovetenja stcksl. -ž_ęd_ę = briž. -je se v takih slučajih ne rabi (prim. Miklosich, Etymol. Wtb. pod dje).

v briž. spomenikih samo še enkrat v prizzuaufe II 110. Po štetju Braunejevim (Die aslov. Freisinger Denkmäler in ihrem Verhältnisse zur ahd. Orthographie. Beitr. zur Gesch. der deutschen Sprache und Liter. I. 1874, str. 527) je izmed 43 slučajev v 40. le z. Ker pa beremo neposredno pred navedenim mestom nekolikokrat ravno $z = \check{c}$ v zlovuezki (stcksl. čłowěčbъskъjъ) in petzali (stcksl. pečali), kar je v II. spomeniku približno tolikokrat za $\check{c}$, kakor drugače navadno f, je vsekako verjetniše brati tudi tu bez črědu, kakor so to storili Kopitar, Vostokov (gl. prvi sestavek) in tudi Jagić (Archiv für slav. Philol. XVIII 601). Vondrák smatra to za napačno, ker je stcksl. črěda ženskega spola in bi tedaj pričakovali tu bes črědy. Ali v maloruščini je ravno čerěd m. „Reihe“, čerědā f. zlasti „Herde“ (prim. Bernekerjev Etymol. Wtb.); tudi v ruščini je čerěd - čerědъ m. „Reihenfolge“, na pr. pri Koljcovu ždi čerědu = „čakaj, dokler ne pride na te vrsta“, a čerědā f. „Reihe“. Kar se tiče pomena slov. črěda, je kakor v maloruščini na prvem mestu „Herde“ in še le na drugem „Ordnung“, „Reihenfolge“, česar pa ni le pri Trubarju („v času njega črede“), temveč po Pleteršniku tudi še v sedanjih narečjih („zdaj pride nanj čreda“ Caf, Koborid-Erjavec, „danes je moja čreda“ „heute ist die Reihe an mir“ Fram-Caf, „po čredi“ „nach der Reihe“ Ribnica-Miklošič, „vsi boste po čredi dobili“ Bela Krajina). Vsaj grafično odgovarja *d*) *ę*-ju nedvomno v jednom primeru a: acc. pl. grechi vuafa II 111 (stcksl. grěhy vašę). Radi popolnosti pa hočem omeniti tu tudi še drugo, kar spada sem. Po Vondráku str. 29 je namreč v isto vrsto staviti istotam: bofi raba prizzuaufe II 110 (stcksl. božъję raby prizъvavъše), a Oblak (Archiv. für slav. Phil. XIV 209) primerja k vuafa še nedela (stcksl. nedělъję) v efe iezem ne zpazal nedela ni zueta vucera ni mega pozta i inoga mnogoga I 18—19. Toda medtem ko vidi Vondrák v navedenih -a le vpliv bavorske grafike za -e, misli Oblak na dialektično glasoslovno zastopništvo, kakor je to za vuafa storil že Miklošič (Vergl. Gramm. I² 308). To zadnje je težko verjetno, ker se z jedne

strani ne vjema posebno, kakor bomo videli, z istinitimi razmerami v slovenskih narečjih¹, in ker je z druge strani pri primeroma ne redkih slučajih pod enakimi pogoji (gl. prip.) precej osamljen pojav. Celokupno vzeti slučaji v primeri s slovenskimi narečji naravnost odklanjajo to možnost stike z živim jezikom (gl. še doli). Pri bofi raba bi se seveda hotelo najprej misliti na acc. sing., ki bi bil v II. spomeniku mogoč, ker imamo bratra II 21, kar je Vondrák str. 29 prezrl, spominjajoč le bog, zin in duh III 5–7. Vendar govori za množino nadaljevanje v tekstu „tere im grechi vuafa postete i im izpovedni bodete grechov uuafih“ II 110–113. Ako ne pripustimo neke vrste sintaktičnega skoka, ki bi nazadnje ne bil tako nemogoč, moramo tu pač pritrditi Vondráku, ki je sledeč Brauneju spravil a za e v zvezo z bavarsko grafiko X.–XI. stol. Glede e v acc. pl. masc. trdih debel prim. v II. spomeniku te II 56. Da je drugi spomenik res pisan od Nemca, dokazujejo pred vsem številne pomote z b mesto p, pa tudi ch mesto k, g mesto k in t mesto d: bonefe (poñeže) II 7, boido (poido) 12, botomu (potomu) 17, 35, naboiachu (napojaho) 46, bozzekacho (posěćaho) 49, bozcekachu (posěćaho) 55, bod (pod) 51, briplifaze (približaše) 58, bozuuani (pozvani) 67, izbovuedati (izpovědati) 79, bovvedal (povědal) 88, gozbod (gospod) 89, bozzledine (poslěďńne) 92, bac (pak) 103, pagi (paky) 14, choife lh (kojih že) 23, chifto (kyždo) 80. Da pa se je pisec tudi motil, kaže poleg navedenega choife lh še neimoki 13 za i nemoki, vlepenich 54 vsled predhodnega „v timnizah i u zelezneh vvofich“ mesto vklepene = te 56 in

¹ A nahajamo v njih za e ali le po gotovih soglasnikih (izvzeti so labiali in velari) v nenaglašanih zlogih kakor v junščini, ali pa sploh, kakor v goriščini, oziroma dalje južno v kraških narečjih in v adrianskem primorju v čakavščini le po palatalih, izvzemši vendar končnice, na pr. počati proti duše (Leskien, Gramm. der serbo-kroat. Sprache. Heidelberg 1914, str. 115). V severni rožanščini je vsak kratek ě – ä (Čas. za zgod. in narodp. IV 41, Kres. I 525); v rezjanščini je to podobno, zlasti pa stoji a za kratki in nenaglašeni e (Baudouin, Opyt fonetiki rez. govorov str. 53 sl.).

popravljen pisna pomota ftrardacho 98 za stradacho. Kakor pri soglasnikih je tudi pri samoglasnikih cela vrsta poprav. oziroma drugih znakov mesto pričakovanih, posebno u za o, o za a, -o za -u in i za e: popravljeno je preſtopam 25 v preſtopam, cruvvi 51 v crovvi, buvvedal 88 v bovvedal, rofzbui 22 v rafzboi, zpoſitel 91 v zpaſitel, razven tega pa imamo ſe vuirchnemo 61 za vuirchnemu in moſim 106 za moſem. To vse nam gotovo daje poleg ſe gori omenjenega pravico videti tudi v vuafa in raba le grafično zmoto brez ozira na iſtiniti izgovor.¹ Ne razlagal bi pa z Vondrákom ſtr. 30 bofi za boſie iz boſii pod vplivom iſte bavarske grafike, v kateri vendar predvsem le i prehaja v e², ter bi v bofi raje nahajal v piſčevem ſpominu otrdelo obliko za nom. in voc. ſing. in plur. in acc. ſing. maſc., tudi loc. ſing. vseh ſpolov, dat. ſing. fem. in inſtr. plur. maſc. in neutr. (prim. tudi gen. plur. vseh ſpolov) nominalne ſklanje, ki je pri tvorbah kakor boſbja je-dnako poſeſivnim adjektivom v ſtarejši dobi navadno in pre-teſno rabljiva (prim. indeks k evangelju v Jagićevi izdaji Marianskega kodeksa); tudi briſinski ſpomeniki imajo poleg voc. ſing. bofi I 7, III 46, 67,³ nom. pl. bofi II 16 izrecno nominalne oblike inſtr. ſing. boſigem II 72 ali dat. plur. boſiem I 4—5, II 66. In ſe danes ima tako ruſčina v nom. in acc.: boſij, boſbja, boſbje, boſbju, boſbji, ki ſicer ne pozna ſkrčenih

¹ Pri tem ni morebiti brez vsakega pomena, da ſledita oba ſlučaja takoj drug za drugim (bofi raba 110 — grechi vuafa 111), in da je v obeh tudi v prvem zlogu *a*. Ko bi ſe že hotelo tudi tu iſkati refleks živega govora, bi ſe ne ſmelo govoriti toliko o zameni z *a* ſamo *e*-ja, temveč že *e*-ja ſploh, kakor je to na pr. v roſanſčini in rezjanſčini, ki ſtojita, kakor bomo videli, tudi ſicer blizu jezika briſ. ſpomenikov. Vendar ſe tudi temu vpira primer „raba“, kjer ſo bile končnice prv. naglaſene prim. ruſ. gen. rabà), razven če bi „bofi raba“ bil po pomoti napiſani vokativ (prim. bofi rabe I 7 in III 46 ter ſrb.-hrv. sòkò, gen. sòkòla, voc. sòkòle, Leskien I c. 349).

² Tazie II 31 za navidezno tazii (Vondrák ſtr. 30) je Vondrák ſam popravlil v indeksu kot taci-je za ſtecksl. taci-ſe.

³ Pri tem ſtoji na prvih dveh meſtih obakrat „bofi“ v zvezi z „rabe“ (prim. prvo pripomnjo).

oblik. Drugo vprašanje je, ako je gen. sing. nedela in morebiti tudi vuccera I 18 v prvem spomeniku, kjer skoro ni zaslediti bavarsko-nemških vplivov, izvajati iz nedelja in večerja (na dvomljivo možnost zadnjega je opozarjal svoj čas Jagić v dunajskem seminarju za slovansko filologijo). V ljubljanski *Confessio generalis* stoji sicer: Ya ze dalfan dam, kyr fwete nedele, fwete lombothe veczeri, druge fwete dny ynw veczeri neyf-fam nykuly taku prafnowall itd. (Oblak, Starejši slovenski teksti iz Let. Mat. Slov. 1889, str. 36). Veczeri bi hotel Oblak po pravici razložiti kot i- fem. (prim. Pleteršnik večer m. in f.). Za razlago briž. besed je vendar važno in pomembno, da nahajamo v koroški rožanščini ne le nedel m. v pomenu „Feiertag“, temveč tudi nedelja „Woche“ (prim. Pleteršnik in Kres I 563). Célo mesto „zueta vuccera“ itd. (gl. gori, prim. tudi še lat. vesper „Abendbrot“) napravlja vtis, da nam je brati, kakor je napisano, in da ni torej tu nobene zveze s preje obravnanimi vuafa in raba.

Tako bi bili pretresli vse, kar bi moglo priti v poštev pri pregledu slučajev s prv. ě v brižinskih spomenikih, in izločili to, kar je negotovo ali pa se ima pač drugače razlagati. Na podlagi tega izrazimo tedaj lahko kot trdni fakt, da zastopa prv. ě v briž. spomenikih praviloma že le nenosni e in jedino v jednom slučaju vuentih I 23 — en. Tu pa se nam gre za določitev, ali je ta navidezno čudna in slučajna dubleta res le prosti slučaj, ozir. ostanek starocerkvenoslovanskih predlog, ali pa ima kak globlji zmisel in oporo celo še v sedanjem živem slovenskem jeziku. V to svrho hočem najprej navesti nekoliko obćih zgodovinskih podatkov o usodi prv. nosnih samoglasnikov na jugu, potem pa predstaviti refleks e-ja v tistih sedanjih narečjih, v katerih se je ohranil še kak drug sled, nego le književni in navadni e izvestne kakovosti, ki prevladuje, kakor smo videli, že tudi v brižinskih spomenikih.

V najstarejši hrvaški listini bosenskega bana Kulina iz l. 1189 (prim. izdajo G. A. Iljinskega, Petrograd 1906, str. 12) nimamo že nikjer več nazalnih vokalov: ime 1, prisezaju 2,

kneže 2, hode 7, devetb 18 itd.; acc. pravu věru 6, trǣgujūke 8, budu 13, tisuka 17 itd. Pač pa se nahaja v latinskem viru iz l. 892 Muncimir in pri Konstantinu Porfirogenitu ok. l. 950 Μονυμιρηνος (prim. Maretić, Gram. i stil. Zagreb 1899, str. 17 ali Leskien, Gramm. der serbo-kroat. Sprache, Heidelberg 1914, str. 114 sl.). V XI. stol. pišejo lat. listine že Mucimir, Cetina (v starejši dobi še *Zétiva* Konst. Porph., Centena lat. list., prim. Jagić, Arch. f. slav. Phil. XVII 79 in Rački, Documenta hist. chroat. po indeksu v Monumenta zagrebške akad. znan. VII, 1877). V X.—XI. stol. moramo tedaj že predpolagati izgubo nosnega izgovora. Pri Slovencih je nazalizem v severno-zapadnih narečjih deloma še sedaj ohranjen, z druge strani je njega vsaj parcijelna izguba potrjena že z brižinskimi spomeniki. Krajevna imena v listinah niso vedno zanesljiv dokaz za izgovor v istočasnem živem jeziku, ker se v izvestni obliki po tradiciji lahko dalje drže, nego to biva v hodu razvitka istinite izreke. Tako se na pr. za kranjsko Škofjo Loko piše še koncem XIII. stol. Lonke l. 1283, dasi se že okrog sredine istega stoletja prav pogosto rabi ime tudi brez nazala Loka l. 1248 itd.; pa že koncem IX. in posebno XI. stol. se piše samo o, na pr. Motniz l. 898, Zotle l. 1016 poleg Zontle l. 1028 (prim. Miklošič, Vgl. Gram. I² 34; Oblak, Starejši slov. teksti, str. 16). Po primeri s staropoljskimi imeni stoji lahko čisti vokal tudi za nosno izreko (Baudouin, O drevne-polj. jazykě do XIV. stol. Lipsko 1870, str. 79). Iz vsega vendar sledi, da je moral nazalizem v slovenščini trajati nekaj dalje, nego v srbsko-hrvaščini, zlasti ako se ga ob gotovi meji v izvestni meri zasledi lahko celo še dandanes. V daljnji podrobni pretres teritorialno in kronološki vrejenega onomastičnega materiala se tu nočem spuščati; hočem to storiti na drugem mestu.

Dandanes je še ohranjen nazalni izgovor predvsem v junškem narečju na Koroškem.¹ Opazil je to prvi M. Čop okrog

¹ V dr. M. Potočnika knjigi „Vojvodina Koroška I-II“ (izd. Mat. slov. Ljubljana 1909—1910) žal ni najti podrobnejšega geografsko-etno-

Pliberka, da se tam govori pôt na poljski način ali kakor franc. apôtre (Kopitar, Glagolita Clozianus. Vindob. 1836, str. XXV). Čop tudi poroča po Ziljčanu Jarniku, da se govori v ziljščini siežem, upriëci (ib.). Obširniše pa je opozoril na vse to Jarnik sam v svojem „Obrazu slovenskoga narčëja u Koruskoj“ v Vrazovem „Kolo“ (U Zagrebu 1842, str. 48), prvem slovenskem dialektološkem spisu, kateremu je pridodal Vraz svoje pripomnje.¹ Po Oblaku (Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen; Arch. f. slav. Phil. XII 379 sl.; prim. še Ljublj. Zv. 1895, str. 209 za Šteben pri Pliberku), se govore v junskih podnarečjih poleg sekundarnih nazalov v bližini m, n² v dolgih in naglašanih zlogih še stari nazali in sicer e, a za prv. e ter o za prv. o. V nenaglašanih zlogih se je nosni izgovor že izgubil ter ga nadomeščajo odgovarjajoči čisti vokali e, a in o. Razlika med e in a, ozir. e in a za prv. e zavisi od predhodnih konzontanov: za velari in za labiali stoji e — e, za drugimi a — a. Da imajo velari in labiali v fonetičnem pogledu v slovanskih jezikih v nasprotju z drugimi konzonanti lahko svoj izraziti značaj in vpliv, nam kažeta ruščina in poljščina (prim. rus. četvër'g, ver'ba z mehkim izgovorom r pred velari in

grafskega opisa delov slovenske Koroške, kakor so to ziljska in rožanska, posebno pa junska ali podjunska dolina, in kakor to narod sam deli. Etnografskih spisov ali podatkov, kako narod sam sebe deli, nam sploh še v obilni meri nedostaja.

¹ Prvi podrobniši spis o slov. narečjih sploh je podal I. I. Sreznevskij „O slovenskih narčëjih“ v Žurnalu ministerstva narodne prosvete za l. 1841, sept., tedaj že leto preje nego Jarnik. Potoval je po slovenskih krajih istega leta (prim. Jagić, Ist. slav. filol. Petrograd 1910, str. 324 sl. tam navedena pisma Sreznevskega, tičoča se slov. krajev). Prvi razpravi služi kot dopolnilo še istotam l. 1845 „Obozrënije čert srodstva zvukov v narčëjih slavjanskih“. Sicer so iz prejšnjih časov le še razni podatki o Rezjanih.

² Nosna resonanca pod vplivom sledečega nazalnega konzontanta se več ali manj opaža tudi globoko po Štajerskem in celo v medmursčini (prim. Oblak, Nešto o megjumurskom narčëju. Zbornik za nar. život i obiçaje južnih Slavena I 1896, str. 47). Spomena vredno je tudi puniti za pomniti „na vzhodu“ (Miklošič, Etym. Wtb. pod korenom. men-). Glede severo-zapada gl. doli.

labiali, podobno polj. *wierzch, wilk, wierzba* itd.). Junskemu narečju nekoliko slični pojavi se nahajajo v slovaških dialektih (prim. Pastrnek, *Beitr. zur Lautl. der slovak. Sprache in Ungarn*. Wien 1888. Sitzber. dun. akad. znan. CXV, str. 17 sl.; Florinskij, *Lekciji* II 250, Kijev 1897). Razen omenjenih refleksov nosnih samoglasnikov pa imamo v Pliberški okolici in vsem podjunskem narečju v izvestnih slučajih za *ę* tudi še *en*, t. j. čisti *e* s soglasnim *n*,¹ v *wenč* in *miesenc*, o čemer bom dalje doli podrobniše govoril (prim. Grafenauer, O „Duhovni brambi“, Čas. za zgod. in narodp. IV. 49 sl. in Florinskij, *Lekciji* I 514). Miklošiča (Vgl. *Gramm.* I² 309) koroški primeri, poleg ziljskih in „miesenc“ še *grmonž*, *monka*, *ronka*, *obrank*, *pont*, *pajenk* se bodo tikali predvsem pač tudi junščine ter izražali s svojim *on* najbrže *o*. V bolj sporadičnih sledovih tako zvanega rinezma prehaja koroško junsko narečje posebno na štajersko stran v smeri proti Mariboru (Florinskij, *Lekciji* I 513),² pa tudi sicer jih je nahajati: prim. v najgorenji savinjski dolini *ronka* (Dom in Svet 1891, str. 74; Tominšek, *Narečje v Bočni str.* 6), celo v Podčetrtku *monka*, *zmončeni* (Kolo I 44) in blizu junščine okoli Sobote *ronka*, *monka* (še pred Vrazovim časom) in za Vraza a za *ę* (Kolo I 44, 49) itd. Najzanimiviše pa je, da se „kao gotovo i po svih gornjih stranah naše domovine“ (Kolo I 44) govori kakor v junščini *mesenc* ne le še dalje v štajersko stran, na pr. poleg Sobote (*mesenc* Kolo I 44, 49) in Bočne (*mésenc* Tominšek str. 11) tudi v Slovenskih goricah (po izporočilu prof. Murka in dr. Glonarja) in sploh „na vzhodu“ (Šuman, *Slov. slovnica* po Miklošičevi primerj. V Ljubljani 1881, str. 13), temveč, da je ta primer tudi na drugo sosedno stran junskega narečja v koroškem rožanskem dialektu kot *miesenc* jedini

¹ Ali je *e* pri tem povsodi res „čisti“ *e*, ne morem tu določiti.

² T. Florinskega *Lekciji* po slav. jazykoznaniju I-II (Kijev 1895—1897), ki tvorijo neke vrste primerjalno gramatiko slov. jezikov in ki nudijo tudi opise narečij posameznih slovan. jezikov, navajam tu in dr., ker se Florinskij pri pregledu slov. narečij opira zlasti na opazovanja Sreznjevskega (gl. gori), ki mi niso ravno pri roki.

slučaj ohranjenega rinesma (Scheinigg, *Obraz rožan. razrečja na Koroškem*, Kres I 617, prim. tudi slovar Gutsmana, ki se je rodil v Grabštajnu¹). Drugače je tu za prv. *ę* že *e* ali prememba glasu, skupna s prv. *e* (na pr. *ă* za *ě* na severu, o čegar mejah prim. Grafenauer v *Čas. za zgod. in narodp.* IV, 41). Razširjenje izreke *mesenc* po štajerski strani se da v nekoliko primerjati z izgovorom *modliti*² tje do sredine južne Štajerske: Konstatirano je na levem bregu Drave na Radlu severno od Marenberga, okoli Slovenjega gradca, Šoštanja, Velenja, v gorenji Savinjski dolini (pri Rečici in v Mozirju), okrog Braslovč ter še 4 ure severno od Celja (v Lebnici pri Vitanju in Žrečah pri Konjicah). Gl. Oblak, *Arch. f. slav. Phil.* XIX 323. Razširjeno pa je enkrat bilo še onstran Radgone, kakor kaže kraj „in Dudleipin“ ok. l. 850 (Kos, *Gradivo za zgod. Slovencev* II, str. 129, 431). S sedanjo omejitvijo pa lepo sovпада etnografski fakt, o katerem poroča l. 1838 St. Vraz Šafariku v spisu „Geo- ethno- u. topographische Übersicht der Slaven in Steiermark“, da se prebivalci celjskega okraja, tedaj južno od zgoraj označenega ozemlja, že imenujejo Kranjci (J. Kunšič, *Zborn. Mat. Slov.* I 97). Nadaljno primerjanje z razdelitvijo štajerskih glavnih narečij moram tu seveda opustiti, tudi o tem upam drugje govoriti. Nedvomno pa je vprašanje o nekdanjih slovenskih plemenih v umevni najožji stiki s slovensko historično in sedanjo dialektologijo. Na to da so se taki posamezni slučaji kakor gori omenjeni obdržali, so vplivali poleg dialektoloških stik zlasti razni psihološki, pa tudi fonetični momenti. Pri izrazu *modliti* se skoro ne more prezreti njega pomen (tako misli posebno prof. Murko), pri *mesenc* je mogoče ohranjajoče vplival predvsem fonetični moment, kakor bomo videli še doli v razboru besednih oblik podobnih gori omenjenemu jun. *wenč* poleg *miesenc*. Razširjeni izgovor *mesenc* je dal povod Miklošiču, da navaja v etimol. slovarju

¹ Gutsman rabi po Miklošičevem citatu (Vgl. *Gramm.* I 34) besedo *miesenc* tudi v svoji knjigi „*Christ. refnice*“ (V Celovcu 1770).

² Podjunci in Rožanci govore sedaj žebrati (Oblak v dalje nav. spisu).

kot „nsl. mesec, mesenc“. Po njem sta povzela to tudi Berneker in Preobraženski (prim. tudi Pleteršnika). Razen slov. mesenc imenuje Miklošič l. c. še daško-slov. masenc in kaš. miesanc. Zadnje bo proti polj. miesiąc dialektično-fonetična dubleta kakor slov. mesenc proti mesec.

Drugo središče svojevrstno ohranjenega rinesma je korško ziljsko narečje. Od tu dalje hočem najpreje govoriti le o refleksih *e*, ker gredo ti dandanes svoja druga pota nego oni za *o*. Že po Jarnikovem in Vrazovem izporočilu primerov z ohranjenim nazalom (Kolo I 54 in 56) kakor „vrenči, vprenči, vlenči, wylenči, srenča, srenčati, peržoworenč itd.“ proti tježko, grje, h čemur se pridružuje še Miklošič (Vergl. Gramm. I² 34) z „lenča, ulenči, ulęžem, srenčati, venč“ in posebno še ib. str. 309 „lenča, senči, vprenči, srenča, obrenčati, lenčo (= telenčo, vrenč, venč, ulenči, ulenžem, vilenči: kokoš je pišče vilengla“, je bilo jasno, da je tu ohranjenje nosnika v zvezi s sledečim konzonom, torej fonetičnega postanka. Do gotovosti se to sedaj lahko podpre z novjšimi Grafenauerjevimi podatki (Zum Accente im Gailthalerdialekte, Arch. f. slav. Phil. 1905 XXVII 195 sl. ter „O duhovni brambi in nje postanku“ v Čas. za zgod. in narodp. 1907. IV 49 sl.).¹ V razpravi v Archivu je brati na raznih mestih sledeče primere²: lënča, srënča, srënčn, năprënčĭ — năprënžan part. pass. — năprëngla, dôšëncĭ — pršënžan — sëngla, (lëjčĭ) — lënžan — lëngla proti žëdlô, grëda, glëdamo, vëdntĭ, pëtrëd, iëza, jëzïk — jëzïka, mëstĭ, trëstĭ, zëbstĭ, stëgntĭ, sëkntĭ itd. V Časopisu str. 49 sl. opozarja Grafenauer že na prvotno sledeče *č* ter navaja nastopne primere z Brda v Ziljski dolini: „lënča, srënča in v izpeljankah, lënčĭ (po analogiji), lënžan (part. pass., praes. nisem — t. j. Graf. — slišal),³ - prënčĭ, - senčĭ; v

¹ Na zadnje mesto me je opozoril že po mojih sklepih dr. Glonar; tem istinitiša je tedaj stvar.

² Diakritična znamenja so radi tiska kot ne neobhodno potrebna izpuščena ali izpremenjena.

³ Prim. stcksl. lečĭ — lęgo.

nekterih slučajih part. praes. act.: rěně (= vroč), žěně (= slab, od jedi), garěně (Blače), pržabarěně = izpregovoreč (Blače) in še nekteri slučaji.“ Da je Grafenauer v razpravi o „Duhovni brambi“ omenil to stvar, mu je dalo povod, ker je našel v „Kolomonovem žegnu“ in v „Delavi“ jako pogosto za večēn — večnost napisano venčēn — venčnost, kjer je sicer prv. věčn —, pa se je pod vplivom gori omenjenega venč izpremenilo v venčēn, kakor se je to, kar je v tej zvezi posebno zanimivo, ravno tako zgodilo tudi na Goriškem v besedi venčērnica (Škrabec, Cvetje XII. 11). V ziliškem narečju je jednaka analogija še v prenč = preča (Graf. Čas. 50), kjer bi bilo en za prv. ě, ako odgovarja knjižni besedi preča. Iz tega se vidi, da je v jezikovni zavesti ostal občutek druženja en z ě. Tu je torej vzrok ohranjenja rinezma fonetičen, o katerega glasovno-fiziološkem značaju bom govoril dalje doli. To potrjuje tudi junsko wěně (po Graf. Čas. 49 sl. v Pliberški okolici in vsem podjunskem narečju; prim. tudi pri Gutsmanu venzh poleg vezh), kjer se sicer govorijo še pravi nazalni vokali, v venč in mesēn pa so razpali v čisti ustni vokal + nazalni konzontan (gl. gori). Tako se vidi, da je tudi v mesēn vzrok rinezma predvsem fonetične vrste. Ali kakor je mesēn na štajersko in rožansko stran junskega narečja dalje razširjen, tako je tudi venč ne samo preko ziliščine na Koroškem v junščini, temveč tudi po Goriškem in Beneškem kot venči, vanči, vinči celo jedini ostanek očitnega rinezma¹ (Škrabec, Cvetje I. c.; Erjavec, Let. Mat. Slov. 1880, str. 201: venčji, vančji „z razločnim hohnikom“ po Brdih, okolo Gorice in Kanala; Zakrajšek, Slovensko podnarečje na Primorskem, Glasnik 1866, XII 436: vbnči — vanči — vači; Klodič, O narečji venec. Slovencev, Petrograd 1878, str. 4: venči; Oblak, Das älteste datierte slov. Sprachdenkmal, Arch. f. slav. Phil. XIV 208 in Doneski k histor. slov. dialektologiji iz Let. Mat. Slov. 1891,

¹ O nekem morebitnem še drugem primeru gl. doli. Razen tega navaja Miklošič (Vergl. Gramm. I² 34) še bližje nedoločljivo dentev, dentve za detelja „in Canale“.

str. 7: v starogorskem ben. narečju vanč, sicer v beneščini poleg Klodiča tudi po izporočilu Trinka venči, venč, pri Sommaripi po devinskem govoru že preuich; Miklošič, Vgl. Gramm. I² 308; Ljapunov, Něskolko zaměčanij o slov.-něm. slovarě Pleteršnika, Odesa 1903, str. 37). Drugače se govori za prv. ě na Beneškem le „raztegnjen“ e, v starogorskem narečju a, v severno-zapadnih goriško-kraških govorih pa le v dolgih zlogih a, po Škrabcu l. c. „neprijetno stisnjeno in nekoliko skozi nos“ (Erjavčev „hohnik“); tako se govori tu sekudarno tudi a pri n, m (Škrabec). Že manj je tega izgovora v narečju, opisanem po prof. Štreklju (Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes, Wien 1887, Sitzber. dun. akad. znan. CXIII). Dalje doli tje v čakavska narečja se nahaja a za ě že le po prv. palatalnih konzontanlih. Konečno je v rezjanščini (Baudouin, Opyt fonetiki rez. govorov, Petrograd 1875, str. 52 sl.) v dolgih zlogih ozek ê, za nazali î (n. pr. mîsu = meso), v kratko naglašanih in nenaglašanih nekaj â — a poleg e v sredi med a in e (prim. prv. e str. 50), a tudi tu imamo vinči = viñči z i kakor tudi za prv. e v gotovih slučajih (n. pr. lîd = lêd str. 50). Vidimo tedaj, da se je preko ziljskega narečja kot središča ohranil nosni glas pred ě predvsem le v besedi prv. več -.

Ako se sedaj ozremo po fonetični ilustraciji zanimivega pojava zastopništva prv. ě v ziljščini in v korenu venč - po Goriškem, Beneškem, v rezjanščini in v junščini, so za nas važna opazovanja izgovora nosnih samoglasnikov v poljščini, kakor jih podavata zlasti Rozwadowski (Szkic wymowy polskiej, Mat. i prace 1901. I 95 sl.) in Broch (Slav. Phonetik, Heidelberg 1911, str. 153 sl.): Čisti nosni samoglasnik se govori še pred s, š, š, ch; pred z, ž, ž je čuti že slab soglasniški nosni element, pred drugimi soglasniki pa je že povsem razvit v odgovarjajoči nosni konsonant; pred l, l in v nenaglašanih zlogih na koncu (posebno pri ě) se nazalni izgovor izgublja. Pred ě je slišal Broch n, pred ê — n; więc se izgovarja z oslavljenim nosno-samoglasniškim elementom tudi že kot čisto vñc. Sploh se pri razvitku sledečega soglasniškega nosnega elementa oslab-

lja samoglasniški. Ako primerjamo te razmere z gori opisanimi slovenskimi ne more biti dvoma, da se je sličen proces kakor v poljščini vršil tudi v slovenščini in da se je v izvestnem delu slovenskih severno-zapadnih narečij najbolj razvil mehki soglasniški element *n* pred *ć* ter se radi tega tudi ohranil v ziljščini, v izvestnem korenu venč – pa v celi vrsti govorov celo jedino. To isto bo veljalo ravno tako tudi za drugi v nasprotno stran bolje razširjeni primer mesenc iz za dobe, ko je imel *c* še v obče palatalen izgovor. Razume se, da je treba navedena narečja, posebno junsko, v tem pogledu moderno-fonetično še na novo podrobno preiskati, kar nam bo gotovo še bolj pojasnilo ves značaj in hod pojava. Pa že iz vsega rečenega sledi, da je nedvomno velepomemben fakt, ako nahajamo tudi v brižinskih spomenikih nosni izgovor ohranjen le v besedi venfih s sledečim prv. č. To je tudi jedini slučaj, kjer pri *ę* sledi *ć* ali tudi *c*, ozir. *č* in to bo pač brez sumnje tudi jedino razumljivi vzrok, zakaj imamo v brižinskih spomenikih le jeden *en* v venfih poleg navadnega *e* za *ę*. Na podlagi tega pa lahko tudi mirno trdimo, da se v zastopništvu prv.-slovan. *ę* brižinski spomeniki tesno oprijemajo tedanjega živega slovenskega jezika. Navidezni *a* za *ę* pa je pač le grafična črta (gl. gori). Fonetični razlog, zakaj se je pred prvotno palatalno afrikato najdalje ohranil nazalizem ter razvil v skupino vokala z nazalom, je s pomočjo poljskih razmer lahko razumeti. Ako si поблиže ogledamo gori navedeno konstatacijo, vidimo, da se nahaja najčišči nosni samoglasnik pred sledečimi spiranti, t. j. tam, kjer se zračni tok skozi usta pri izgovoru sledečega konzonanta ne prekine ter le zapre (z mehkim nebom) nosni prehod, med tem ko se pred sledečimi eksplozivami ter afrikatami razvije po vokalu še nosni soglasniški element, a to vsled tega, ker se za izgovor sledečega zapornika ali tudi afrikate, ki se začneja z eksplozivno artikulacijo, nosni prehod ne zapre istočasno z ustnim, temveč se njega zapor zakesni. Naravoslovno je to pač povsod eksistujoči takozvani moment vztrajanja („Trägheitsmoment“) ali tudi deljenja dela („Arbeits-

teilung“), da se mesto sovpadajočega kompleksa fonetičnih artikulacij razvrste od slučaja dani posamezni akti artikulacije še le jeden za drugim. Ni to seveda v vseh jezikih jednako in na enak način. V našem slučaju dobimo v poljščini vsled zakėsnenja zavora nosnega prehoda sledečemu eksplozivnemu ali afrikativnemu konzonantu odgovarjajoči nazalni element: ¹ m pri labialih, n pri dentalih, ñ pri palatalih, n_g pri velarih, saj so ti, fonetično govoreč, prav za prav le nazalirani, z jednako artikulacijo, t. j. istim ustnim zavorom izgovorjeni odgovarjajoči eksplozivni konzonanti. Pri taki tendenci gine vsled medsobnega izjednačenja jakost nosnega izgovora, ker prihaja v navado vedno manjša razdalja mehkega neba od stene žrela, od česar zavisi silnejši ali slabejši nosni ton. V naši stari slovenščini se je tako razvila najjasnejša skupina vokala z nazalnim konzonantom predvsem pred sledečo palatalno afrikato (ali afrikatami) č in morda tudi c' in č', to pa najbrže radi tega, ker se je moral razviti pred njimi tudi palatalni ñ s predhodnim ože in više izgovorjenim e, nego je bil sicer navadni e, ki se vedno izgovarja nekaj širje in niže, ker se s pregibanjem mehkega neba pregiba tudi osnova jezika. Ta stran razvitka je šla torej v izvestnem slovenskem narečju najdalje in je vrgla svojo senco z jedne strani na brižinske spomenike, z druge v tej ali oni meri še do današnjih dni. V vseh ostalih slučajih je opuščeni nazalizem po večini povlekel za seboj sledove v drugi smeri. Je-li v slovaščini v gemerskem komitatu (v podaljšani črti reke Tise na južni meji

¹ Prim. polj. dęb = demb, pęta = penta, pęcina = peńcina, ręka = renka in pod., s čemer je zvezano oslabljenje nosnega izgovora vokala (Broch, str. 155).

² K takim slučajem pa ne smemo šteti splošnih oblik kakor brenčati (Graf. 50), žvenk, zvenk (Mikl. 34), ali tudi brencati, brencati, zvenčati in pod. (gl. Pleteršnik), ker so se v takih onomatopoeičnih besedah tudi v raznih drugih slovanskih jezikih nanovo vstavljali nazali, kar zove Berneker (Etym. Wtb. pod brečati) „Lautberichtigung“. Pač pa bi se preje moglo prišteti sem mencati (Mikl.) poleg mecati (gl. Plet.). Prim. tudi opazke k tem besedam pri Ljapunovu v že navedenih pripomnjah k Pleteršnikovemu slovarju (Odesa 1903).

Slovakov) nahajajoče se zajgravajónci (Florinski, Lekciji II 250 in 344) jednako razlagati kakor prv. slov. - enč - in, kakor bomo doli videli, tudi - onč -, ne morem tu določiti. Genetične zveze ni s tem seveda nobene. Govor se prišteva k poljsko-slovaškimi mešanici (gl. Florinski I. c. in tam navedeno literaturo ter Niederlejevo narodopisno karto Slovanstva pri knjigi Slovanstvo, V Praze 1912). Vsaj mimogrede pa hočem tu še omeniti madjarski izposojenki iz slovanščine lencse, szerecse, ki sta igrali, kakor znano, svojo vlogo pri argumentaciji proti Miklošičevi hipotezi panonske domovine stare cerkvene slovanščine (gl. o tem in o literaturi predmeta Jagić, Entstehungsgeschichte der kslav. Sprache. Berlin 1913, 2. izd., str. 229 sl.). Jagić in Oblak sta izvajala besedi iz slovenščine, Asbóth iz bolgarščine (št. je baje dalo č po n), ali ne pritrjujejo mu vsi madjarski filologi. Je-li je to samo slučaj, da imamo obakrat prv. č po en je težko reči. V enem drugem primeru, kjer je zveza s hrvaško-slovenskim jugom znana, se nahaja on pred č: ronchya poleg navadnega madj. rocska v jedni glosi iz l. 1470. Kompetence, odločiti to vprašanje, si seveda ne pripisujem. Omenjeno naj bo tu le radi zanimive slučajne sličnosti primerov.

Ako pa je z zastopništvom č tako, pričakovali bi po vsej pravici to isto tudi pri ρ. Primeri s prv. ρ so v brižinskih spomenikih sledeči (pri Vondráku niso vsi navedeni):¹ a) dva primera z on z nazalom v poronfo I 29 (steksl. poročq) in malomogoncka II 48 (steksl. malomogošta, slov. - onča); b) dva primera z un v funt II 19 (steksl. soṭb) in vuerun instr. II 105 (steksl. věrojo); c) 33, oz. 34 primerov (v jedni besedi sta dva o za ρ) z o: zodni I 9, 31, zodit III 57 (steksl. soḍ-), v moku acc. I 27, mofenic III 16 (steksl. moḱ-, moč-), poronfo I 29, porufo III 61 (gl. gori), mô acc. I 30 dvakrat, 31, tuô acc. I 32 z znakom ̄ na o (steksl. mojo, tvojo), neprigemlióki II 4 z znakom na o, imoki II 6, uzemogoki III 6,

¹ O razporedbi primerov gl. gori prip. k primerom z č.

uzemogokemu III 25, prim. gori malomogončka (steksl. neprijemljōšt-, imōšt-, v_bsemogōšt-), boido aor. II 13 (steksl. poidō), preftopam II 25 s popravljenim u v o (gl. gori; steksl. prestopajem_b), bozzekacho II 49, ftradacho II 98 (steksl. posēštaahō, stradaahō), vvofich II 54 (steksl. v_b vōžih_b), zopirnicom II 73 (steksl. sōp_brnikom_b), bodi II 81, bodete II 112, bodo III 42 (steksl. bōd-, bōdō), zio prio acc. II 87, zemlo acc. III 11, cifto acc. III 22 (steksl. s_bjō p_brjō, oz. prjō, zemljō, čistō), to vuelico instr. II 107—8 (steksl. tojō velikojō, oz. -ōjō), zaglagolo III 1, izco III 11, prim. gori poronfo, porufo in bodo (steksl. zaglagoljō, iskō), protiuuo III 38 poleg protiu I 19 dvakrat (steksl. protivō = prv. acc. f. in protiv_b); d) 46 primerov z u, ne vstevši dveh negotovih in štirikratne konjunkcije nu (gl. doli): mufenicom I 5, prim. gori mofenic in v moku (steksl. mōč-), choku I 7, chocu III 48, vueruiu I 8, uueruiu III 5, pomngu I 13 dvakrat, tuoriv I 22, 24, caiu ze III 46 (steksl. hoštō, v_berujō, pom_bnjō, tvorjō, kajō sē), moiv acc. I 11, moiū III 66, tuouiu acc. III 51, prim. gori mō, tuō (steksl. mojō, tvojō), v moku acc. I 27, dufu acc. I 30, III 66, vuoliu acc. I 30, vueru acc. I 31 — prim. gori vuerun instr. —, trebu acc. II 20, vueliu acc. I 32, bofiu acc. II 34, iufe acc. II 88 (steksl. mōkō, dušō, voljō, v_berō, trēbō; vel_bjō, bož_bjō, jōže), vuolu ili ne vuolu instr. I 14, zavuiztu instr. II 8, izbovuediu instr. II 106, fraftiu instr. II 108, nepriiazninu instr. II 9, praudnu — praudn_b instr. II 105, nafu instr. II 104 (steksl. voljejo, zavist_bjō, ispovēd_bjō, strast_bjō; neprijazninojō, prav_bd_bnojō, našejō), natrovuechu II 45, naboiachu II 46, obuiachu II 47, odeachu II 48, zigreahu II 50, uvedechu II 52, bozzekachu II 55 — prim. gori bozzekacho —, uteffahu II 56, tepechu II 99, petfachv II 100, tnachu II 101, vuefachu II 102, raztrgachu II 103 (steksl. natrovēahō, napojaahō, obujaahō, odēahō, s_b-grēahō, v_bvedēahō, posēštaahō, utēšaahō, tepēahō, pečaaahō, t_bnēahō, vēšaahō, rastr_bgaahō), na zudinem dine III 54 — prim. gori zodni, zodit — (steksl. sōd-), porufo III 61 — prim. gori poronfo — (steksl. porōčō). Negotov slučaj z u za

o je neimugi II 5 kot steksl. imošt-, kakor je deloma bral Vostokov, medtem ko je Kopitar videl v tem steksl. neimy. Škrabec (Cvetje II 4) pripušča oboje, vendar bi se menda preje izrekel za neimuči, kakor tudi Jagić (Arh. f. slav. Phil. XVIII 601) proti Vondráku, ki opozarja na bavarsko grafiko „fiur — fuir — vuiru — vugir“ (str. 42). Če tudi imamo n. pr. v pagi II 14 slučaj z g mesto k, se mi vendar ne zdi verjetno, da bi bil pisec zapored v treh neposredno jedna za drugo sledečih vrstah pisal isto končnico različno: neprigemlióki II 4 — neimugi II 5 — imoki II 6¹. Zlasti pa govori še proti temu, da nimamo v celem drugem spomeniku nobenega drugega slučaja, kjer bi stal v korenu ali sredi besede u in ne o za o. To se nam bo še bolje potrdilo dalje doli. Za to se tu pridružujem Vondrákovi razlagi.² Izrazu nudmi III 31 odgovarja že v stari cerkveni slovanščini dubleta z u in o, dasi je priznati, da imajo glagolski rokopisi vseskozi o, evhologij celo isto izpeljanko nōd_umi 102 b, a na odgovarjajočem mestu 72 a nōždejo ljubo nenōždejo (briž. nudmi ili lubmi). Nōždejo ima tudi Glagolita Clozianus (Vondrákova izdaja vr. 194), medtem ko je v Supraslskem kodeksu na istem mestu (Miklošičeva izdaja str. 309, Severjanova izdaja str. 414) nud_uma, a nud_umi pozna še vita Methodii cap. XI (izd. Miklošičeva in Lavrova). Koren nud-, ozir. nōd- pripada k onim, kakor sta še mud-, mōd- in gnus-, gnōs-, ki nimajo samo že v starocerkveno-

¹ V primeri s Klementovo homilijo (prim. Vondrák, Fris. pam. str. 63 in dr.), s katero je II. briž. spomenik nedvomno v vsbinski stiki, je mesto z imugi v jednom iz obeh tekstov izpremenjeno (o tem drugokrat). Prim. briž. II 1—7: Ecce bi detd naf ne zegrēfil, te v ueki gemu be fiti, ftarofti neprigemlióki, nikoligefe petfali neimugi, ni flzna teleze imoki, nú u vueki gemu be fiti. Klem.: Ašče bo by ju (scil. Adamъ) zapovēdъ božiju sŕhраниl, to vъ vēky jemu bylo žitije, bes-pečali i be-smērti, starosti ne prijemljušče, ni slъžbna tēta imušče.

² Prv. y se v II. spomeniku za labiali brez izjeme piše z u i (1 krat u): bui 8, buiti 42, mui 32, 41, 104, muzlite 84. Part. neimy bi se tedaj moral pisati neimui, mesto katerega neimugi z g=j z ozirom na bav. grafiko ne more začuditi. Dalje doli bomo tudi videli, da je ohranjenje y za labiali točen odsev tedanjega živega jezika slovenskega.

slovanskih spomenikih, ampak tudi v drugih slovanskih jezikih, kakor poljščini in slovenščini, dvojno obliko z nazalnim vokalom in brez njega. Kakor kaže pretres ohranjenih oblik¹, davajo v stari cerkveni slovanščini prednost nazaliranim posebno glagolski spomeniki in ne more biti dvoma, da je to tukaj dialektična črta. Da so pa bile že morda v prvotni slovanščini dublete, dokazuje v našem slučaju polj. nuda poleg nędza. V slovenščini so besede z u kakor nuditi, ponuditi, nujati se, ponujati, ponuda, nuja že v starem književnem jeziku in v narečjih (gl. Pleteršnik) ne le povsem navadne, temveč celo naravnost pretežno navadne. Ako je Štrekelj (Zur slav. Lehnwörterkunde, Denkschr. dun. akad. znan. I. 1904, str. 40) hotel razlagati nuja pod vplivom nem. muja, to govore proti temu že oblike z nud-; noja je v primeri z ostalimi po rabi v narečjih precej osamljena oblika. To potrjuje tudi vseobče slovensko muditi in gnus (gl. gori). Adverzativna konjunkcija nu II 6, 24, 71, 85 odgovarja stcksl. nъ, mesto katerega se v poznejših cerkveno-slovanskih (starosrb., starorus. in srednjobolg.) spomenikih pojavlja tudi nę z nazalizacijo vsled n ali iz podvojenega nъnъ (prim. Vondrák, Vergl. Gramm. II 436, Akslav. Gramm.² 138). Poleg nъ, nę je nahajati še obliko no (Berneker, Etym. Wtb. str. 22), na pr. v poljščini stpolj. ano (Preobraženski, Etim. slovar russ. jaz. pod no). V slovenščini je nъ ohranjeno v ampak (= a-nъ-pakъ) in v in poleg ino (= i-nъ, i-no); nò, za kar se govori kajkavski tudi nù, je menda predvsem vzhodno in štajersko, tako da se iz tega ne da mnogo sklepati za brižinske spomenike. Bolj razširjena je jednako se glaseča partikula nò-nù, pri kateri pa je oblika nu v starejši književnosti navadnija (prim. Pleteršnik); v sedanjih narečjih se nahaja oboje. Z ozirom na starejše srbske gdino, kakono, kolikono itd. (Miklošič, Lex. palaeoslov. pod no) bi moglo biti slovensko nò kot veznica že prvotno. Narobe bi

¹ Storil sem to v posebnem predavanju pri znanstvenih diskusijah v seminarju za slovansko filologijo na vsučilišču v Gradcu, kar o priliki izide.

bilo pri partikuli, kakor kaže poljščina s svojim *nu*, *nuže*, *nuž*, *nukać* poleg *nękać*; tu je *nù* prvotniše in *nò* iz *nq*. Brižinsko *nu* je seveda samo po sebi izvajati iz *nq* (gl. *doli*), ker tvorbe s *prv.* u ni zaslediti, a zveze s partikulo *nu* ne tako lahko ustanoviti.

V gornjem pregledu smo našli torej v brižinskih spomenikih 2 primera z *on*, 2 z *un*, 34 primerov z *o* in 50 primerov z *u* za *prv. q*: od teh je *on* obakrat pred *č*, ozir. *č*, *un* enkrat v latinski jednaki besedi *funt* in enkrat na koncu besede v dolgi končnici instr. sing. fem.; *o* je 15krat sredi besed in 19krat na koncu, *u* pa le 3krat sredi besed in 47krat na koncu. Že na podlagi te površne statistike je z jedne strani z ozirom na gori o venfih povedano skrajnje zanimivo, da je jeden iz obeh *on* tudi tu pred *č*, drugi pred *č*, z druge strani pa že na prvi pogled glede pisave o ali u ni prezreti očitnega dejstva, da je pretežna domena o sredi besed (15 : 3), u pa koncem besed (47 : 19), tako, da se skoro lahko govori o pravilu. Predno si pa te posamezne skupine pobliže ogledamo, hočem podati kratek pregled zastopništva *q* v sedanjih slovenskih narečjih, v kolikor se ni to neobhodno zgodilo že gori pri *e*, da tudi tu lahko potegnemo paralelo med zastopniki nosnega *q* v briž. spomenikih ter refleksi za *q* v sedanjih narečjih.

V junščini se, kakor smo že gori omenili, v naglašanih in dolгих zlogih še dandanes izgovarja nosni *q* (prim. gori izporočilo Čopovo Kopitarju, Glagolita Clozianus, str. XXV o izgovoru *pqt* itd.). Glede nenaglašanih zlogov pripominja Oblak (Arch. XII 429), da se na pr. nenaglašena končnica acc. sing. fem. izgovarja reducirano: *palicъ*, *besidъ* proti *vadq*, *igwq* itd. V rožanščini se po Scheiniggu (Kres I 619 sl.) govori za naglašeni *q* glas med a in o: *bôm*, *bôš*, *dôb*, *hôba*, *havôb*, *hôs* itd., v končnicah, na pr. acc., instr. sing. fem. *vodô*, *horô*, poleg v *uêdo*, v *húero* ali v 3. plur. praes. *pijô*, *pojô*, *jadô*, brez naglasa *hréjo*, *vózijo*, po spodnjem kraju in okoli Celovca pa s „polglasnikom“ *hréj*’, *vózij*’; v tinjskem okraju je zadnje tudi v acc. sing. fem. *míz*’, *líp*’. Isti proces redukcije

se je izvršil v neutr. sing. vin' – vino – dróvú. Ker imamo ' tudi za končni nenaglašeni u (na dúem', njóm' str. 665), sledi, da je moral pred redukcijo tudi nenaglašeni -o preiti v ožji glas v smeri k u. V ziljščini je ö — o (Grafenauer, Arch. XXVII 195 sl.; Oblak, Arch. XII 434). Pa medtem ko podavata Oblak l. c. za instr. sing. fem. nogô — máterjo in Grafenauer (na raznih mestih) móka, dòbraa = dobráva z odprtim o (str. 197), nenaglašeno pa gòarö (ö = kratek odprt o na koncu besed), pravi Vraz (Kolo I 56 sl.), da je v acc. sing. fem. „uzeo sem žena“, „šou sem u gora“, 3. plur. praes. baraja, sa, „v Kanovlju“ instr. sing. z toba, z mena, z moja žena; na Bistrici je sploh vsak nenaglašeni o – a: pad gradam, kazice itd. Zanimiv je primer sa (knjižno sò), ker bi govoril za to, da se kratko naglašeni ò tako preminja, kakor nenaglašeni (prim. redukcijo kratko naglašanih ù, ì itd.). Široki izgovor končnega – o se nahaja tudi drugod, na pr. med drugim po gorenjskih in dolenskih krajih, za kar imajo primere že Vinogradni zakonik in Confessio generalis (v zadnji stoji acc. mya I 30, z wefeyda I 60). Podobno kakor v koroški Kanalski dolini (po Vrazu), se govori po Zakrajšku (Glasnik XII 345) tudi okoli Tmina v gorah: boda, sa, sma; v nižavi okoli Gorice pa bojo, so, smo. Imeli bi tedaj tudi tu sa. Drugače je to zopet po Glasniku str. 433 v Vrtojbi južno od Gorice, kjer se govori: Tan mužje darujejo 'no lepu rožu gartrožu. Iz primerov na str. 436 sledi, da se govori v dolgih naglašanih zlogih uo (zuob), v nenaglašanih in posebno v končnicah pa u (muož – mužje). Ostanek rinezma poleg vanči, vanči (gl. gori) vidi Zakrajšek v izrazu rončelica, furl. ronsea „Abastmesser“, kar pa bo iz furlanščine (prim. it. ronca od lat. runcare. Pletteršnik). Verjetna pa je izpeljava imena vasi Ročinj, na Kozlerjevi karti Rončinj, nem. Rontschein, it. Ronzina, iz vrōt – Vas leži 6 ur hoda od Gorice v gorah severno od Kanala, odkoder menda je Mikl. (Vergl. Gramm. I² 34) navel dentev, dentve (gl. gori). Pri imenovani izpeljavi pa vendar ni treba misliti na slov. vroč iz vrōc, dasi pravi Zakrajšek, da „lega te vasi

podpira izpeljavo iz vrätina, ker pripeka solnce v tem kraji tako hudo, da ni moč po letu skoro prestati" (str. 437). Miklošič (Die slav. Ortsnamen aus Appellativen. Wien 1872, str. 117) pozna imena, izvedena iz vrêlo in vroťkь „fons“, prim. slov. vrotek „Quelle“ Caf-Pleteršnik in vroćnica „Quellwasser“ Klanec (Istrija), Erjavec (Torba) - Pleteršnik iz vroť-čnica. Za ime reke Soče (Isonzo) se ne pove nikjer, ali je v kakšnem goriškem govoru še sled nazalizma. V obče uči za Goriško tudi Miklošič (Vergl. Gramm. I² 317), da je *q* v naglašanih zlogih u o, sicer pa u. Škrabec (Cvetje XII 11) pravi: „Na Goriškem je nekod nenaglašen a zlasti na koncu besed nadomeščen z u, ki se kakor pravi u spreminja v polglasnik ù, v in potem nekod odpada: dē'lajo : dē'lajù, dē'laje, dē'laji; ma'so : ma'sù, ma'se, má's (z jako zategnjenim a); tudi rùka, reka se sliši za ro'ka.“ Okrog Dornberga je v končnicah po večini -u, v goriškem srednjekraškem narečju le -u (Oblak, Arch. XII 428, 433 sl.; Štrekelj, Morphol. 50, 52). Tako je tudi v nekih beneških govorih neposredno okrog Št. Petra, okrog Torre in Tarcento; dalje od Št. Petra je o (Oblak l. c.). Že v beneškem rokopisu iz konca XV. stol. beremo: svoju, dušu, zemlju in 3. plur. su, kar je posebno zanimivo (Oblak, star. slov. teksti str. 16; glede beneščine in rokopisa prim. še Oblak, Doneski II 9 in Arch. XIV 211). Pri Klodiču je za *q* navadno o, le v posameznih slučajih se nahaja posebno v sufiksih tudi -u (n. pr. str. 25 na babu, babju; poleg tega se navaja še str. 5 tuča = s.-hrv. túča.¹ V obče je v beneščini u manj razširjen. V rezjanščini je končno dolgo naglašeni *q* ozek ô, ki se po m, n izpreminja v û: dôb, kôs, mûž, mûka „moka“, nûtar itd.; prvotno kratko naglašeni *q* da ó (hóba, hóšća), v nekih slučajih pa ú (kúća, kúšala); za nepovdarjeni pa se poleg o pogosto nahaja tudi u: z rokámi in z rukô, zubû, kusêć, putýca iz pôt-, hòlub, dwa hòluba (Baudouin,

¹ Srb.-hrv. kratki padajoči naglas se iz tiskarskih razlogov tako zaznamuje.

Opyt str. 54—55). Slučaji kakor z mužmi, sa mužit ib. imajo u tudi pod dolгим naglasom (gl. gori); važnejše pa je razmerje med naglašanim in nenaglašanim izgovorom infinitiva na prv. -nōti in iz njega izpeljanih oblik: taknōt, sa spomanōt, sà pohnōt, pohnōl, wsanōl proti sédnut, potēhnut, sa smārknut, uhásnula, ugrízнула, pyknula, póknulo itd. (ib. str. 82). V končnicah Bandouin navaja le o: n. pr. bisido str. 78, znájo, dílajo str. 81 itd. Vendar je z ozirom na celokupnost vseh drugih pojavov lahko mogoče, da je o v končnicah vsaj v izvestnih slučajih le restituiran po analogiji naglašanih oblik. Gori navedenih slučajev z u za nenaglašen *q* ni mogoče vseh razlagati iz tako zvane vokalne harmonije (prim. str. 89 sl.), pa se tudi Baudouin sam izreka proti temu (str. 91). V ostalih narečjih imamo v dolgih zlogih od vzhoda proti zapadu v obče o^u—^uo, ozir. ou—uo, v kratko naglašanih ali nenaglašanih zlogih pa bolj odprt o, ozir. mestoma a (gl. gori).

Z ozirom na že gori skratka omenjeno razmerje v pisavi prv. *q* v brižinskih spomenikih je na podlagi pregleda njega refleksov v slovenskih narečjih predvsem poudariti dejstvo, da se tvori več ali manj povsod razlika med dolgo naglašanimi z jedne in nenaglašanimi, deloma tudi kratko naglašanimi (prim. sa—su ali tudi tuča) z druge strani. Med tem ko je v prvem slučaju v junščini še ohranjen nazalizem (njega ostanek je morda tudi goriški Rončinj poleg venči), v drugih narečjih pa *q* nadomeščen z o izvestne kakovosti, je v drugem slučaju v junščini in rožanščini reduciran glas, ki zlasti za zadnjo predpolaga neke vrste u, v goriščini in del. tudi beneščini pa naravnost u, čegar posebna domena so sufiksi; za u govori tudi rezjanščina, a ziljščina je narobe razvila širok glas. Poleg analognosti razmer v goriščini so tu za brižinske spomenike posebne važnosti rožanščina in gotovo tudi rezjanščina. Reflekse opisanih sedanjih razmer nahajamo tudi v njih. V to svrho si oglejmo njih posamezne skupine s prv. *q*. O se nahaja, kakor smo rekli, predvsem sredi besed, u v končnicah. Po spomenikih dobimo sledečo tabelo:

a) V korenu ali sredi besed:

o, oz. on

u, oz. un

I. v moku 27

mufenicom 5

zodni 9, 31

poronfo 29

II. bodi 81, bodete 112

prestopam 25 (s popravlj.

u v o)

v vofich 54

zopirnicom 73

part. praes. act. neprigemli- (neimugi 5 = neimy, gl. gori)

óki 4 (z znakom)

imoki 6

malomogoncka 48

3. plur. praes. funt 19

III. bodo 42

(nudmi 31 s prv. u, gl. gori)

mofenic 16

zodit 57

porufo 61

na zudinem dine 54

part. praes. act. uzemo-

goki 6

uzemogokemu 25

b) V končnicah ali na koncu
besed:

o

u, oz. un

I. acc. sing. fem. mō 30 dva-
krat, 31

acc. sing. fem. moiv 11

tuō 32 (z znaki)

dufu 30

moku 27

vueru 31

vuoliu 30

vueliu 32

instr. sing. fem. vuolu 14

nevuolu 14

1. sing. praes. poronfo 29

1. sing. praes. choku 7

	pomngu 13 dvakrat
	tuoriv 22, 24
	vueruiu 8
II. acc. sing. fem. zio prio 87	acc. sing. fem. trebu 20
	bofiu 34
	iufe 88
instr. sing. fem. to vuelico	instr. sing. fem. nafu 104
107—8	nepriiazninu 9
	praudnu 105 dvakrat
	izbovuediu 106
	ftraftiu 108
	zavuistiu 8
	uer u n 105
3. plur. aor. boido 13	
3. plur. impf. bozzekacho	bozcekachu 55
49	naboiachu 46
stradacho 98	natrovuechu 45
	obuiachu 47
	odeachu 48
	petfachv 100
	raztrgachu 103
	zigreachu 50
	tepechu 99
	tnachu 101
	uteffachu 56
	uvedechu 52
	vuefachu 102
	con. nu 6, 24, 71, 85
III. acc. sing. fem. zemlo 11	acc. sing. fem. dufu 66
cifto 22	moiu 66
adv. p(ro)tiuuo 38	tuuoiu 51
1. sing. praes. bodo 42	1. sing. praes. choku 48
izco 11	caiu ze 46
porufo 61	vueruiu 5
zaglagolo 1	

Vprašanje ie, kako si imamo razlagati vsekako se nahajajoče minoritete ali izjeme od pravila, z jedne strani o v končnicah, z druge u sredi besed. Kar se tiče končnic, ogromna večina primerov govori za paralelizem, da stoji u v nenaglašanih, deloma tudi kratko naglašanih, o pa v naglašanih in dolgih zlogih, v kolikor moremo to določiti iz primerjalne slovenske akcentologije, zgodovine slovenskega in srpsko-hrvaškega naglasa in njega primerjanja z ruskim, ki je, kakor znano, v obče ohranil staro mesto akcenta, čegar arhaistični sledovi so se ohranili tudi na jugu v čakavščini.

Po skupinah si stoje nasproti: *a)* v acc. sing. fem. dušu 2krat, moku, trēbu, vēru, volju, božju, velju, juže, moju 2krat, tvoju proti prjo, zemljo, čisto, sjo, mō 3krat, tuō; *b)* v instr. sing. fem. volju, nevolju, ispovēdju, strastju, zavistju, neprijazninu, praudnu 2krat, našu in vērun proti to, veliko; *c)* v 1. sing. praes. hoću 2krat, kaju se, pomnju 2krat, tvorju 2krat, vēruju 2krat proti bodo, isko, poručo — porončo, zaglagolo; *d)* v 3. plur. impf. 13 slučajev z u proti dvema z o; le to ali drugo je v posameznih slučajih: *e)* v 3. plur. aor. poido; *f)* v adv. protivu in *g)* v coni. nu 4krat. Izmed navedenih slučajev je naglas nedvomno jasen, in končaj temu odgovarjajoč v sledečih slučajih: *a)* acc. dušu 2krat (s.-hrv. dūšu, rus. dūšu)¹, moku (s.-hrv.

¹ Za srpsko-hrvaščino podavam naglas povečini po Karadžiću, Daničiću, Rešetarju in Leskienu, za čakavščino po Beliću (Izvestja petrogr. akad. XIV. 2), za ruščino občeznani; v posameznih važnih slučajih je dotični vir na mestu imenovan. Iz tiskarskih razlogov se pri tem stavi mesto oblega znaka oglata strešica, za dolžino tudi črtica, mesto dvojnega gravisa tudi dvojni akut; pri naglašnem ē je strešica izpuščena. Za razumevanje primerov naj navedem le sledeče: Prv.-slovan. intonacijski zakon je obstajal zlasti v tem, da je prv. rastoča intonacija kakega zloga potegnila nase s padajoče intoniranega besedni naglas; radi tega je bil padajoči povdarek gibljiv, rastoči pa negibljiv. S.-hrv. in slov. sta prv. rastoči naglas skrajšali (s.-hrv. "), češčina pa narobe prv. padajoči, med tem ko je prvega ohranila kot dolžino. Prv. mesto naglasa je v s.-hrv. in deloma tudi v slov. pomaknjeno nazaj proti početku besede: s.-hrv. ' in ' pričata vedno za novo mesto, pa si je pri njih misliti starejši naglas za zlog dalje. V nasprotju s s.-hrv. pomika slov. kakor bolg. tudi padajoči povdarek, ali v nasprotni smeri proti koncu besede (prim.

múku, rus. mùku), trèbu (rus., m.-rus. trèbu Torbiörnsson, Die gem.-slav. Liquidametath. str. 83), vèru (s.-hrv. vjèru, rus. vèru), volju (s.-hrv. vòl'u, rus. vòl'u), božju (s.-hrv. bōžju, rus. bōžju) velju (s.-hrv. vèl'u, rus.-ckslov. vèliju, prim. slov. vèli v Tolminu in v Bohinju Plet.) proti prjo (prim. ckslov. prja, češ. pře, polj. prza, russ. pr'a), sjo (rus. sijù-sju, prim. slov. rezjanski jisó-jso Baudouin, Opyt str. 78) in mô 3krat — tvô (z znaki — najbrže dolžine — označeno že v briž. spomenikih, prim. češ. mou, ziljski mo, to Oblak, Arch. XVI 156, Ljublj. Zvon 1895, 310¹); b) instr. volju, nevolju (gl. acc.), zavistju (prim. s.-hrv. zàvist od korena vžd-jeti), neprijazninu (prim. rus. prijàzn), pravdnu 2krat (s.-hrv. pràvedan, rus. pràvednyj), našu (s.-hrv. nāš, slov. náš) proti to (slov. tó, češ. tou), veliko (= velikó z ozirom na instrumentalno končnico ō in na s.-hrv. vèlikì, slov. vèliki, rus. velikà f., velik m., - on., -i pl. in -ò n., -i pl., prvo v duhovnem, drugo predvsem v fizičnem zmislu, prim. Košutić, Primeri knjiž. jezika rus. III. Rečnik. Beograd 1911 — naglas je tu zaznamovan po moskovskem —; sicer pa stoji beseda še takoj za to, k čemur gl. še doli o II. spomeniku)²;

s.-hrv. in prv. bōga, slov. bogā, toda od bōga; v s.-hrv. je v tem slučaju padajoči povdarek na proklitiki ali prefiksu, prim. ōd boga). I v slov. i v s.-hrv. naglaševanje v posameznih narečjih ni enakomerno; ne da se tudi še podrobniše določiti starost različnih sekundarnih pojavov in prehodov. Vendar so narečja, v katerih okvir spadajo briž. spomeniki, v mnogem še danes ohranila staro mesto in starejši značaj naglasa. Tako je v rožanščini in rezjanščini, pa tudi v gorenjski blejski kotlini (prim. Grafenauer, Archiv f. slav. Phil. XXVII 198). Za briž. spomenike smo tedaj popolnoma opravičeni v občem predpolagati starejše naglaševanje, nego je sedanje književno in dolenjsko.

¹ Prim. rez. mō n., miha gen., moémy dat. (Loschi, Il catechismo resiano str. 97).

² Prv. naglas na sufiksu -ik- je bil sicer najbrže dolg rastoč, kakor na to kaže še tolm.-, rez.- Plet. velik in književno vèlik s širokim e (prim. tudi Belić, Akcenatske studije I 125 sl.); vendar nahajamo že starejše izpremembe v naglasu po raznih analogijah, z jedne strani v južni slovanščini padajočo intonacijo na korenu v določni obliki, z druge strani v ruščini deloma analogijo po vedno na koncu povdarjenem sufiksu -ik-, deloma prehod naglasa na konec le v fem. nedoločne oblike

c) kaju se (s.-hrv. kàjêm se, rus. kàjus'), pomnju 2krat (slov. pômnim, rus. pòmnu)¹, věruju 2krat (s.-hrv. vjěrujêm, rus. vè-ruju) proti isko (prim. s.-hrv. ìskati, russ. iskàtâ, iščû, iskòmyj), poručo – porončo (prim. s.-hrv. porúčiti, rus. poručîtâ – poručû); d) 13 brez dveh 3. plur. impf. na – êhu, – ahu, – jahu (prim. rus.-ckslov. odêahu, moljâhu in rez. boêho, toêho, čakaho, gl. Loschi, Catech res., Udine 1894, str. 38); e) 3. plur. aor. poido (prim. rus.-cksl. aor. priidôša, s.-hrv. aor. 1. sing. ídoh, 3. plur. idoše; v 3. plur. praes. je s.-hrv. ïdû, rus. idût, slov. idó; o naglasu v aoristu gl. Leskien, Arch. XXIII 567 in Gramm. der s.-kroat. Sprache str. 540); f) nu 4krat (prim. slov. kratko naglašeno nò in gori.-ben. su, zilj.-tolm. sa za književno sò)². Ako prištejemo k navedenim slučajem še instr. věrun z nazalom, v čemer je proti acc. věru (gl. gori) izražena menda večja dolgota in radi tega tudi, četudi sporadično, bolje ohranjeni nazalni izgovor (prim. čak.-Cres acc. ženû — instr. ženû, čak.-Novi acc. krâvu — instr. krâvû(n), češ. acc. ženu — instr. ženou), tedaj imamo z dubletami ravno 50 primerov (38 u proti 12 o), ki natančno slede določenemu pravilu in še danes v narečjih nahajajočemu se živemu faktu. Preostane tedaj še 17 slučajev (10 u in 7 o), tedaj jedna četrtnina vsega števila, ki tvorijo izjemo, in ki jih je treba vsaj deloma tudi drugače razložiti. Slučaji z u na koncu so prav za prav le deloma izjema.

Slučaji, tvoreči nekako izjemo glede na končaj besed so: a) acc. juže, moju 2krat, tvoju, zemljo, čisto in adv. protivu; b) instr. ispovêdju, strastju; c) praes. hoću 2krat, tvorju 2krat, bodo, zaglagoljo; d) impf. posêchaho poleg -u in stradah. Da so se v obče mogle zgoditi pri pisavi pomote v to ali drugo stran,

po slučajih s padajočo intonacijo na korenu in omenjenim prehajanjem vsled intonacijskega zakona. Povod k temu je dala oblikovna in pomen-ska diferenciacija. Vsekako pa je mogoče, briž. „veliko“ razlagati tudi po analogiji predhodnega „to“.

¹ Prefiks ima naglas, ker je glagol, kakor kaže njega durativni pomen, sekundarna tvorba.

² Ali je tu na izgovor vplival tudi predhodni nazal kakor v rez-janščini, puščam kot gotovo na stvari.

ne more biti dvoma, ker vemo, da se je na pr. pisec drugega spomenika večkrat motil in celo popravljaval u v o (prim. rotzbui → rafzboi 22, cruvvi → crovvi 51, buvvedal → bovvedal 88 itd.), tudi narobe imamo vuirchnemo za -mu II 61, z druge strani pa je mogla tudi analogija po tem ali onem vplivati nanj. Iz izjem se nahajajo v II. spomeniku juže, ispovédju, strastju in poséčaho, stradacho. Juže stoji ravno pred navedenim buvvedal - bovvedal in za zio prio (zio prio imeti iufe gezim buvvedal), pa je neverjetno, da bi se bilo juže drugače izgovarjalo nego sjo prjo, pač pa verjetniše, da se je na mestu, v stavku ne posebno povdarjenem, napisalo u, kakor se je hotelo napisati v sledečem bovv-. Najmanje bi se hotelo pomisliti na stekslov. tekst. Pri instr. ispovédju in strastju bi se moglo z ozirom na s.-hrv. ispovijed, rus. izpovědъ in slov. izpôved — strást misliti, da je bil v instr. naglas na koncu, kakor je še danes slov. strastjô, čak. kostún; mogoče je vendar, da je v besedi, kakor je izpôved, ostal naglas jednako sedanji rabi in besedi zavíst (gl. gori) na svojem zlogu. Sicer pa stoji beseda v zvezi s samimi -u (nafu praudnu vuerun i praudnu izbovuediu toie mofim (sic) ztoriti, ete oni to vueliko ftraftiu ftuorife); ftrastju bi bilo potem že le analogija k prvemu. Imperfektoma bozzekacho II 49 in ftra(r)-dachcho II 98 v nasprotju z ostalimi 13 z u ne prilagam glede na vse posebne važnosti; prvi stoji v skupini ravno sredi med 9 primeri z -u, od katerih je predzadnji isti bozcekachu II 55, pač pa je v bližini pisave z on v sredi besede malomogoncka II 48¹; drugi stoji na čelu nove skupine 5 z u.² — Druge izjeme z o (acc. zemlo 11, acc. cifto 22, adv. protiuno 38 in

¹ To je skupina tako zvanih »opera misericordiae« (Matth. XXV 35 sl.). Vendar se rabi v evangeliju druga ali prva oseba. V Klementovi homiliji jih ni.

² Pomoto -mo za -mu imamo v sredi med obema skupinama vuirchnemo II 61. Ne smemo pa tudi prezreti, da u mesto nosnega o gotovo ni popolnoma odgovarjal tedanjemu nem. ali lat. u; izgovarjal se je pač glas med o -u; vsekako pa je bila obča tendenca, pisati na koncu predvsem u.

praes. zaglagolo 1 in bodo 42) pripadajo vse III. spomeniku, ki je po paleografu Mühlbacherju pisan z isto roko kakor II. (Vondrák, str. 48). Kar se tiče acc. zemljo (s.-hrv. zěml'u, slov. zemljô, pod zěmljo), ima svoj - o morda y zvezi „nebo i zemlo“ III 11 ali pa se je nahajala v jeziku podobna dubleta kakor dandanes v ruščini, kjer na pr. Černyšev (Zakony i pravila russ. proiznošenija, 2. izd., Petrograd 1908, str. 54) podava acc. zěmlju, akademični slovar pa zemljù, ker zaznamuje še le plur. zěmli. Taki slučaji so pri femininih z gotovimi naglašeniimi sufiksi (prim. s.-hrv. žěnu, rus. ženù); pri zěml'a kaže nasprotje k vól'a na možnost take analogije (prv. sufiks je -iě, prim. lit. žēmē. Vondrák, Vergl. Gramm. I 402).¹ Tudi pri acc. čisto bi bila mogoča kaka analogija. Po s.-hrv. čist, slov. čist s prv. rastočim naglasom bi pričakovali v deklinaciji neizpremenjen naglas, kakor je n. pr. pri s.-hrv. krǎva, rus. koròva, in vendar je fem. rus. čistà, s.-hrv. čista. Mogoče je bil tudi tu kak vpliv pogostega in naglašenega sufiksa -tò- (prim. rus. čislò, Berneker, Etimol. Wtb.); v ruščini se v prv. ne prenesenem pomenu naglašà po izgovoru nekega moskovskega vseučilišnika tudi čistò n., čistý pl. (čistò pol'e v narodnih pesmih, prim. Tolstoj, moskovska izdaja 1903, IV 526 z označenjem naglasa, je razlagati lahko ritmično)². Za protivo (s.-hrv. prǒtiv, slov. prǒti, rus. prǒtiv) sem slišal od istega moskovskega vseučiliškega dijaka tudi protivù (v neki basni Krylova „protivù bol'shová dòma“ in sicer). Zelo mogoče pa je tudi, da o v pro-

¹ Kako staro je v slovenščini pomikanje padajočega naglasa proti koncu besede, kar pozna še bolgarščina in kar govori za starost pojava, — prim. sedanji acc. zemljô —, je težko reči. Rožanščina, ki ima še staro mesto naglasa (n. pr. horà), prenaša vendar že v acc. padajoči naglas na konec (horò, prim. Archiv XXVII 203). Nemogoče tedaj ni, da bi bilo briž. zemljo jednako sedanjemu zemljô. Pri „dúšo“ ni tega prehoda.

² Po Černyšova knjigi Russkoje udarenije (Petrograd 1912, str. 46, gl. tudi 12 in 31) je naglašanje čistòj poleg čistýj od davnih časov v navadi v ruskem jeziku. Na našem mestu III 22 je acc. „čisto“ nedoločna nominalna oblika: da bim čisto izpověd stvoril. Sicer se pa ta in podobni slučaji pojasnjujejo lahko tudi, kakor bomo doli videli, iz grafike svoje okolice.

tivo niti ne stoji za *q*, temveč da je beseda drugače tvorjena. V sinajskem evhologiju, ki sicer ne pozna pravih o za *q*, imamo pogosto protivo (6krat, gl. Vondrák, Akslav. Gramm., 2. izd. str. 154; prim. tudi Studie po Ukazatelu). Drugače je s sinajskim psalterjem, kjer je okrog 30 primerov z o za *q*; ali to ne spada sem. Na odgovarjajočem mestu protivo delom je go evh. 67 a, 71 a, 88 b rabi briž. spomenik po zuem dele III 59, kar je jednako v evangelju po delom svojim. Tudi v Klementovih tekstih je pogosto protivo poleg -u (Vondrák, Studie, str. 36). Toda pomen je različen: prvoten v briž. protivo bogu, v evhologiju in pri Klementu pa za *πατήρ*, secundum. Vendar je vsekako dana možnost, razlagati tudi naše protivo s prv. končnim -o.¹ Bodo (s.-hrv. būdēm, rus. būdu) ima končni o morda vsled prvega (gl. še doli). Pri zaglagoljo (steksl. glagolati, glagoljo) se da naglas le restavrirati. Dalmatinski slovarji ne podavajo naglasa (Stulli n. pr. le glagolānje z dolžino v substantivum verbale vsled izpada prv.-slededečega i itd.); denašnji cerkveni izgovor je glagolati, glagolju po subst. glagolъ, kakor se navadno naglašajo denominativa (rus. dēlo-dēlatъ, rabōta - rabōtatъ, obēd - obēdatъ, ūžin - ūžinatъ, vendar tudi po starem akcentološkem zakonu ūzas - ūzasātъ, laska - laskātъ, prim. Vondrák, Vgl. Gramm. I 204). Ker spada glagol v 2. vrsto 5. razreda bi bilo pri starejši besedni tvorbi iz gol-gol-verjetno naglaševanje na inf. -ā-ti, praes. -jō, kakor imajo tu vsi glagoli s padajočo intonacijo v korenu. — Tretja in zadnja skupina izjem obsega še nekaj slučajev z -u (moiv I 11, III 66, tuuoioi III 51, choku I 7, III 48, tuoriv I 22, 24). Moiu III 66 (s.-hrv. mōju, rus. mojū in briž. tvoimi? I 32) je v zvezi „i moiu dufo“; tuuoioi III 51 stoji v blizki skupini primerov z

¹ Briž. protivo bogu III 38—39 bi moglo tudi po načinu proklitik imeti povišan izgovor končnega zloga vsled sledečega padajoče intoniranega bōgu, kar je zaslediti še v ruščini in s.-hrvaščini; v slovenščini se sedaj v takih slučajih padajoči naglas ne pomakne dalje (prim. gori izpōved, pod zēmljo proti povēst, zēmljō). I 19 stoji „protiv bogu i protiv memu krstu“.

-u (caiu ze 46, chocu 48, tuouiu III 51), med tem ko so preje razen uueruiu 5 bili samo slučaji z o, kar bi lahko pomagalo tudi pri njih že zgoraj podani razlagi, v kolikor jih je smatrati za izjeme.¹ Glede moiv I 11 pa se nehote vriva primera z mô ib. 30 dvakrat, 31 in tuô 32, ki nosijo na sebi celo svoj razločiven znak. V izgovoru je bilo to dvojje pač različno, in zdi se mi, da tudi stavčni povdarek ni posebno padal na pronomina na prvem mestu: otpuztic moih grechou — primi moiui izpovuud moih grechou ib. 10—11.² Chocu III 48 (rus. hoću,

¹ Po redu primerov z o v III. spomeniku (1 zaglagolo, 5 věruju, 6 vsemogoči, 11 zemljo, isko, 16 močnik, 22 čisto acc. f., 25 vsemogocemu, 38 protivu, 42 bodo, 46 kaju se, 48 hoću, 51 tvoju acc. f., 54 na sudinem dine, 57 sodit, 61 poručo, 66 moju dušu acc.) se dobi nekako vtis, da je pisec izpočetka dajal prednost o, proti koncu pa u; vendar se vrsta primerov z o pri 5 věruju in 46 kaju se obakrat pravilno prekinje z u. Narobe je v I. spomeniku (5 mučnikom, 7 hoću, 8 veruju, 9 sodni, 11 moju acc. f., 13 pomnju dvakrat, 14 volju, nevolju instr. f., 22, 24 tvorju. 27 v moku, 29 porončo, 30 mo dušu in mo volju acc., 31 mo věru acc., 31 sodni, 32 tvo milost velju). Tu se daje prednost u, ali pravilno prekinjanje s primeri kakor 9 sodni, 27 v moku, 29 porončo, 30 mo dušu, mo volju, 31 mo věru, 31 sodni, 32 tvo milost velju jasno dokazuje glasoslovno ozadje; konec je sploh povsem pravilen, kakor da se je pisec moral v tako razpredelbo še le vživeti, ki je, kakor smo videli, v II. spomeniku še najbolj prozorna. Sicer pa je povdarjeno in nepovdarjeno o izhajalo iz istega vira, le jasnost izgovora in smer razvitka sta se pri tem razlikovali; ni eno ni drugo pa ni prav odgovarjalo pisanima o in u, temveč se je pregibalo med obema tema glasovoma. Radi popolnosti in boljšega pregleda naj slede tu še primeri iz II. spomenika (brez neimugi 5 in nu 6, 24, 71, 85): neprigemlióki 4, imoki 6, zavuzitju 8, nepriiazninu instr. 9, boido aor. 13, funt 19, trebu acc. 20, prestopam (z u popr. v o) 25, bofiu acc. 34, -echu impf. 45, 46, 47, 48, malomogoncka 48, bozzekacho impf., -echu impf. 50, 52, vvolfich 54, bozzekachu impf. 55, utešlahu impf. 56, zopirnicom 73, bodi imper. 81, zio prio acc. 87, iufe acc. 88, ftra(r)dacho impf. 98, tepechu impf. 99, -achu impf. 100, 101, 102, 103, nafu praudnu vuerun i praudnv izbovuediu instr. 104—106, to vueliko straftiu 107—108, bodete praes. 112.

² Vondrák str. 37 bere I 32 tvóimi. Nemogoče bi ne bilo, da so v narečju, ki je poznalo skržene oblike, v neskrženih oblikah sledovi neke vrste kontaminacije iz obojih. Prim. v Confessio generalis, v dolenjščini pisanem spomeniku iz početka XV. stol., poleg navadnega meya 13 krat tudi moyga I 30, II 30 (Oblak, Starejši slov. teksti 27; Škrabec, Cvetje II 8 sl.).

hòčēš, ziljski čō Mikl. Vergl. Gramm. I² 320) sem že omenil, nahaja se pa še I 7, ali tudi tu se nekako vidi, da razen jednega primera približno v sredi zodni sicer slede le primeri z - u (jednajst), ki jih po tuoriv 22, 24 (rus. tvorjù, tvoríš) prekinē v moku i z o, i z u, kar je povsem pravilno, in tako tudi ostane do konca v nadaljnjih 11 primerih. Zdi se, kakor bi se nahajala netočnost predvsem le izpočetka, ter se je pisec vedno bolj vživel v svoj tekst (gl. prip.). Še drug razlog, nego sorodnost s predhodnimi vueruiu, pomngu 2krat in obča tendenca pisati v končnicah - u je vsaj za tuoriv težko navesti; manj verjetno je, da bi se pri choku kazal kak vpliv ostalih na korenu naglašanih sedanjiških oblik, kar se je pa v drugem podobnem slučaju, kakor bomo videli, najbrže zgodilo glede korenskega samoglasnika.¹ Pa naj bo temu, kakor hoče, ko bi tudi pri večini izjem ne bila kaka razlaga prepričevalna, bo vendar treba z jedne strani eliminirati nekatere izjeme z o kot le navidezne, — one z - u po grafiki niti resno ne nasprotujejo —, z druge strani pa že velika večina nedvornih slučajev sama po sebi jasno dokazuje, da se je tudi v pisavi končnic s prv. - o kakor pri refleksu za e vtisnil odmev izvestnega tedanjega slovenskega narečja.

Razmere v korenu ali sredi besed morajo ravno kar rečeno potrjati. V resnici nahajamo tu, kakor nam kaže gornja tabela, vštēvši slučaje z on in un, 17 o in le 4 u. Med slučaji z o je 14 naglašanih: bodi, bodete, bodo (s.-hrv. būdēm, rus. būdu), v moku (s.-hrv. mūka, rus. mūka), močēnik (s.-hrv. mūčēnik, rus. mūčēnik), sodni den 2krat (s.-hrv. sūdñi dan, slov. sódñji dan, rus. sūdnyj den), v vožih (slov. vóže), sopirnikom (slov. sôper poleg zôper, zôpernik, prim. Plet. in me-

¹ Ker je bila končnica za 1. osebo sing. praes. prv. rastoče intonirana, pa se je tak končni vokal v slovanščini že rano skrajšal (prim. nom. sing. -a pri ženskih a- debljih), bi bilo mogoče pri slučajih kakor tvorjù, hočù operirati tudi s kratkostjo naglašane vokala kot razlogom za u. Vendar stoje takim slučajem v enakem številu nasproti slučaji z o. Moglo bi se morda le reči, da je pri kratki naglušenosti bila najljžja negotovost v izražanju končnega vokala.

njanje predloga s-z; s.-hrv. je sicer sùpàrnìk, rus. sopèrnìk, ali prim. s.-hrv. súsjed in súsjed, rus. sosèd).¹ K navedenim slučajem se pridružuje še 5 part. praes. act. na -ok- = -oč-, od katerih ima prvi neprigemlióki II 4 (slov. -jemljóč) v briž. spomeniku samem naglasni znak; prim. še: imoči II 6 (rus. imùščij, s.-hrv. imūč), vsemogoči in -emu III 6, 25 (rus. vsemogùščij, s.-hrv. svemògūčì, slov. vsemogóči). V jednom — petem — od njih malomogoncka II 48 se je ohranil še tudi za briž. spomenike redki nazalizem z-on-.² Ker je to poleg poronfo I 29 jedini

¹ Pri brezsufigksnem ckslov. сопръ je brez dvoma predpolagati naglas na prefiksu. Prefiks sq- zelo pogosto veže nase naglas, kakor se to dogaja praviloma pri prefiksih vy-, pa-, pra- s prv. rastočo intonacijo.

² K gori navedenim oblikam part. praes. act. je treba dodati še neko podrobniše pojasnilo. Po morfološkem značaju je med njimi razlikovati troje: a) sklanjani sestavljeni obliki v „vèruju v bog vsemogoči“ III 4—6 in „bogu vsemogočemu izpovèdè“ III 25—26, b) sklanjano nominalno obliko v „malomogonča posèčaho“ II 48—49 ter c) nesklanjani adverbialno-participialni ali t. zv. gerundijski obliki v „v vèki jemu bè žiti, starosti neprijemljóci ... ni slzna telese imoči“ II 2—6. Po korenu pa imamo opraviti le z dvema, -bm- in mog- s prv. padajočo intonacijo. Prv. naglas je najbolj prozoren v ruščini, kjer v gerundijski obliki naglas le tedaj prehaja na konec, ako je tudi praesens naglašen na koncu, sicer pa ostaja na korenu, tudi če je intonacija korenskega samoglasnika padajoča (prim. imūči, mòguči, iščuči, iduči poleg iduči z ozirom na praes. idut poleg navadnega idùt, kakor je pletuči - pletùt, beruči - berùt ali smèjučìs k „smejati se“ poleg smèjuči k „smeti“). V sestavljeni obliki nastopijo one izpremembe naglasa, ki so tudi sicer navadne pri adjektivih in sestavljenkah. Naglas se pomakne na sufix in postane rastoč: prim. mòguči ger. poleg mogùčij adj. in vsemogùščij adj. ckslov. kakor gòlòden - gòlòdnyj, hòlòden - hòlòdnyj ali zèlen - zel'ònyj, vèsel - ves'òljy. V srpsko-hrvaščini kaže v isto smer mògūci ger. poleg mògūci m, mògūcā f., mògūcē n. adj. pronom., razven tega pa predpolagajo nominalne adjektivne oblike mògūc m., mògūcā f., mògūcē n. še prv. končni naglas (prim. tudi imūc - imūci); razliko imamo končno še v gerundiju pri prv. padajočih intonacijah na korenu n. pr. med ždūci in písūci (gl. Leskien, Gramm. str. 554 sl.). Dvomim pa, da bi ždūci ger. in ždūci adj. imela identično naglaševanje, kakor to podavajo s.-hrv. rečniki (n. pr. akademični ali Brozov). Po izgovoru nekega slušatelja iz Bosne se mi zdi, da se izgovarja v adjektivu idūci, kar bi lepo odgovarjalo rus. iduči ger. -idùščij part. V slovenščini se je gerundij izjednačil v -oč (idòč, písòč,

slučaj z *on*, je tem zanimivejši, da stoji nazal zopet pred *č* kakor v vuenfih, kar se, kakor smo videli, natanko naslanja na istinite razmere, o katerih moremo sklepati na podlagi sedanjih slovenskih narečij. Razen omenjenih participov pa tudi zopet ni drugega slučaja z *o* pred *č*; imamo jih nekaj pred *č* (4), pa tudi tu je jeden *-on-*. Da pa se je v njih vkljub pisavi z *o* moralo čuti še nekaj drugega, na to kaže, se mi zdi, omenjeni in v II. spomeniku precej osamljeni znak na prvem primeru. To kar stoji na pr. nekaj vrst pozneje na dveh *úu* (núuvueki II 6), ima že čisto drug pomen. Nenaglašen je bil o v prestopām s popravljenim u v o (s-hrv. prestúpati — prestúpāmo, slov. prestópati — prestópāmo, rus. prestupājem), v sup. zodit (slov. sódit, s.-hrv. súditi, rus. suditā, sužū — súdišā) in v porončo z *on* pred *č* (rus. poručitā, poručū — poručiš poleg slov. izporočiti — ím). V primeri s poručo III 61 bi tu mogel človek misliti na zameno vokala iz drugih sedanjishkih oblik, ki so bile vseskozi dolgo naglašene. Menjal se je naglas tudi v oblikah korena *sod* — in *stop* —.¹ Na *on* pred *č* spominja ime sev.-goriške vasi Rončinj (gl. gori), v katerem je bila seveda zveza s *č* mogoča (vróč).

iščóč), kar priča za prv. naglaševanje končaja; adj. mogóč Plet. poleg mogóč Valjavec (Rad 132, str. 176; le ta izgovor je široko razširjen in navaden) pa bi kazal na skrajšani prv. rastoči naglas (prim. rděč Škrabec, Cvetje XIII 9, ljuběč Valjavec l. c.). V briž. primerih je bil naglas pri vsemogoči in vsemogočemu nedvomno na *-oč-*, izmed obojih gerundijskih oblik pa ima neprijemljóci v spomeniku samem naravnost naglasni znak na *-oč-* in govori za to, da tedaj že ni bilo več izrazitega naglasa niti na korenu kakor v ruščini, niti na končaju, kakor se je razvil v večjem obsegu v južni slovanščini. To isto velja tudi za imóci ter za nominalno obliko malomogonča, kjer še zlasti ohranjeni nazalizem pred *č* govori za rečeno. Tako smo za dobo briž. spomenikov opravičeni, oblike part. praes. act. že kot izjednačene celokupno prišteti k onim, ki imajo o za *o* pod naglasom.

¹ Prim. slov. sódiš, stópiš s starim naglasom (gl. A. Breznik, Die Betonungstypen des slav. Verbums, Arch. f. slav. Phil. XXXII 438 sl.). Ako Breznik l. c. str. 436 rus. poručitā navaja med primeri z naglaševanjem končnic v sedanjishkih oblikah, ne odgovarja to istiniti rabi, kakor se razvidi iz Černyšova, Zakony i pravila russ. proiznošenija, 2. izd.

Iz primerov z u (mučenikom, poručo, na sudinem dine in sunt) sem poručo že omenil; mučenikom I 5 se poleg močenik III 16 lahko razlaga popolnoma mehanično iz tendence pisati na dotičnem mestu u v I., o v III. spomeniku (gl. gori), mogla bi se pa morebitna nejasnost v izgovoru in negotovost v pisanju razlagati tudi vsled kratkosti ù, ki se je tedaj že gotovo skrajšal iz prv. ú (prim. s.-hrv. mŭka v slov. narečjih tŭča, sŭ), ali celo nenaglašene izreke po analogiji besed s sufiksom -ŭk (prim. sedanje slov. mučeník); predvsem pa je mogel vplivati na temnejši izgovor predhodni m, pojav, ki se nahaja na pr. v rezjanščini (gl. gori, prim. tudi nŭ), in to ni brez pomena, ker je po mojem mnenju rezjanščina precej arhaistično nadaljevanje nekega starega koroškega narečja, s katerim vprašanjem se mislim morda kmalu podrobniše posebej pobaviti. Oblika sunt II 19, v kateri bi se moglo tudi videti skrajšano obliko, kakor jo imamo v knjižni slovenščini in v narečjih (sò-sù-sà, gl. gori), izgleda v svoji osamljenosti skoro kot latinizem, ki jih je ista roka napisala na pr. v III. spomeniku „i scē marii i scō laurenzu“ III 43-44 ali „fēcē mariae i fēcē michahela i scē petra“ ib. 12-15. Najtežje je razumeti na zudinem dine III 54 za sodni I 9, 31: zaključuje skupino z u, o kateri sem že gori govoril. Razven tega pripada korenu, čigar izpeljave menjajo naglas (gl. gori). Sploh se opaža, da vsi različno pisani koreni kakor rŭk- (rŭč-) ali sŭd- v raznih izpeljavah menjavajo svoj naglas, ali pa je bil kakor v mŭk- (mŭč-) kratek. Radi tega vsega bi tudi tu ne hotel videti v grafiki ali fonetiki besede neposredni vpliv cerkveno-slovan-

str. 57, in kar lahko potrdim iz lastnega znanja ter po izgovoru že imenovanega moskovskega vseučiliščnika. Tudi za slovenščino ne moremo vedno predpolagati stalnosti v pripadanju tega ali onega slučaja izvestnim tipom naglaševanja. Ako bi pa tudi hoteli misliti na prv. končno naglaševanje glagola izporočiti v vseh sedanjiških oblikah, je mogel že č sam ohranjujoče vplivati na izgovor nosnega o; seveda bi bila potem v našem primeru razlika v jeziku ali izgovoru med I in III, ako zadnjega ne razlagamo morda grafično (gl. gori prip.).

skega teksta. O tem sicer še dalje doli malo opazko.¹ Sklepa-joč odstavek o refleksih *o* sredi besed, moramo zopet reči, da se v njih nahaja pretežno o in sicer zopet zlasti v naglašanih in dolgih zlogih. Ohranjena nazala pa malomogonča in porončo kažeta ponovno v isto smer kakor vuenfih.

I ostanki nazalov i razpredelba pisave z o in u med sredino in koncem besed ter naglasnostjo in brez naglasnostjo ali slabo naglasnostjo imajo svoj vir v svoječasnem slovenskem narečju, a njega stope lahko zasledimo še danes ne le v naših spomenikih, temveč tudi v že dostopnem dialektološkem materialu. Vprašati bi se le hotelo, katero narečje bi bilo najbližje. Predno pa poskusim vsaj kratko odgovoriti na to, moram dodati pripomnjo o morebitnih stekslov. virih, sličnih n. pr. Glagolita Clozianus, ki bi bili mogli vplivati tudi na grafiko ali fonetiko briž. spomenikov v naši točki (prim. gori Vondrákovo mnenje). Glagolita Cloz. kakor tudi codex Marianus ne pišejo nikdar e za *e*, dasi se sicer pri *o* jezikovni srpsko-hrvaški milje že precej uveljavlja: za *o* se piše že zelo pogosto in vsepovsodi brez razločka mesta s.-hrv. u (na pr. acc. fem. druguj^o 111 za drugoj^o), da, tudi narobe stoji *o* za u (na pr. ot^o s^od^o 261 za ot^o s^odu). Za pisca je bil glagolski znak za *o* po izgovoru vseskozi jednak u. Večkrat je tako pisavo popravljaj. Neki posamezni slučaji z o so le nedopisani znaki za glagolski *o*, v oblikah kakor acc. novoj^o 30 pa analogija po moj^o. Prim. Vondrák, Akslav. Gramm.² str. 26 sl., 150 sl. in njegovo izdajo spomenika (V Praze 1893, str. 16). Iz vsega na kratko sledi, da se je tu znak za prv. *o* mešal z znakom za u, ker

¹ Za stekslov. vpliv bi pri „na zudinem dine“ govorilo pred vsem ohranjenje reduciranega vokala v odprtem zlogu, dasi imamo takoj za to nestekslov. „pred tvima očima“. Ako pa se je reducirani sonant tu še izgovarjal, je po prv. naglaševanju moral padati nanj naglas (prim. rus. sud, gen. -à, slov. sód, s.-hrv. sūd, gen. sūda). I 9 imamo pri „zodni“ korekturo in „ni“ pripisano na vrhu; I 31 je „zodni“ napisano brez prave. Vsekako pa bi bil gornji primer tudi pri omenjeni domnevi le iz singularnih slučajev, ne zadevajočih občega pravila in odseva slovenske govorice v naših spomenikih.

so piscu oba bila le u. Mislim, da ni treba niti govoriti, da je pri brižinskih spomenikih vse do cela drugače, in da pisava z nazalom kakor vuenfih, malomogoncka ni samo arhaizem, temveč je povzročena naravnost po finem fonetičnem izboru živega jezika samega. Da bi bili dalje oni mnogi slučaji z u, če tudi ne morda vsi, le iz hrvaške ali hrvaški razumljene predloge ter le o slovenski, in da bi se konечно vse to vrstilo popolnoma irregularno brez kakega notranjega jezikovnega zmisa, je mislim do cela nemogoča stvar, ako ne le velika večina primerov jasno kaže v izvestno smer, temveč je ta smer identična tudi s smerjo dialektičnega razvitja, razlikovanja refleksov prv. *q*, glede na konec ali sredino besede ter njih naglašenost ali nenaglašenost, ozir. slabo naglašenost; vrhu tega ima svoj značaj tudi glasovno obližje, ki zopet po svoje vpliva na končni kompleks refleksov za prv. nosna vokala. Pa ne le slovenska dialektologija, tudi primerjalna slovanska fonetika nam dela razumljivo smer razvitka. Že gori sem govoril o nekih glasovno-fizioloških pojavih in razmerah nazalizma v poljščini. Tu mi je poudariti predvsem, da se nazalnost odprtih končnih zlogov izgublja (n. pr. acc. ranę = rane, instr. raną = rano ali 1. sing. mogę = moge, 3. plur. mogą = mogo in pod.) ter se to tudi dobro rima s končnimi čistimi e in o (Soerensen, Poln. Gramm. I 9). Tako isto se izgublja nosnost v nenaglašanih zlogih, n. pr. piętnaście (Broch l. c. 153). Ker zavisi jakost nazalnosti od oddaljenosti mehkega neba od zadnje stene žrela, kakovost vokala pa se kolikor toliko preminja pri njega spuščanju ali dviganju, ker tudi jezik preminja pri tem svojo lego¹, postane umevno, da je silni nosni izgovor po navadi v zvezi z bolj odprto, slabi pa z bolj ozko nijanso vokala. Zato imamo z jedne strani na pr. polno sledov širokosti izgovora prv. slovan. *e* in *q*, z druge pa vidimo pri manjšanju ali gubljanju nosnosti prehod *q* v u

¹ Zvezo med premikanjem mehkega neba in jezika kaže tudi izguba nosnosti pred *ł* (gl. gori).

ali daljšo redukcijo v ѣ. O razvitju nosnih soglasniških elementov iz nosnih samoglasnikov pred izvestnimi soglasniki pa sem moral govoriti že gori.

Da brižinski spomeniki sploh kažejo sledove tedanjega živega slovenskega jezika, gotovo že samo po sebi ne more začuditi, ker so vkljub stikom s stekslov. književnostjo vendar slovenski jezikovni spomenik z vsemi glavnimi in važnimi črtami našega jezika, ki jih tu nočem dalje naštevati. Opozoriti pa hočem še na neko paralelno glasoslovno črto, ki tudi jasno govori za sled živega izgovora ali na zanimiv način le v II. spomeniku, namreč na refleks prv.-slov. y, ki se v I. in III. spomeniku piše vseskozi kakor i, v II. spomeniku pa za gotovimi soglasniki še loči od i, kar ima tudi svojo trdno zaslombo v primerjalni slovanski fonetiki in potrja rečeno o nosnikih. Primeri s prv. y, vrejeni po predhodnih soglasnikih, so v briž. spomenikih sledeči (v oklepajih dodane oblike so steksl.): I. ti 26, 27 (ty), vzti instr. pl. 33 (usty), zvetim dat. pl. 24 (světyjimъ), ni acc. pl. 28 (ny), praudnim dat. pl. 6, 7 (pravdyjimъ), zodni acc. sg. 9, 31 (sōdnyjъ), poštenih gen. pl. 22 (početyjihъ), vucetni acc. sg. 34 (vēčnyjъ), uzliffal 31 (uslyšalъ), paki 9 (paky), miloztiuvi nom. – voc. sg. 2, 11, -ivī 21, -ivui 29 (milostivyjъ)¹, v(i) dat. pl. 34 (vy), biti inf. 7 (byti), bih aor. 12, 13 (byhъ)²; II. roti acc. pl. 23 (roty), obeti acc. pl.

¹ Za v se je pisalo u, uu, v, vu, uv (Vondrák str. 43); radi tega je treba te primere tudi pri II. spomeniku pustiti na strani.

² Kondicionalne oblike 1. bim I 25, 31, III 22, 52, 2. bi I 16, 28, 3. bi II 1 imajo že prv. i, steksl. bimъ, bi, bi (prim. Vondrák, Akslav. Gramm. 511 sl.). Beufi ger. I 8 (byvъši) bi Vondrák str. 42 hotel predvsem razlagati s pomočjo stvnem. grafike, ali tu se more govoriti vendar le zlasti o prehodu e v i pred v in ne narobe; razven tega je I. spomenik skoro popoln. prost takih vplivov (prim. Vondrák, str. 29–30). Radi tega mislim, da je treba e v beufi drugače razlagati ter primerjati z běvšaja acc. pl. n. part. pract. act. v homilariju Mihanovičevem (gl. Vondrák, Glagolita Clozův, str. 55, 5a II 20). Poleg aorista byhъ se nahaja tudi še imperfekt aoristne oblike běhъ (prim. Vondrák, Akslav. Gramm. str. 575), pa bi vpliv te preteritalne forme ne bil prav nič nenavadnega. Tudi briž. spomeniki poznajo to obliko be 3. sg. II 2, 7 in befe 3. pl. II 30. V re-

38 (oběty)¹, vzti instr. pl. 77 (usty), zueti nom. sg. 89 (světyja), nine 35, ninge 104 (nyne), ni acc. pl. 62 (ny), uclepenih — pomota mesto -e acc. pl. (gl. gori) — 54 (uklepenyjih), felezni instr. pl. 102 (želězany), ucriti inf. 69 (ukryti), ftarim instr. sg. 74 (staryjim)², deli instr. pl. 57 (děly), věki acc. pl. 2, 7 (věky),

zjanščini beremo v II catechismo resiano str. 86: boč 3. sg. aor. (oe = neke vrste e, pisan s strnjenim o—e), bočšoe 3 sg. impf., bočho 3. pl. impf. (aor.). Vsekako pa rešuje vprašanje o beufi v gori navedenem zmislu oblika bēvšaja v homiliariju.

¹ Vondrák, Fris. pam. 19, 73, Studie 47 vidi v obeti čehizem obět'f. „Opfer“, „sacrificium“, ne pa sicer navadnega obět' m. „Gelübde“, „votum“, ker se mu zdi, da je prvo po pomenu bliže: „u circuvah ich clanam ze i modlim ze im i zesti ich pigem i obeti naffe im nezem o zcepašgenige telez naffich i duf naffich“. Po Miklošičevem etimološkem slovarju pozna pomen „sacrificium“ še poljščina, ali substantiv obiet je že možkega spola. Že Jagić (Archiv f. slav. Phil. XVIII 600) in Murko (Dr. V. Oblak, str. 129) sta se izrekla proti Vondrákovi domnevi. Murko pravi: „besede obetati, obeti itd. bi lahko v slovenščini še danes imele pomen žrtvovanja (pr. obljubiti, obljubiti se)“. Izredno pogosta narodna navada, obljubiti svetnikom ter jim prinašati v dar darila je prv. že po postanku besede najprej „Gelübde“, „votum“ (prim. tudi lat. frazo „vota ad deos ferre“ Ovid.). Da pa ista beseda obenem lahko pomeni tudi obljubljeni in darovani (žrtvovani) predmet (sv. Stefanu se na pr. „v dar prinaša“ pleče), za to imamo povsodi primere. Po rus. slovarju V. Dalja 3. izd. je obět tudi „oběščanyj predmet, veščb ili dčlo“, prim. „ja vam pri- nos oběščanije, obět svoj = oběščannuju veščb“. Slušatelj iz kamniškega okraja mi je zatrdil, da se pri njih more sploh reči „prinašam svojo obljubo = obljubljeni predmet“. Pa naj bi tudi dopustili za briž. besedo obět f. (žal da nimamo natančnega in podrobnega dialektološkega slovarja ali vsaj popolnših zbirk slovarnega materiala iz naših koroških narečij; prim. gori važnost rožan. nedel — nedelja), bi še vedno vkljub temu ne smeli misliti na čehizem, ker se briž. spomeniki vendar naslanjajo na slovensko narečje, ki je pripadalo k skupini prehodnih, med češčino in slovenščino posredujočih narečij.

² Cruz II 89 v briž. spomenikih ne more odgovarjati redkemu ckslov. kryžb; še manje pa odgovarja seveda navadni obliki stckslov. križb (prim. češ. kříž, polj. krzyż), ki se dandanes razlaga iz romanščine (gl. Bernekerjev etimol. slovar in Vondrák, Akslav. Gramm.,² str. 640 ter na obeh mestih navedeno literaturo). Briž. cruz bi se glede na končni soglasnik moglo brati kruc in kruž: prvo bi napominjalo stvnem. krúzi, drugo stlad. krúže. Kar se tiče samoglasnika u, bi mogel tudi s stališča starovisokonemščine izražati ü, ker je ü v poznejši starovisokonemščini že preglašal v ü, pisal pa se tudi z u (prim. Paul, Grundriss der german.

pagi 14 (paky), zlovuezki acc. sg. 11 (člověčskyj), mirzcih gen. pl. 18 (mrzkyj), chifto 80 (kyždo), nikî instr. sg. n. 69 (nikyjim)¹, grechi acc. pl. 111 (grěhy), uvignan 9 (vygnan), fzlauii gen. sg. 10 (slavy), crovvi acc. pl. 51 (krovy), — bui 3. sg. aor. 8 (by), buiti inf. 42 (byti), mui 32, 41, 104 (my), muzlite imper. 84 (myslite), neimugi part. praes. act. 5 (neimy)²; III. neziden nom. sg. 53 (nestydno), zuueti acc. sg. 7 (světyj), zuetih gen. pl. 18 (světyjih), zuetim dat. pl. 45 (světyjim), zin acc. 6 (syn), zinu voc. 67 (synu), nepraudnih gen. pl. 28 (nepravdyjih), siuim dat. pl. 57 (živyjim), mrtuim dat. pl. 58 (mrtvyjim), miloztivui nom.-voc. sg. 60 (milostivyj), biti inf. 21 (byti), bih aor. 40 (byh), zpitnih loc. pl. 33 (spytnyjih), pomiflenie, —enja 29, 64 (pomyš'enije), zimizla gen. sg. 49 (smysla).

Vondrák (Fris. pam. 31) pravi: „Pokusil-li se (t. j. přepisovač) několikrát psáti y německým způsobem, nenásleduje ještě z toho, že by bylo bývalo tenkrát v slovinčině y. Mohla

Philol. ² I 695 in Vondrák, Fris. pam. str. 30). Tudi v briž. spomenikih imamo enkrat muzlite II 84 = stekslov. myslite: prv. y se je namreč v II. spomeniku za labiali označeval po analogiji stvnem. ū. Vkljub temu pa ne gre v cruz iskati y. V koliko se seveda tu kaže stvnem. vpliv ali dialektični slovenski izgovor, ki bi bil s svoje strani zopet povzet po severnoromanskem, se ne da natančno določiti. Naše občeslovensko križ bi morda govorilo za zadnje

¹ Tako je bral Miklošič, Vergl. Gramm. III² 341, medtem ko se Vondrák, Fris. pam. 20, 44, 72 pridružuje Vostokovu in Hattali (Čas. mus. král. čes. 1858, str. 525) ter bere nikyr — nikjer. Meni se zdi prvo verjetniše, ker je kratica za m navadniša (prim. tudi briž. uze⁻ I 6 = vsěm) in ker razlaga izrazov z r, pos. nikjer, ni tako jasna, kakor bi bilo misliti. Toda o tem že ne morem več tukaj dalje razpravljati.

² O neimugi sem govoril že gori. Nemška grafika je izražala ū poleg ui, u tudi z ugi = uji (Vondrák, Fris. pam. str. 42). Tu naj opozorim morebiti le še na to, da je ravno okrog neimugi II 5 več primerov z g=j: gemu 2, neprigemlióki 3—4, nikoligefe 4, neimugi 5, gemu 7; nasprotno pa je z obeh strani prv. -oči = -oki: neprigemlióki 4—5, neimugi 5, imoki 6. Ako je še za labiali v II. spomeniku brezizjemno ohranjen y, a z druge strani ni razen funt nobenega primera z u za o sredi besed, mislim, da govori vse skoro do evidence za neimugi = neimy in ne neimoči.

to být jakási tradice z církevní slovanštiny; pišet' obyčejně jen i, jak to máme i v I i v III pam... Dle všeho zaniklo již záhu y v slovinčině". Podobno govori Vondrák v Studie z oboru cirk.-slovan. písemnictví, str. 63: „Z toho jde na jevo, že tenkrát nebylo již v slovinčině hlásky y, aspoň ne v onom nářečí, jehož vliv sem zasahoval. Kdo předříkával druhou památku, držel se asi spíše svého originalu hlaholsky psaného, kde měl ještě y... byla to tedu i zde spíše starší tradice jako u nosovek...“ Kakor vidimo, napominjata ti izjavi precej ono o nazalih. Pa kakor tam se moram tudi tukaj obrniti proti trditvi, da bi sledovi prv. y bili le tradicija neke ckslov. grafike in brez vsake zveze z živim jezikom. Da temu tudi tu ni tako, jasno dokazuje neoporečni fakt, da se v drugem spomeniku brez izjeme natanko izraža y po labialih b in m (slučaja po p ni; oni z v so radi pisave v pustiti na strani). Ničesar podobnega temu ne nahajamo v steksl. ali ckslov. spomenikih, na pr. v kakem Glagolita Clozianus (tu imamo večkrat i za y in narobe, pa i tudi za labiali, na pr. psal'mi instr. pl., gl. Vondrák, Glagolita Clozův str. 5 in Akslav. Gramm.² str. 80). Vse drugače pojasnilo pa dobi pisava briž. spomenika, ako primerjamo izgovor y v ruščini in poljščini, kjer se je ta za prv. slovanščino tipični glas predvsem še ohranil. Po fonetični definiciji artikulacije je vokal y neke vrste velarni i, izgovorjen ne s sprednjim, temveč s srednjim delom jezika (high-mixed po običajni fonetični terminologiji). Pod vplivom sosednih soglasnikov artikulacija variira, vsled česar se tudi niansa glasu izpreminja. V ruščini (prim. Broch, Slav. Phonetik str. 173) se najčisti y izgovarja po dentalih (syn), po labialih (my) pa se artikulacija pomakne nekoliko nazaj v smeri k zadnjemu delu jezika (inner), če sledi še l (mylo, byl, pyl) pripada y že naravnost zadnjemu redu (back), t. j. vokalom, ki se izgovarjajo z zadnjim delom jezika kakor a—u; pri tem se sliši pred y po labialih bolj ali manj jasen prehoden, skoro diftongičen glas "y. V poljščini (l. c. str. 151) je artikulacija y v primeri z ruskim v obče bolj sprednja (outer), tako da

napominja že skoro odprto (široko) izgovorjen i; pa tudi tu je po labialih bolj zadaj, v slučajih kakor byl, mydlo že na meji srednjega in zadnjega reda vokalov (inner). Dasi navedene rusko-poljske fonetične razmere že same po sebi prekrasno pojasnjujejo razmerje med primeri za y v II. briž. spomeniku, ki je bil pisan menda po narekovanju, se vendar vpraša, ali nimamo tudi še v slovenščini kak odgovarjajoč fakt. Sedanja narečja tu seveda ne povejo nič več, pač pa so zanimiva v tem pogledu stara lastna imena. Že Oblak (Starejši slov. teksti, str. 18) je primerjal z briž. grafiko pisavo imena Bistrica v listinah X.—XII. stol. Po Kosu (Gradivo III, str. 258) nahajamo še v drugi polovici XI. stol. pisavo Fuistriza, Wuistriza in Vūstriz; v solnograškem Liber confraternitatum vetustior (784—907, ib. II 257) beremo Dabramuzli, v čedadskem evangelju (IX.—X. stol., ib. II 248) pa 12 osebnih imen z -mysl- in sicer 11 z romansko grafiko -muscl- in 1 z nemško Primusl. Temu nasprotnega ni najti. Poleg primerov v briž. spomeniku dobiva tudi ta pisava svoj pomen, in ne more biti dvoma, da je po vsem tudi v omenjenem refleksu za y videti odsev živega slovenskega jezika. Ako pišeta I. in III. spomenik le i, je to le izjednačenje v pisavi, ki je bilo tem ložje, ker y tudi za labiali ni bil pravi ü, ki pa je tudi tem verjetniše, ker je I. spomenik preje napisan nego II. Pojav v II. pa je do evidence jasen ter tudi s svoje strani podpira gornja izvajanja o refleksih nazalov.

Ako se ozremo sedaj še po tem, katero izmed slovenskih narečij je brižinskemu v načinu ali ideji nadomeščanja nosnih samoglasnikov najbližje, moramo reči, da od ogrske in kajkavske slovenščine preko Štajerskega in Kranjskega ni do junškega narečja na Koroškem nič podobnega jeziku brižinskih spomenikov. Junsko narečje ima že wenč poleg miesene, reducira tudi nenaglašeni končni *q* v *ɤ* ali za to ima še dandanes nazale v naglašениh zlogih ter razvija zlasti *ɛ* (e) po različnih konzonantih v *a* (a). Glede nazalizma bi preje bil soroden drugi vrh njegov, ziljščina, ki ima ne le wenč, temveč

sploh nazalni ostanek za *ę* pred prv. *ć*, ali zato prehaja nenaglašeno *q* v širok glas in sicer že skupno s prv. *o*. Navidezno največ podobnosti in paralelizma živi še na Goriškem, v goriško-kraških narečjih: z jedne strani imamo tudi tu venči ter Rončinj, z druge strani pa je tudi za *q* zelo odgovarjajoče dobiti v dolgih in naglašanih zlogih ozek *o* – *uo*, v nenaglašanih zlogih, posebno končnicah, in tudi v kratko naglašanih pa – *u*. Toda težko bo kedo mislil pri brižinski slovenščini na goriško zemljo. Vprašanja, odkod so prišli, in koliko različnih plemen iz različnih strani jih je, se tu seveda ne morem dotakniti. Ostaneta nam še jedini narečji, koroška rožanščina in beneška rezjanščina. Spodnja rožanščina pozna menda tudi venč, vsekako pa miesenc, razen tega pa še *q* v končnicah reducira, kar bi dalo sklepati na nekdanje *u*. Rezjanščina pa pozna vinči in prehod nenaglašene in prv. kratko naglašene *q* v *u*, ali ne v končnicah, zato pa je mnogo drugih črt, o katerih bom govoril drugokrat. Mislim tudi, da so končnice, ostajajoče brez premembe v dialektu, ki sicer v nenaglašanih zlogih na izvesten način preminja isti samoglasnik, prav lahko tudi poznejše in restituirane po polnih naglašanih primerih. To nahajamo večkrat v jasni meri. Rezjanščina tvori sploh ne glede že na svojo geografično lego neko nadaljevanje po večini žal že izmirajočih govorov kanalske doline, a od teh pelje zopet most k rožanščini. V koliko je rezjanščina, ki jo smatram za preseljeni preostanek nekega nekdanjega, sedaj pač že izmrlega, morda severno-zapadnega koroškega narečja — zato so tudi ozke zveze z ziljščino — v koliko je rezjanščina še bolj izšla s severa, je tu, razume se, težko reči, — izmrlo je dovolj —. Gotovo pa lahko čisto mirno trdimo, da stojijo brižinski spomeniki glede refleksov prv. nosnih samoglasnikov v vseh bistvenih črtah v najbližjem rodstvu s skupino narečij, ki jo tvorijo dandanes rožanščina, rezjanščina in ziljščina in ki so jo tvorile nekdanje še dalje na sever in zapad. Ali pa se da to morebiti še določniše fiksirati, hočem povedati v jedri iz nadaljnjih točk svojih razprav. Oblak je predvsem mislil

le na ziljščino (rožanščine ne omenja). Izrazil je to na raznih mestih. Ker se bom še vrnil k temu vprašanju, ga ne bom tukaj dalje pretresal, ter le na splošno opozarjam na poročilo o tem prof. Murka v Oblakovem obširnem životopisu, ki je izšel pri Matici (v Knezovi knjiž. VI, str. 128 sl.).

Kakor svojo prvo točko, moram tudi to končati z ape-lom na vse, ki stoje blizu narodni govorici ter so v srečnem položaju, neposredno jo opazovati in znati to in ono o njej. Moja razprava je sicer proti volji precej narasla, gotovo pa je v mnogem uzrok temu ravno to, ker še vedno tako malo vemo o svojih važnih narečjih, pa da vidimo živo potrebo, spoznati in preučevati svoj narod tudi z znanstvene jezikovne strani. Moderna dialektologija v zvezi s historično je jeden iz glavnih virov spoznavanja našega narodnega življenja v sedanjem in prošlem in jedna glavnih pomožnih ved narodopisja. Kako ozko in blizko so prepletena najrazličniša kulturnozgodovinska, narodnogospodarska (kolonozacijska), plemenska in v širokem zmislu sploh narodopisna vprašanja z glavnim znakom narodovega bstva, nositeljem njega razvitja in kulture in odsevom njega raznih zgodb — jezika! Zato prosim, da vsak, ki ve za kak nov donesek k pomnoženju faktičnega materiala, tičočega se dotaknjenih vprašanj, četudi le samo kako besedo, blagovoljno izporoči to meni samemu ali na javno dostopnem književnem mestu. Da je tak donesek včasih nepričakovane važnosti, nazorno kaže že prva razprava v svojem dodatku.

Književna poročila.

Kultura starosrbske države.

Jireček Konstantin: Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13.—15. Jahrhunderts. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Band LVI. II. III. Wien 1912. Band 58., 2. Abhandlung, Wien 1914. V ponatisih: Erster Teil, fol. V+1+83+1 str. Zweiter Teil, fol. 74+1 str. Dritter Teil, fol. 76+1 str.

Konstantin Jireček, ki je l. 1911 izdal I. knjigo svoje Geschichte der Serben (gl. naš Časopis, 8. letn., 1911, str. 94—98), nam je podaril tudi že tam obljubljene razprave o državi in družbi v sredovečni Srbiji, ki dopolnjujejo njegovo zgodovinsko delo. V naslovu opazamo razliko, posebno ako se oziramo na današnje pojme, kajti sredovečna Srbija je obsegala »pomorske zemlje«, t. j. Zeto, sedanjo južnovzhodno Črno Goro in severno Albanijo, južno Dalmacijo do dubrovniških mej in gornjo Hercegovino (do Neretve) ter »srbsko zemljo« ali »Srblje« z jedrom v Rasu, odkoder so Nemanjiči širili svojo državo dalje na jugovzhod v Makedonijo in na severovzhod, tako da v nji ni bilo Bosne in večih delov današnje Srbije, kajti za Mačvo, ki je takrat obsegala tudi ozemlje rek Kolubara, Ljig, Tamnava in Ub in gorovje do Zvornika na Drini, so se borili v 13. stoletju Ogrri in Bolgari, v 14. stoletju Ogrri in Srbi, na vzhodu pa je šla meja proti Bolgariji po gorovju med Moravo in Timokom in Niš se v 13. in 14. stoletju ne imenuje med srbskimi škofijami, pač pa 1336 kot sedež bolgarske carice (imperatrix Bulgariae); sploh so se meje mnogo menjale, posebno proti jugu (gl. I. str. 4—6). Jireček se pa tudi v teh razpravah ne omejuje na sredovečno srbsko državo, ampak govori navadno o Srbih, »katerih glavni sedeži so se nahajali v gorah med Adrijo in Podonavjem, najjužnejši del srbskohrvaškega naroda ali južnih Slovanov« (24). Po tej posebno pri Čehih navadni terminologiji so torej »južni Slovani« Hrvati in Srbi, katere je tako težko ločiti po jeziku in narodopisnih znakih, in po takem nam Jireček riše tudi kul-

turne razmere v Bosni, Dubrovniku, Dalmaciji in Hrvaški, ki nam kažejo res mnogo skupnega in podobnega, vendar tudi marsikaj različnega.

Kakor v svoji zgodovini podaje nam Jireček tudi v teh razpravah neizmerno mnogo vestno in pregledno zbranega gradiva, povsod podprtega z viri. To je njegova največja in trajna zasluga pred tujim in domačim svetom, kajti raztreseno in težko dostopno gradivo ohrani svojo veljavo, če tudi o kakih pojavih drugači sodimo ali pa še le na podlagi Jirečkovih podatkov iščemo njih oceno in pojasnitev, semtertje tudi dopolnitev. Koliko pouka lahko najdemo pri Jirečku, naj pokaže kratka vsebina obširnega spisa, iz katerega hočem navesti za nas važnejše in zanimivejše podatke ter jim dodati nekaj opomb.

V predgovoru nahajamo Jirečkovo mnenje o srbski državi pod Nemanjiči (1171—1371), da je bila v glavnih potezih podobna večini evropskih držav iste dobe in da so njene uredbe bolj podobne srednje- in zapadnoevropskim nego bizantijskim. Še le po osvojitvi mnogih dežel grškega cesarstva se je povečal bizantijski upliv, podpiran od cerkvene zveze s Carigradom. Srbija je imela več nadarjenih in daljnovidnih vladarjev, ali med plemstvom je bilo čudovito malo smisla za stvarjanje in čuvanje močne države. Stefan Dušan je sicer povzdignil vladarjevo moč s tem, da je zavojeval skoro celo zahodno bizantijsko državo, venčal se za carja (1346) in izdal stroge zakone, vendar zapustitev stare planinske baze je prinesla srbski državi sicer mnogo slave, ali več škode nego koristi in po Dušanovi smrti so jo magnati skoro pokopali.

Na čelu prvega dela imamo nadpis: I. Periode der Nemanjiden (1171—1371). Do bitve na Marici (1371) sega tudi njegova dosedaj izdana zgodovina, ali srbska država, odvisna od Turčije in v 15. stoletju tudi od Ogrske, je obstajala še tudi po bitvi na Kosovem polju (1389) v mejah od Šara do Donave, h kateri se je vedno bolj približevala stolica (Kruševac, Smederevo). To v kulturnem oziru še jako važno dobo (1371—1459) bo torej Jireček posebe opisal v IV. delu, kjer prinese tudi priloge in register (gl. opombo na koncu III), ali treba je omeniti, da se je večkrat dotika že v gornjih razpravah.

Prvo poglavje govori o državnem pravu in državni upravi, o vladarju in njegovem dvoru. Redko je v sredovečnih srbskih spomenikih ime Srbija, ki odgovarja bizantijski in latinski obliki Servia. Na tujem pa se je država do 15. stoletja večkrat zvala Sclavonia, kar pa je pomenjalo tudi vse srbsko-hrvaške dežele od Bojane do Istre (2). Vladar se je zval kralj srbski, kralj vse srbske zemlje, navadno pa kralj srbske [ali raške] zemlje in pomorske. Severne kraje so srbski kralji zanemarjali, njihove težnje so se obračale proti jugu, kjer so Skoplje stalno zasedli 1282. Imena dvorskih dostojanstvenikov so ista v Srbiji in na Hrvaškem, njih novejšje oblike v Srbiji, Bosni in Valahiji imajo pač neki skupni stari vzorec; vse južnoslovanske in valaške uredbe spominjajo bolj na pridvorne čine Langobardov in Frankov nego na hierarhijo carigradskega dvora (13—15). V podrobnostih si je pa Srbija marsikaj izposodila iz Carigrada že v 13. veku, ves dvorni red Palajologov pa še le, ko se je Dušan venčal za carja (1346). V srbskih listinah nahajamo bizantijski tip, v cirilskih v Bosni in Dalmaciji in v glagolskih na Hrvaškem pa večinoma zahodni obrazec (formular). Južnoslovanski vladarji niso bili absolutni gospodarji kakor bizantijski, ampak odvisni od soglasja svojih svetnikov in narodnih zborov (sabor, danes sabor, ali okup, skup, shod, stanak, večje in večja).

V 2. poglavju se razpravlja o prebivalstvu, plemenski in rodbinski uredbi, o temeljih zemljiške lastnine. Vladali so v državi Srbi, ali med njimi je bilo precej ostankov starega prebivalstva, Albancev (Arbanasov) v čvetorokotu Valona, Ohrid, Prizren in Skadar, Romanov v primorskih mestih in Vlahov (Rumunov), gorskih pastirjev po celi državi. Ko so Srbi prodirali na jug, imeli so v mestih grško in na pol pogrčeno prebivalstvo. Pri Slovanih v Srbiji, v Bosni in na Hrvaškem ter pri Albancih in Rumunih, ne pa več pri Grkih, nahajamo staro pleme (gr. φυλή, rimska gens, alb. fis, langob. fara, škotski clan, nemška Sippe), ki se deli v bratstva (starogr. φρατρία), ta pa v kuče, pri Hrvatih v srednjem veku hiže, ali rodove. Plemena so se najdalje ohranila na jugu, v Hercegovini in Črni Gori, kjer jih lahko zasledujemo od 13. do 19. stoletja, še bolj pa v severni Albaniji. O pleme-

nih nahajamo pri Jirečku mnogo zanimivih podrobnosti, ki so malo znane, ker v novejši književnosti je bilo zanimanje večje za nedeljeno kučo, po novem za drugo, v zapadni Bolgariji rod, katerim je znak skupno ognjišče. Zadrugo so še našli pri gorskih plemenih južne Hercegovine, v nekih krajih Bosne, pri Paštrovićih v Boki Kotorski in v Konavlih pri Dubrovniku, v celi severni Dalmaciji, v Vojaški Granici, v nekih krajih Hrvatske in Slavonije, v kraljevini Srbiji, v zahodni Bolgarski pri Sofiji in Trnu, v severni Makedoniji pri Kratovu in Štipu. Jirečku je jasno, da je zadruga v zvezi s prevladanjem pastirskega življenja. Na golem in siromašnem krasu zapadne Črne Gore se ni mogla razviti; tam nahajamo inokosno kučo, inokoštino: oče živi z odraslimi sinovi na nedeljenem posestvu. Zadruga pa ni nič drugega kot bratstvo, ki se ni hotelo deliti in je skupno gospodarilo na svoji posesti. Da tudi zadruga ni jugoslovanska posebnost, je danes dovolj znano. Samo v opazki, ali jako ostri, se obrača Jireček (39, 5) proti J. Peiskera trditvi, da je zadruga nastala vsled bizantijske dimnice, dimnine (*καπνίζόν*), t. j. hišnega davka od »dîma«, zaradi česar so se ljudje radi družili, da bi plačevali manj davka. Na tem bi moglo biti nekaj resnice, ker n. pr. so se še danes na Hrvaškem (opazoval sem to v Liki) zaradi tega ohranile na papirju zadruge, ki so v resnici že deljene, in na Francoskem so kmečke hiše razmeroma slabe in temne, ker se tam plačuje davek od oken; vendar Jireček ugovarja: po tej teoriji bi morali zadrugo nahajati pri Grkih v Mali Aziji ali pa na Olimpu in Tajgetu ne pa pri Srbih, ki niso bili nikoli naravnost bizantijskemu cesarstvu podložni ter so imeli popolnoma drugačno davkarstvo.

Temelj zemljiške lastnine je bila dedina, za katero nahajamo različna imena v dveh zemljepisnih skupinah: na severozapadu plemenščina na Hrvaškem, plemenita zemlja ali kratko plemenito v Bosni, iz česar sklepamo, da se je lastnina kakega plemena pozneje delila med njegove člane; na jugovzhodu pa djedina (od *dêd*), otčina (otec), baština (bašta = oče). Djedina in baština sta dobili v novejšem času pomen dedščine sploh. Ta pojem odgovarja jedru slobodne zemljiške lastnine v vzhodnorimskem ce-

sarstvu, zahodnoevropskemu fevdu pa pronija, vojaška plača, iz bizantijskega *πρόνοια* (čitaj *prónia*), lat. *providementum*, *provisio*, ki se v Srbiji imenuje še le od l. 1300.

Ker Jireček omenja zanimive pripovedke o skupnem izviru nekih albanskih in črnogorskih plemen, bi mogel še dodati, da je Črna Gora dobila l. 1878. na jugovzhodu plemo Kuči, ki šteje danes čez 1500 rodbin ali čez 9000 duš, izmed katerih je 224 rodbin ali čez 1300 duš arbanaških (albanskih) in katoliških, torej 81% Srbov, 19% Arbanasov. Jireček je sam prej (*Die Romanen in den Städten Dalmatiens* I. 42) o njih trdil: »Ein Übergangsprozess aus dem Albanesischen ins Slavische ist jetzt bei den Kuči zu beobachten. Durchgemacht haben in die Mataguži bei Podgorica, jetzt Serben«. Tako je sodil tudi historik Lj. Kovačević v uvodu k epični knjigi vojvode Marka Miljanova »Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi« (Beograd 1904), ali izvrsten geograf iz šole J. Cvijića Jovan Erdeljanović je v spisu »Kuči, pleme u Crnoj Gori« (Srpski etnografski Zbornik, knjiga VIII. Beograd 1907, 8^a 343, + 1 str. s tablicami in atlasom), katerega Jireček ne omenja (pr. I. 30, op. 3, 31, op. 3, 35 op. 8), pokazal, da so sicer posamezni katoliki Arbanasi in tudi katoliki Srbi, ki so se v prejšnjih stoletjih naselili med Kuči, sprejeli pravoslavje in se prelevili v prave Srbe, ali danes se ta pojav ne opazuje, pač pa sta dve petini teh današnjih Arbanasov srbskega pokolenja (o. c. 73, 76, 136, 140, 165, 170—172). Sploh je zgodovina tega plemena, ki se že l. 1455 našteva kot mogočen političen činitelj, neizmerno zanimiva, ker tu lahko študiramo, kako so nastajale državnice in države in v kakih oblikah so se plemena in bratstva še do danes ohranila. Za naše pojme čudni pojav, da že v tako mali državni edinici nahajamo dve veri in dve narodnosti, objasnjuje se s tem, da so Kuči »zasebna, sasvim izdvojena geografska celina« (7), da so pravoslavne in katoliške kristjane družili boji in sovraštvo proti Turkom in muslimanskim Arbanasom in da je močno srbsko jedro posamezne, četudi imenitne priseljence asimiliralo; z druge strani pa je v jugovzhodnem kotu, ki se drži drugih Arbanasov, zmagala tudi arbanaška večina.

Važen je tudi ta-le Erdeljanovičev zaključek (200): »Tako imamo interesantan pojav, da je u zapadnih srpskih pla-

ninaca zadruga več dosti rano počela iščezavati, ali se kao u naknadu za to skoro do savršenstva razvio rod i bratstvo, dok je u ostalih Srba pravim središtem narodnoga života bila zadruga, a rod i bratstvo bili su im kao društvena ustanova gotovo nepoznata«. Erdeljanović se preveć ozira na sedanje razmere, kar dokazuje bogato zgodovinsko gradivo pri Jirečku (26—36), ki sploh misli: »Die Zadruga ist überhaupt nichts anderes als ein »bratstvo«, eine durch gemeinsamen genetischen Ursprung verbundene »Bruderschaft«, welche es vorgezogen hat, sich nicht zu teilen und ihren Besitz gemeinschaftlich zu verwalten« (37). Tako bi Erdeljanovićev razloček odpal, ali nekoliko resnice je vendar na tem, da sta se plemo in bratstvo posebno v zapadnih krajih jako razvili ali da imamo vsaj iz teh krajev največ zgodovinskih podatkov o njih. Za svojo trditev pa bi se Jireček pri Hrvatih mogel še posebe sklicevati na »plemenito občino Turopolje« pod Zagrebom, katere zgodovino lahko po obilnih pisanih virih zasledujemo od l. 1225, ki jih je E. Laszovski izdal v štirih debelih knjigah »Povjesni spomenici plemenite općine Turopolje«; to gradivo obdeluje sam Emilij Laszovski »uz suradništvo Janka Barlèa, dra Velimira Deželića i dra Milana Šenoe« v delu »Povijest plem. općine Turopolja«, katerega sta izšla dva »svezka« (I. u Zagrebu 1910, II. 1911), tretji pa še pride. Tu imamo pred seboj staro hrvatsko plemensko župo, katere člani so 15. febr. 1560 pred zagrebskim kaptolom obnovili svoje bratstvo, »kao da proističu svi iz jedne košnice« (Povijest II. 79) in v novejšem času strastno branili svoje pravice proti Ilircem, ali nazadnje so zadržali samo »kao zemljišna zajednica... svoj stari ustroj« in o njih stari slavi še priča samo virilni glas njihovega župana (comes) v hrvaškem saboru, ki je še l. 1895. zadnjikrat sklepal zakon »o uredjenju plemenite općine turopoljske« (Povijest I. 228—236). Kako so se pa razmere že v prejšnjih stoletjih spremenile, priča dejstvo, da je iz nekdanjega vojvode postal — logar (logari, lugari seu silvani, vajvoda seu custodes silvae seu silvani, II. 56), kar pa je razumljivo, ker najvažnejša turopoljska posest, katero je bilo treba stražiti, so bile »šume«.

V 3. poglavju govori Jireček o plemstvu. V sredovečni

Srbiji ni bilo od starine ločenih stanov ali kast. Celo vladajoča dinastija se je izvajala od vaškega popa 10. stoletja. Plemstva v začetku južni Slovani niso imeli, v Srbiji moremo zasledovati njegov razvitek šele od 12. stoletja. Po malem sta se razvila dva razreda, visoko plemstvo (kakor na zapadu barones) in vi-tezi (milites). Visok plemič se je imenoval velmuž ali velmoža, v spomenikih 13. - 14. stol. tudi boljarin kakor na Bolgarskem in Ruskem, nazadnje pa v Srbiji in Bosni vlastelin, njegova žena pa vladika, kakor se še danes zove plemenita žena v Dubrovniku; nižji plemič se je zval vojnin, vojniki (torej miles!), po 1300 pa se čita pozneje v Srbiji in Bosni splošno razširjeno ime vlasteličič. Grbi, ki so se pod laškim in ogrskim vplivom razširili po dalmatinskih mestih, na Hrvaškem in v Bosni, v tem času niso došli do Srbije, kakor tudi k Grkom ne.

4. poglavje je posvečeno cerkvi. Srbija je dobila sicer kraljevsko krono iz Rima (1217), ali brat Stefana Prvovenčanega (t. j. prvič kronanega) sv. Sava, ki se je kot menih na Sveti Gori (Athos) nasrkal idealov bizantijskega pravoslavlja, je prinesel 1219 iz Nikaje, kjer so takrat imeli sedež carigradski patriarhi, avtokefalno arhiepiskopijo in je uredil pravoslavno cerkev v Srbiji. »Arhiepiskupu srbskih i pomorskih zemelj« zaradi daljave ni bilo treba prihajati k patriarhu, posvečevali so ga domači škofi, imel je torej predpravo kakor pozneje metropoliti v Trapezuntu. Nastoljevanje »Svetosti« se je vršilo na državnih zborih. Kanonični predpis, da mora nadškof biti prej škof, se ni vselej upošteval. Iz kraljevske rodbine sta bila prvi in tretji nadškof, navadno so pa to čast dosegali menihi plemiči; pogoj za njo je bilo v 13. stoletju prejšnje bivanje na Sv. Gori in romanje v Jeruzalem. Stolica arhiepiskupova je bila v samostanu v Žiči (po Štrekljevi pravilni razlagi je to ime istega izvira kakor pri našem žičkem samostanu), na vlivu Ibra v zapadno Moravo, eno uro severozapadno od današnjega mesta Kraljevo; vendar še v 13. stoletju so prenesli duhovno stolico v Peć (turski Ipek), kjer žive danes večinoma muslimanski Albanci. Tukaj je povzdignil car Dušan svojega najvišjega duhovnika v »patriarha Srbov in Grkov« (1346), kar je zakrivilo razkol s carigradsko crkvijo, ki se

je l. 1375. poravnal. Sv. Sava je osnoval 8 škofij, izmed katerih sta dve bili v pomorski zemlji, v Zeti in Humu (v Hercegovini), druge pa v jedru srbske države, v današnjem Novem-pazaru in v Stari Srbiji. Kakor »arhijepiskup« so imeli tudi »jepiskupi, piskupi« sedeže v samostanih. Ko se je država širila na jugovzhod, vzele so se razne eparhije najprej avtokefalni crkvi v Ohridu, pozneje patriarhu v Carigradu; enako so prej postopali Bolgari. Mnogoštevilni in bogati so bili v Srbiji manastiri, »zadužbine« (t. j. osnovane »za dušo«) kraljev in carjev s krasnimi crkvami, ki so danes večinoma razvaljene. Kakor marsikaj spominjajo nas tudi srbski manastiri na zapad, ker se niso nahajali v večih skupinah kakor v bizantijskem cesarstvu in v Bolgariji, temveč so podobni velikim opatijam na Ogrskem, v Italiji in na Nemškem. Malo se imenuje ženskih manastirov; možki pa so bili tudi na tujem: na Sv. Gori (Hilandar, pozneje tudi drugi), v Carigradu in Jeruzalemu (sv. Mihael in Gabriel, od l. 1857 lastnina ruskega misijona), srbske »monahe« pa nahajamo celo na Sinaju.

Srbija je pa imela v »pomorskih zemljah« tudi latinsko crkev, ki je pred Nemanjiči v dobi dioklitskih (dukljanskih) knezov in kraljev bila tam celo na prvem mestu, posebno od 11. stoletja, ko se je osnovala nadškofija v Baru (Antivari). Jireček omenja samo na kratkem čudno zgodovino te bržkone brez papeške avtorizacije osnovane, pozneje pa iz Rima podpirane nadškofije, ki se je trgala za škofije z dubrovniško nadškofijo, kar je imelo med drugim ta nasledek, da je kotorska škofija prišla pod nadškofa v — Bari v južni Italiji in ostala pod njo tudi v dobi Nemanjičev, v kateri se je razprostirala še čez notranjo Srbijo. Še le iz gostobesedne in preveč s hipotezami delujoče knjige belgradskega profesorja St. Stanojevića »Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjičkoj državi« (izd. Srpska kralj. akademija, Beograd 1912) sem spoznal, da so v ti borbi z Dubrovnikom srbski vladarji seveda podpirali svojega katoliškega nadškofa, ali nejasno mi ostane še vedno, zakaj so pustili Kotor pod oblastjo južnoitalijanskega nadškofa. Pričakovali bi tudi več podatkov, n. pr. iz Žitija sv. Save, kako je srbska avtokefalna crkev izpodrinila med primorskimi Srbi katoliško, kateri so ostali samo Romani in Al-

banci. Med temi je bilo mnogo katoliških škofij, ali tako malih in siromašnih, da se je za nje težko našlo škofo. S to manjšino pa so srbski vladarji dobro izhajali, kajti znali so izrabljati svoj položaj med zapadnim in vzhodnim Rimom. Dobro razmerje so podpirale tudi kraljice katoliškega rodu, posebno Francozinja Jelena, žena Uroša I. Še le po selitvi papežev v Avignon so se razmere skalile, česar so bili krivi spori Srbov z dinastijo francoskih Anžuvincev, ki so vladali v Neapolu in na Ogrskem. Katoliška cerkev ni znala niti izrabiti razkola med Srbijo in Carigradom pod carjem Dušanom, pač pa se od tega časa čitajo tožbe ob odjemavanju latinskih crkvenih posestev, cerkev in opatij. V Zakoniku carja Dušana (1349) nahajajo se stroge določbe proti odpadu v »latinsko jeres«, proti spreobrnjevanju Srbov in proti zakonom med »poluverci« in »kristjani«. Isti car je dajal »latinske pape« kot podložnike srbskim manastirum. V 14. stoletju se je slabo godilo celo kotorskim škofom, ki so imeli pod seboj vse katoliške crkve v notranji Srbiji do Belgrada in Golubca na Donavi in tudi crkve nekdanje trivunjske (Trebinje) in humske škofije. Zveze med Kotorom in Barijem so pač vzrok, da so srbski vladarji večkrat obdarovali slavno tamošnjo romarsko cerkev sv. Nikolaja.

Patarene, bogomile ali babune, kakor so jih v Srbiji imenovali, so vladarji izkoreninili v Srbiji, ohranili so se le v Zahumju (Hercegovini) vsled separatizma te dežele, ki se je nazadnje od srbske države odtrgala, in v Bosni, kjer je bilo patarenstvo ali bogomilstvo pravzaprav državna vera, dasi so se bani in kralji trudili, da ne izgubijo zveze s pravoverno (katoliško) crkvijo; preobrat v korist latinske crkve se začel od l. 1339, pod banom Stefanom II, ki je prodiral k jadranskemu morju.

Mesta in trgi (vsebina 5. poglavja) so imeli na jugu tuj izvir, romanski ali grški, na severu pa so se od 13. stoletja razvili pri tržiščih in rudnikih. Romanska primorska mesta Skadar, Drivost, Ulcinj, Bar, Budva in najvažnejše Kotor (pod srbsko državo okoli 1185—1371), ki je v trgovini na suhem tekmovalo z Dubrovnikom, so imela veliko avtonomijo in so se razvijala v isti aristokratski smeri kakor Dubrovnik. Kraljev zastopnik (comes) je pri svojem nastopu javno na trgu pred

narodnim zborom prisegal, da bo varoval mestne pravice, dobival je neke regalije in nekaj kazenskega denarja, ali ni smel biti niti kum kakemu meščanu in 500 perperov bi moral plačati Kotoran, ki bi se drznil biti njegov namestnik (*vicecomes*). Kotor je imel popolnoma svoje pravosodstvo in z visokimi kaznimi 500—1000 perperov ali pa z izgonom se je grozilo Kotoranu, ki bi svojega someščana brez pravde izročil kralju v kaznovanje ali bi si izposloval kako »poveljo« proti postavam, slobodi in časti mesta, posebno za oprostitev od mestnih davkov in davščin.

Mesta grškega tipa v Makedoniji, izmed katerih je najbolj znano Skoplje, niso imela tako velike avtonomije kakor dalmatinska, ali tudi njim so pustili Srbi njih pravice. Na severu je zanimivo, da grad pomeni grad in mesto, kakor še danes v hrvaščini-srbščini. V Bosni so imeli gradovi svoja podgradja, n. pr. Visoki svoj Podvisoki, lat. *Sub-Visochi*. Že v 15. stoletju se javlja v Bosni za podgradje madžarska beseda *varoš*, še danes znana južnim Slovanom, Rumunom in Turkom. Te naselbine so bile navadno skupine lesenih hiš, magazinov in prodajalnic brez mestnega zida; v nemirnih časih so se prebivalci umikali v grad. Neizmerno pestro je bilo njih prebivalstvo: Sasi (Nemci), Kotorani, Barjani, Dubrovčani, Korčulanci, Splečani, Zadrani, Benečani, Florentinci, Albanci, Srbi, Vlahi, Grki in dr. Vsaka skupina je imela svoje pravice kakor v starši dobi v ogrskih mestih. Nastala so ta mesta najbolj vsled razcveta rudokopstva. Rudarji so bili večinoma »Sasi« iz severne Ogrske, Dubrovčani so jih zvali tudi *Theotonici* ali *Tedeschi*. V listinah jih nahajamo že pod kraljem Urošem I. (1243—1276). Najstarši trg Brskovo blizu Kolašina na Tari se imenuje l. 1254, najimenoitnejše rudarsko mesto v Srbiji pa je bilo Novo Brdo, lat. *Novus Mons*, it. *Novomonte* ali *Monte novo*. V takih mestih in trgih so se nahajale katoliške crkve in kapele. V Bosni so imele saške rudarje Srebrnica, Olovo, Kreševo in Fojnica, sedeži imenitnih frančiškanskih samostanov. Rudarstvo je propalo pod turško vlado v 17. stoletju, nemški jezik pa že okoli l. 1600 ni bil več znan.

Pastirji, kmetje in sužnji so predmet 6. poglavju. Vsi prebivalci na kmetih, razen plemičev in duhovnikov, so se

v 14.—15. stoletju imenovali se bri. Beseda je znana tudi pri Rusih (sjabr), Litavcih (sebras) in Novogrkih (sébroš). Jireček je že prej trdil, da je prvotna oblika za seber * sębъrъ, kar bi potrjevala ruska sjabr, ali Miklošič je v EWb. učil, da obe besedi nimata nič skupnega. Meni se zdi Jirečkovno mnenje resnično, ali priznati moram, da se proti nosniku lahko ugovarja zaradi litavske in novogrške oblike.

Srbi so bili po poročilih 12. stoletja planinski in pastirski narod brez poljedelstva, pozneje pa se je državno težišče premaknilo v bogata, rodovitna polja ob Drimu in Moravi. V 14. stoletju veljajo vsi pastirji (brez Albancev) za »Vlahe«, vsi poljedelci za Srbe. Velike so bile razlike v pravicah obeh razredov. Pastirji so imeli več svobode, posebno v preseljevanju, poljedelci pa se je vedno bolj vezalo na njih grudo. Po letu 1300 je bilo kmetovalcem prepovedano pridružiti se pastirjem. Vlaška občina se je zvala katun, katero besedo nahajamo po celem Balkanu, ali ji ne znamo pravega vira (gl. Berneker, Slav. etym. Wb. 46.).

Enake razmere nahajamo še drugod, posebno tudi v hrvaških deželah (v Istri se še danes v nekih vaseh govori rumunski), rumunske pastirje pa še v Karpatih do Moravskega, kjer še danes spominja na nje moravsko »Valaško«. Razpravljalo se je pa večkrat vprašanje, so li ti »Vlahi« na Srbskem in Hrvaškem res vsi Rumuni. Pri Jirečku o tem ne nahajam jasnih podatkov, ali St. Novaković je v članku, napisanem na podlagi Jirečkovih »Geschichte der Serben«, trdil (Archiv f. slav. Phil. XXXIII, 452—458), da so bili med Vlahi tudi Slovani, ime torej ni kazalo narodnosti ampak pastirski stan. To je verjetno, ali pomisliti se mora, da so rumunski pastirji s časom sprejemali slovanski jezik.

Kmečko prebivalstvo se ni sestavljalo iz samih kolonov kakor v bizantijski državi, ampak iz različnih dednih razredov. Koloni na Srbskem so se zvali měropsi (edn. měropъh, pozneje měropah, nejasna beseda). Poleg svobodnih ljudi nahajamo pa pod Nemanjiči tudi nesvobodne, hišne in agrarne sužnje. Po Dušanovem Zakoniku je bil tak »otrok« (kakor še danes v češčini!) z otroci (v našem pomenu!) »baština vječna« svojega gospodarja, ali ni se smelo ga dajati v doto; »Prostiti« so jih

smeli gospodar, njegova žena in sin, nikdo drugi. Prostitev je bila krščanska dolžnost velikašev, kakor drugod, vršili so jo največkrat v oporokah. Iz primorskih mest vemo, da so sužnji tam bili tudi trgovsko blago, ali v nasprotju s srbskim pravom je v Dubrovniku in Kotoru dobila vsaka premožnejša gospa za doto »ancillo«, t. j. robinjo, ne dekle. Ker se je pa svobodnjakom večkrat hujše godilo nego sužnjem, so smeli po dubrovniškem in kotorskem pravu sami sebe zopet prodajati, zastavljati ali se vračati k svojemu prejšnjemu patronu, njegovim otrokom in vnukom.

Vojaštvo in vojna uprava je vsebina 7. poglavja. Srbi so v srednjem veku veljali pri vseh sosedih za bojevit in hraber narod. Izvrstni vojščaki so bili posebno v svoji domovini. niso se jim pa ljubile dolge vojske v tujih deželah. Ko sta Dušan in njegov vojvoda Preljub zasedla Epir in Tesalijo, sta imela večinoma albanske vojščake [kakor v novejšem času Grki!]. Vojsko so sestavljali: plemstvo s svojim spremstvom, posebno z jezdecami pronijarjev, kmetje in pastirje, večinoma lahko oboroženi strelci, in tudi najemniki. Najviši poveljnik je bil kralj, pozneje car, katerega so zastopali vojvodi. Kako velike so pa bile v srednjem veku vojske, lahko sodimo po tem, da se je v bitki pri Velbužu (1330), ki je odločila prevago Srbov nad Bolgari, borilo na obeh straneh po 15.000 mož. Orožje ni bilo vselej najnovejše; n. pr. so na bosenskih grobovih izklesani meči iz dobe križarskih vojsk, pleme Mrkojevičev pri Baru pa je imelo še 1559 strelice, namazane z rastlinskim strupom. Najboljše orožje se je privajalo iz Italije. Bogata je bila oprava konjev. Pri vojevanju med kristjani je bilo navadno, da so vodje ostali v plenu, moštvo pa se je razorožilo in poslalo na dom. Izven bitve se ni ubijalo in jetnikov se ni prodajalo v suženjstvo. Samo poveljnikom poganskih najemnikov so se odrezale glave in se natikale na sulice [pozneje nekaj navadnega med Turki in Srbi še v 19. stoletju!]. Vojevalo pa se je večinoma tako, da se je pustošila sovražnikova dežela. Stalna vojska in telesna straža se je sestavljala iz najemnikov, deloma zapadnih vitezov, deloma krščanskih in nekrščanskih orijentalcev. Na Dušanovem dvoru je bil imeniten vojvoda nemški vitez Palmann. Sledove je zapustilo to najem-

ništvo celo v italijanski leposlovni književnosti. Pri utrdbah je zanimivo, da se arabsko-turška beseda kula rabi že za gradove mest Prizren, Skopje in Prilep. Oborožene ladje in čolne so dajala Srbom mesta Kotor, Ulcinj in Budva.

Pravne zgodovinarje je treba posebe opozoriti na obširno 8. poglavje (obenem začetek II. dela): pravo in sod. V tem oziru je Srbija na koncu srednjega veka bila mnogo bliža srednji Evropi nego Bizantiji, ki je podedovala pravno znanost od Rimljanov in jo dalje razvila. Starosrbsko pravo spominja večkrat na uredbe na Ogrskem, Češkem in Poljskem, semtertje celo na *leges barbarorum* iz dobe selitve narodov. Srbija je bila plemiška država s perijodičnimi, bizantijski državi popolnoma neznanimi državnimi zbori, posamezni stanovi so se v nji različno sodili in sodniki so se volili iz stanovskih tovarišev. Novotarje so se uvajale še le po zasedenju bizantijskih dežel, vendar še v Dušanovem Zakoniku nahajamo malo bizantijskega, dasi je število bizantijskih terminov že precej znatno. Bizantijsko pravo je kakor na zapadu rimsko uvajala najprej cerkev. V sodnem postopanju so bile prisege večega števila soprisežnikov najvažnejši način dokazovanja pri vseh južnih Slovanih, v Srbiji porota, rota, rotiti se, porotac, porotnik. Pri natančnejši preiskavi pa se najdeta dve vrsti porotnikov: popolnoma enakih sacramentales, consacramentales, iuratores, coniuratores, Eideshelfer pri Germanih in v pravnih spomenikih na Ruskem in Češkem, v Dušanovem Zakoniku pa podobnih angležkim porotnikom. V težkih vprašanjih so se rabile ordalijske žareče železo ali krop. Dvoboj pa je bil prepovedan, tortura neznana. Redka je pri južnih Slovanih smrtna kazen, sprva jim bržkone sploh tuja. V Srbiji se ni obezgljavljalo, pač pa večkrat v Bosni in v dalmatinskih mestih. Iz bizantijskega prava je vzeto sežiganje za umor roditeljev, bratov, sester in otrok, iz rimskega za nemške rudarje sežiganje ponarejevalcev denarja. Večkrat se omenjajo viselice. Smrtne kazni so večkrat nadomeščala v Bizantiji navadna telesna pohabljenja; n. pr. se ena roka odseka zločincu, ki proda kristjana v suženjstvo poganom, dve se odsekata za umišljeno umorstvo, sebru, ki umori vlastelina ali mu iztrga brado, vlastelinu in sebru, ako odvede ženo svojega stanu, pristavu, ki ponaredi sodno listino; eno

oko se izdere nevarnemu pijancu, oslepi se tata in grajščaka, ki ga skriva ali brani, v lice se žge heretike. Za zločine posameznika odgovarjajo njegova hiša, selo in grajščak. Ostanek starega narodnega prava je bila krvna osveta, na srbskem vzhodu manj znana nego na zahodu, kjer še danes ni izumrla, za umor in ubijstvo (krv mrtva) in za ranę (krv živa). Ta uredba nam pojasnjuje tudi veliko važnost umetnega rodbinstva, pobratimstva in kumstva (botrstva). »Čin bratovtorenija« pa se nahaja že v starših obrednikih, n. pr. v *Euchologium sinaiticum* (fol. 9a: molitva na bratovtorenje). Omeniti je bilo tudi lepe razprave Poljaka St. Ciszewskega *Künstliche Verwandschaft bei den Südslawen* (Leipzig, 1897), o »šišanem (striženem) kumstvu« pa razpravo K. Potkańskega *Postryżyny u Slowian i Germanów* (W Krakowie, 1895 — pr. V. Jagić, *Archiv f. sl. Phil.* XVIII, 307). Za obred striženja las nahajamo molitve tudi v katoliških glagolskih misalih (gl. V. Jagić, *Missale glagolicum Hervoiæ*, 35—38, J. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, str. 7, 24 iz ljubljanskega rokopisa). V mednarodnem pravu je zanimiv mešan sod za pravde med primorskimi občinami in pokrajinami, med Romani in Slovani, ali tudi med dvema in več člani takih sosednih političnih edinic, stan^{ik}, stanek (iz sststanek), v novi obliki stanak. Skliceval se je v izjemnih slučajih na zahtevo ene stranke. Predpisano je bilo enako število sodnikov ali porotnikov obeh strank.

O naseljenosti, poljedelstvu in obrti govori Jireček v 9. poglavju. Srbija se je zdela v 14. stoletju zapadnim pisateljem bogata, samo Bizantinjem je bila prvobitna, patriarhalna dežela. Po živinoreji se je visoko razvilo tudi poljedelstvo in rudarstvo. Prebivalstvo planinskih krajev je naseljevalo kakor še danes nizave. Do 11. stoletja so se planinci selili proti morju, potem na vzhod in jug, po prihodu Turkov pa na sever in zapad. Pastirji so v 14. stoletju povsod silili s planin; tako so Rumuni osnovali Valahijo in Moldavijo, Albanci pa naselili puste kraje na Grškem. Zmago pastirjev nad poljedelci in meščani pomeni tudi prodiranje Turkov iz Male Azije. Pod turško vlado so srbske poljedelce okoli Prizrena, Peči in na Kosovu potiskali Albanci. V podrobnosti se ne morem spu-

ščati, ali omeniti moram, da se posebno v tem poglavju opaža velika razlika med vzhodnimi in primorskimi kraji. Mnogo poučnega nahaja kakor sploh v celi razpravi med domačimi izrazi filolog. Ker Jireček imenuje sprego, t. j. skupno rabo volov za delo, v Črnigori, omenjam, da so tudi v Hercegovini susprežnici (slišal v Županju). Pogon za poljsko mero v severni Makedoniji in na Rumunskem ni tako osamljena beseda, dalmatinski gonjaj (it. gognale, gognaio) spada gotovo k nji. Pri Srbih in Hrvatih še danes pomeni gon Strecke, die sich ein Pferd oder Rind auf einmal treiben läßt, v stari češčini so hony tudi kus cesty stadium, razen tega pa ein Feldstück, Ackerstück, Juchert, iugerum (Gebauer, Slovník staročeský), v maloruščini hóny Stück Feld, soweit es der Länge nach ohne umzuwenden gepflügt wird (Berneker, Slav. Etym. Wb.). Seveda se taka mera lahko tudi prenaša: v sev. Dalmaciji in na otokih je gonjaj (govori se tudi gonjal pod ital. vplivom) danes »mjera vinograda, hiljadu loza, od prilike dan oranja« (Vl. Mažuranić, Prinosi za hrv. pravno-povjestni Rječnik, 326, kjer se omenja še več literature, tudi češke pravniške). Tu imamo pred seboj prav nagleden primer, kako besede nastajajo in menjajo svoj pomen; seveda je enako razlagati tudi naš ogon, Ackerbeet. Kot podobne mere za njive še navaja Jireček iz starih listin: plug, dnina, zamet (što se može vrći kami). Na partes dělove se tudi pri Slovencih deli zemlja; gremo v dele (v Slov. goricah se naglaša: v delé), dele prinesti k hiši (Pleteršnik). Perivol za sadni vrt (iz gr. περισβολος) ni bil znan samo v Makedoniji in na Bolgarskem (41); še danes živi v Dubrovniku in Primorju sploh perivoj, pelivoj, pelivja (Vuk Karadžić, Rj.), Stulli navaja perivoj, perivojac, perivojić, perivojnik, perivojište, Della-bella perivoj iz Palmotića, znana pa je bila ta grška, vendar po »narodni etimologiji« udomaćena beseda tudi v severni Dalmaciji: perivoj, Marko Marulić, Susana, v. 87 (Stari pisci I. str. 77). Ker bi se moglo misliti, da se je ta beseda razširila iz Makedonije na severozapad, kakor marsikaj drugega v resnici, omenjam, da so perivoj, trpeza in druge grške besede sprejete iz grščine v sami Dalmaciji, kjer so v mestih dolgo vladali Bizantijci s svojo mornarico. Rala iz samega lesa (40)

se še danes nahajajo tudi pri Srbih (videl sem jih v Hercegovini pri Gacku), vozovi, na katerih ni niti železnega klinca, pa so navadni še v Dalmaciji in v celi Bosni in Hercegovini in gotovo še dalje, brana pa je že v Liki na Hrvaškem iz samega dračja, nima torej niti lesenih klinov. Zanimiva so vaška imena, ki spominjajo na čase, ko so vsi prebivalci enega kraja imeli isto delo: Kamenari, Strelari, Tulari, Štitari. Kaj pomeni pri nas razširjeno ime Rupnik, pravi nam stari srbski rupnik laborator fossarum t. j. rudar, kar popolnoma odgovarja še današnjim pomenom slovenske besede rupa (Erdhöhle, Erdloch, Grube).

Trgovina in denarstvo (10. pogl.). Od časa, ko je Stefan Nemanja s svojimi brati Dubrovčanom dovolil trgovinsko svobodo (1186), se je trgovina v Srbiji jako razvila. Pod zaščito cerkve so nastala tržišča kakor Prizren in Peć, nje središča so bila tudi rudarska mesta kakor Novo Brdo. Mnogo trgovine je bilo v mestih barske nadškofije, največje trgovinsko mesto pa je bil v dobi Nemanjičev Kotor. Tuji »kupci, tržnici, trgovci« so se zvali kakor na Nemškem, Ogrskem in Hrvaškem večkrat »gosti«. Kolonije tujih trgovcev so imele svoje sodstvo, njih glavarji se imenujejo v Levanti pri Italijanih od 12. stoletja consules; take konzule so imeli v Srbiji tudi Dubrovčani. Trgovina je šla večinoma proti zapadu; o trgovinskih zvezah z Ogrsko skoro ni poročil, močnejši je bil promet z Bizantijo. Med »Latini« so bili prvi kupci Dubrovčani. Zemljepisni položaj je napravil iz Dubrovnika v srednjem veku najvažnejše tržišče cele Dalmacije. Črez Neretvo in Bosno so prihajali Dubrovčani do južne Ogrske, do Morave in Šar planine, v Bolgariji se omenjajo le v Vidinu, Makedonija ni bila v njih področju. Trgovala so s Srbijo tudi druga dalmatinska mesta, vladali pa so na Adriji Benečani; med trgovci iz drugih italijanskih mest je posebe imenovati Florentince. Židje se v Srbiji ne omenjajo. Za male ladje nahajamo tudi ime drijeva kakor lat. lignum, gr. ξύλον: v resnici, so bile ladje s prva samo iz dolbena ali izžgana drevesa (nemški Einbaum), ki se še danes vidijo ne samo pri kakih zamorcih ampak v celi Bosni in že na Savi. Pri ustju Neretve imamo celò tržišče Drijeva, lat. Portus Narenti, Mercatum Narenti, Forum Narenti, sedaj Gabela.

Na suhem so bili neki poti nasledniki starih rimskih vojaških cest, za to se zovejo carev put, put carski, carev drum, put stari velji, ali le malo je bilo godnih za vozove. Izvažali so se večinoma živinski pridelki, uvažale pa v prvi vrsti tkanine. Dolgo so trgovci svoje blago samo izmenjavali, tako da se še v neki listini okoli l. 1220 plačujejo kazni samo v konjih in volih. Med novci je perpera grški *πέρπερον* (danes v Črni Gori za krono), dinar denarius ali benečanski grossus (danes v Srbiji frank). Novci so se v Srbiji začeli kovati na koncu 13. stoletja. Primorska mesta so imela svoje.

Finance (pogl. 11) so bile takšne kakoršne večinoma v sredovečnih državah; razločka med državnim in vladarjevim zakladom ni bilo, rimsko-bizantijski primer je bil pretežek za posnemanje. Finančni minister protovestiar pa je nosil grško ime, dasi je prihajal večinoma iz primorskih mest, posebno iz Kotora, redko iz Dubrovnika. Tudi za razne davke v denarju in pridelkih nahajamo iz grščine prevzete ali pa iz Bizantije posnete izraze, med poslednjimi tudi carino (t. j. carjev denar); vendar ne mislim, da je tudi kumerk carina iz commercium prišel v primorske in srbske kraje čez grški *κομμερκιον*, verjetneja se mi zdi Budmanijeva razlaga, da je beseda dalmatska, kjer se je k ohranil kakor v kimak (cimax, dodaj še rekes za recessus Ebbe), iz grškega k pa bi bil nastal é (Rječnik hrv. ili srp. jez. V. 779): pr. pričija, pričija *πριχίων* (pr. Miklosich, Vgl. Gr. I. 274, 418); beseda kumerk je v prvi vrsti dubrovniška in tudi različne njene oblike z é, je, i dokazujejo, da je vzeta iz govora, ne književna; navzlic G. Meyerju, Vasmerju in Bernerju (Sl. EWb. 643) ter Bartoliju (Das Dalmatische, II. 252), ki te besede niti ne navaja (tudi rekes ne), bi lahko ostal Jireček pri svojem starem mnenju, pač pa je iz grščine rusko-crkvenoslov. kumerkiarij Händler. Primerov takega dvojnega in še večkratnega izposojevanja je vse polno, ali navadno se preiskovalci zaletijo, n. pr. Vasmer, ki vse tolmači iz grščine.

Celi III. del je posvečen materialni kulturi (12. pogl.) ter duševnemu in družabnemu življenju (13. pogl.), prinaša torej gradivo, ki je za nas posebe zanimivo ali se da težko na kratko izčrpati.

Slika družabnega in duševnega življenja v dobi Nemanji-

čev ni lahka, ker ohranjeni spomeniki so večinoma cerkvene vsebine. Manjka sočasna književnost, v kateri bi se zrcalil duh takratne družbe, manjkajo sodni zapisniki, računske knjige, privatna pisma i. t. d. Nekoliko jih nadomešča bogato gradivo dubrovniških pisarniških in sodnih knjig, v katerih se nahajajo tudi poročila o notranjih balkanskih razmerah. Slike starih srbskih cerkev in manastirov so še malo proučene in le redko v posnetkih dostopne.

Največ se lahko pove o crkvenih stavbah, med katerimi je bilo mnogo velikih in lepih. Jireček je zbral vse, kar se o njih poroča v starih virih in pri novejših pisateljih, srbskih, ruskih, nemških, francoskih, angleških in rumunskih. Njih nazoni o starosrbski umetnosti, posebno o nje karakteristiki in delitvi na dobe, se ne strinjajo. Jireček, ki na tem polju ni sam strokovnjak, torej večinoma o njih poroča; vidi se pa iz vsega, da so se Srbi sicer več ali manj naslanjali na bizantijske vzorce, ali zapadna umetnost je imela na njih cerkvene stavbe velik upliv. Stavitelji so prihajali iz Bizantije in Dalmacije, imenujejo se pa tudi srbski. Nemanjićeva najveća stavba, cerkev manastira Studenica, je po mnenju Rusa Kondakova spomenik longobardskega sloga v Dalmaciji, nje slike pa imajo popolnoma bizantijski značaj. Cerkev v Žiči spominja na svetogorsko Lavro, ali v oknih nartheksa se čudimo gotskim oblikam, v oknih zvonika pa romanskim elementom. Cerkev v Dečanih, katero imenuje Evans »najzlahtnejšo crkveno stavbo na notranjem balkanskem polotoku«, predstavlja kompromis med italijanskim in bizantijskim slogom. Še le zavojevanje kulturno više Makedonije je ojačalo prevago bizantijskega upliva, potem se pa je po mnenju nekih učenjakov razvil tudi narodni slog.

Mnogo manje vemo o posvetnih stavbah kraljev in velikašev, še manje o prostonarodnih. Kar se tiče mest, imamo gradivo večinoma le iz Dalmacije in Dubrovnika. Pri pohištvu bi omenil, da je trpeza tudi dubrovniško-dalmatinska beseda, prenosljiva tabula pro comedendo pa je gotovo podlaga za besedo tola, ki jo nahajamo posebno v muslimanskih narodnih pesnih (prehodne oblike navaja Jireček pri namiznih prtihi: tovalia, toalie). Tudi grška *στράδα* (stol) še živi v Dalmaciji in Istri: katrida, katriga, in celo na slovenskem Krasu kon-

drega (gl. moja razpravo *Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven*). Dobro bi nam došli dokazi, da se odar (Bett) »vedno imenuje v hiši kralja, plemiča in kmeta«, kajti v Daničičevem Rječniku iz književnih starina srpskih nahajamo njih malo in si ne moremo prav predstavljati, kaj so bili taki odri; da niso bile »postelje« v našem smislu, sledi že iz Jirečkove opazke, da so se samo čez noč z mehko »posteljo« (Bettzeug) postiljali; postelja kakor že beseda pravi je tudi pri nas bila sprva samo stelja in le po času se je človek vzdigal s tal na klop (navadno pri peči) ali kak oder, pri nas tudi na špampet, šampet (v Slov. Goricah, iz nemšk. Spanbett). Omeniti pa je treba, da so si Nemci tudi od nas izposodili oder: Oder, Otter¹ Holzabteilungen für Streu und Grummet, welche auf die Tenne aufgesetzt sind und bis zu ihrer Decke reichen (v Aussee). Pri nas še danes: Dachgerüst, Dachstuhl; das Scheungerüst zur Aufbewahrung des Strohes, Heues, der Heu=, Strohboden (Plet.). Podobno še tudi na Hrvaškem: kao visok odar, što se načini pored stoga, kad se velika sijena djenu, pa se sijeno sa zemlje baca na odar, a odanle gore na stog (V. Karadžić, Rj.). V češčini so odrý tudi Gerüst in der Scheune, odr, vodr Vorscheune; ako še pridenemo slov. oder Stallbett, Hängebett im Stall, odrige Hängebett jvzh. Št. (tudi v hlevu, kolikor se jaz spominjam), se ne bomo čudili, da pomeni v polj. odrýna szopa, stodola na siano. Tudi dol. avstr. Otta Torweg spada semkaj (gl. K. Meringer, *Indogerm. Forschungen* XVIII, 256, Štrekelj v našem Časopisu VI. 47). Ravno te tujke v nemščini pa nam kažejo, da je oder bil nekdanj jako prost Bettgestell; še danes so v tako kulturnem kraju kakor Konavle pri Dubrovniku odri takile: dvoje stolića (biva dvije drvene noge), dosta su visoki; pro

¹ Drugi taki besedi sta: Pograd'n iz našega pograd v drvarskih, ogljarskih in pastirskih kočah, gl. moja razpravo v *Mitteilungen der Anthropol. Ges. in Wien* XXXVI, 12, 40, in *Panterbrücken die auf den Bodenraum der Scheune führende Rampe pri štajerskih Nemcih*, Pater der obere Teil in Scheunen (im Mölltale Prater), Gepatter Tenndecke na Koroškem iz starega slov. pēter, danes peter, steksl. pētro, shrv. petar, č. patro, pátro, p. piētro, K. Štrekelj v našem Časopisu V. 48.

ovije' nekoliko jelovije' štica (desek), na njima slam(n)ica... (Zbornik za nar. život VIII, 108); v Črni Gori pa so postelje »inogda prosto doščatyj pomost na četyrech sochach«, večinoma pa ljudje še danes spijo naravnost na tleh (Rovinskij, Černogorija II. 1., str. 483) kar je na koncu 14. stoletja bila še občna navada tudi v visoko razvitem Dubrovniku (Rad jugosl. akad. knj. LXXIV, 170, pr. moje opazke v Mitteilungen der Anthropol. Ges. in Wien, XXXVI., 117); pri Bolgarih odr v hiši »pod, postlan s drski«, še le kot 4. pomen omenja Gerov: drvjano lëglo, t. j. postelj. Ne bomo se po takem čudili, da pomeni v starorusčini odr tudi klop (Sreznevskij, Materialy II. 622), v bolgarščini pa še danes. Po vsem tem smemo trditi, da so bili posteljam podobni odri pri starih Srbih še med velikaši redki, med kmeti pa neznani ali vsaj malo znani.

Stare freske in opisave nam predstavljajo Srbe kot lepe ljudi visoke rasti; mešali so se le z indogermanskimi plemeni, z Ilirci in Romani, v razliko od Bolgarov, mešanice »Slovenov« s turškimi plemeni, Prabolgari in Kumani. Narodnostnega nasprotstva v sredovečni Srbiji z njenimi albanskimi in vlaškimi pastirskimi občinami, romanskimi in grškimi mesti in saškimi rudarji ni bilo, prej versko med pravoslavnimi in »Latini« navzlic sovraštvu proti bizantijskemu cesarstvu. Bizantijci hvalijo pobožnost in hrabrost Srbov, povdarjajo pa njih lakomnost in nestanovitnost. Italija in cela zapadna Evropa je bila Srbom »zamorje«, o dalmatinskih »Latinih« so govorili, da so zviti, ali da mnogo znajo, občudovali so njih brodarstvo in trgovino. Tuji vplivi se opazujejo posebno na izposojenih besedah. Romanske (dalmatske in italijanske) je širila trgovina [dodaj: mesta sploh in tudi cerkev]. Grški upliv je od početka širila crkev, povečal pa se je po velikih zavojevanjih v Makedoniji od leta 1282, kjer so sodelovali razni činitelji: slava cesarstva v Carigradu, sprejem bizantijskih državnih uredbe in mnoge ženitve z Grkinjami. Srbska vladna družba na jugu je bila pod carjem Dušanom tako daleč, da se že v prvem kolenu pogrči. Srbi so se z Grki in drugimi vzhodnimi narodi razlikovali od britih in striženih zapadnjakov z dolgimi bradami in lasmi, ženskam podobni »spani« so bili zaničevani. O nošnji in okraskih prinaša Jireček mnogo zanimivih podrobnosti po virih,

ali kako so ti vendar nepopolni, vidi se na tem, da niti ne vemo, kako so se oblačili posvetni duhovniki; večkrat se pripoveduje, da je ta ali ona obleka in okrasek različen od »latinskega«, »slovanskega« (more Slavorum) ali »morlaškega«, vendar v čem je bila razlika, ne izvemo; tu še ostane mnogo dela kulturnim zgodovinarjem, ki se bodo morali ozirati še na slike, zbirke starih predmetov in raznovrstnih sedanjih ostankov med narodom, pri čemer je pa treba spet previdnosti, da se ne prenaša nekaj v preveč stare čase. Razen duhovnikov in menihov so možki nosili orožje; še v dubrovniški okolici so kmetje, če so šli od hiše, nosili s seboj lok in najmanj deset streljč v tulu.

Sliko vsega duševnega in družabnega življenja prinaša Jireček v 13., najdaljšem poglavju (str. 26-76). Odlomek o »jeziku in njega zgodovinskem razvitku« ni na višini, ker je zgodovinski razvitek jugoslovanskih jezikov premalo preiskan in po novejših preiskavah premalo opisan, svojega bogatega znanja starih listin in spomenikov pa pisatelj ni izrabil. Treba bi bilo pokazati, kako se je književni starosrbski jezik razvil iz starocrkvenoslovanskega v Makedoniji, kdaj se pojavljajo prve posebnosti srbskega crkvenega in narodnega jezika, kako se razlikujejo po jeziku listine v Srbiji od listin v Bosni, kako se je pisalo v Dubrovniku, ker se o njem toliko govori, koliko se dajo sedanja narečja zasledovati že v stare čase itd. Nosniki niso bili znani samo crkveni slovanščini in polabščini, ampak vsem slovanskim jezikom, za njih sledove pri Srbih in Hrvatih bi nam mogel historik dati mnogo več primerov; najbliži bi bil za *ę* lat. Zenta — Zeta, za *ą* dalmatinska imena s Su- iz Sant n, pr. Supetar (t. j. Šent-Peter), Sućur in Sāt-jur (č dokazuje, da je treba izhajati od oblike, ki je še ohranila t, pr. slov. Šenčur in Šent-jur, oboje popolnoma po glasoslovnih pravilih). Dumbok za dubok in dumbrov (dubrava) pa ne kaže ostankov starega nosnika, njih m se je razvil pred ustniki še le pozneje, kakor je dokazal K. Štrekelj (Zur slavischen Lehnwörterkunde, 11, 79), pr. stč. cimboŕie, nč. cimbor, cimbura, cimbuŕi iz svn. zibōrje Hostienkelch, shrv. čimpres, cempreš, čempreš iz cipresso, slov. comprnija—coprnija itd. Pri ksl. *ē* bi ravno hoteli vedeti, kdaj in kje se nahajajo prvi *e* in *i*;

primer vera, vijera, vira ni na mestu, ker je *ê* kratek, torej vjera. Bolgarskega in deloma makedonskega izgovora ja, ea za *ê* res ni bilo v srbsčini, ali v najstarih spomenikih se piše *ê* (ѣ) za ja (ја), v bosenskih se je ta pisava sploh ohranila, sicer pa se je tudi pri e-inje-kavskih Srbih pisalo še dolgo v 19. stoletju n. pr. *nê* za nja in celo *ê* za j: vse to je stara tradicija iz stare crkvenoslovanščine na bolgarskih tleh. In historik bi lahko filologe poučil, kako nepopolna je trditev: *dj*, im Westen j, für kirchenslavisch žd (medja oder meja, Grenze, für mežda). Kakor je znano, se slovanske jezike najlaže razlikuje po glasovih za stekl. št in žd; j za žd je ena glavnih posebnosti slovenskega jezika, ali navadna je tudi pri čakavcih in celo pri štokavcih (pr. Rešetar, Der štokavische Dialekt 136—138). Ta j pa se nahaja že v starih bosenskih listinah, n. pr. v letoštetju »od porojenja sina božja«. Ne bom se skliceval na listino bana Stefana iz l. 1332 (Miklosich, Monumenta serbica, 101), kjer je pisano *попорења*, dasi takore v 10. v. od zd. *такое* v 8., *такое* v 7. dokazujejo, da je tudi tukaj čitati j, ali nedvojbeno je pisava v listini bana Tvrtka (ib. 176) iz l. 1367 *попоеннѣ*. Listina je pisana v bosenski stolici Bobovac, na vzhodu od današnjega samostana Kraljevska Sutiska (ali književno Sutjeska, kar pa ni na mestu, imena naj hranijo svoje dialektične oblike), ki leži severovzhodno od Visokega na desnem obrežju Bosne. Popolnoma jasna je tudi pisava *поениѣ* iz l. 1393 v zapisu na evangeliju, ki ga je »dijak« Stanko napisal za »tepačija Batalo, koi držaše Toričan i Lašvu« (Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi, I. 57), torej tudi ob Bosni, malo bolj na severu. Ko sem pred leti čital take primere za j daleč v Bosni, sem mislil, da so imeli bani in kralji duhovnike pisarje iz »zapadnih« krajev, bližih Slovencem, morebiti celo iz čakavske Dalmacije, ali od l. 1913, ko sem slišal v kraljevski Sutiski pevca katolika, vem, da tam vsaj katoliki (in kakor drugod pač tudi muslimani), še danes tako govorijo.¹ Ta primer pa tudi najlepše dokazuje, da se sorodni jeziki ne dajo strogo ločiti, še manj pa narečja, ampak da v

¹ Gl. moj Bericht über eine Reise zum Studium der Volksepik in Bosnien und Herzegowina im J. 1913 (Sitzungsberichte, der kais. Akad. d. Wiss. in Wien 176. Bd., 2. Abh.), str. 33.

različnih skupinah ima vsak glas svoje posebne meje in da bi v dialektologiji bilo treba iskati in na kartah zaznamovati meje posameznih jezičnih znakov (»isoglosse«), ne pa se prepirati o mejah celih narečij, ki nikoli niso enotna; vendar južnoslovanski filologi še so vedno preveč zatelebani v kajkavce, čakavce, štokavce, e-je- in ikavce itd. Tudi za prehod slogotvornega l v u, n. pr. v imenu Hlm (lat. Chelmo, Chulmia) v Hum (slov. Holm. Hum), bi nam historik Jireček lahko navedel vsaj nekaj samo omenjenih »einige Übergangsstufen«, posebno u.o. Pri dobrih opazkah o balkanizmih, ki so skupni srbščini, hrvaščini, bolgarščini, rumunščini, albanščini in novogrščini bi bilo treba omeniti tudi besedni zaklad, posebno enake tujke iz turščine in drugih vzhodnih jezikov. Ni pa res, da je srbščina v razliko od bolgarščine ohranila sklanjo, nur mit kleinen Änderungen in den Formen, ker posebno v množini jih je tudi v književnem jeziku že precej izgubila ter tako izenačila dative, lokale in instrumentale, v jugovzhodnih narečjih pa še mnogo več padežev.

Pri Srbih so vladala raznovrstna narodna osebna imena, kakor še danes, kristjanska so bila redka. Od 14. stoletja se opazuje prodiranje kristjanskih imen pri plemstvu notranje Srbije; med popi nahajamo tudi večinoma narodna imena, med menihi pa že od začetka samo svetopisemska in koledarska. Ako bi hoteli dalje vse navesti, kar nahajamo pri Jirečku o rodbinskem življenju, o kraljevskem dvoru, o plemstvu in duhovništvu, morali bi izpisati cele strani. Omenjam torej samo nekatere zanimive podrobnosti. Zakonsko življenje v 13. in 14. stoletju po primeru Grkov ni bilo posebno stalno med Srbi in Bolgari, proti kanoničnim pravilom so se žene menjale iz političnih in osebnih ozirov. Štirje s kanoničnega stališča jako preporni zakoni Stefana Uroša II. Milutina niso ovirali, da je ta kralj prišel med svetnike srbske crkve. Značajno je tudi, da take rodbinske razmere opisujejo samo grški, nikoli srbski viri. Pravice pa so imele žene več v Srbiji in Bosni nego v Dubrovniku, Kotoru in primorskih mestih sploh. Srbske kraljice in carice so prihajale od Grkov, ki pa niso bile priljubljene, iz Bolgarskega, Valaškega, zapadnih dežel in iz Ogrskega, samo iz Bosne ni bilo nobene. Med zapadnimi kraljicami se je po-

seбно slavila Jelena, nekako od l. 1250. žena kralja Uroša I., ki je bila »od roda družska« (frankovskega) in je ostala zvesta rimski crkvi, navzlic temu pa jo je jako spoštovala tudi pravoslavna. V kraljevski rodbini večkrat ni bilo soglasja in kralj je moral biti neredko pripravljen da pobegne. Najboljše pribežališče za pregnane vladarje in njih žene je bil od 13. do 15. stoletja Dubrovnik. Srbski dvor nam večkrat opisujejo bizantijski pisatelji, prvič Pachymeres, ko je l. 1268 cesar Mihael Palajolog ponujal svojo hčer Ano mlajšemu sinu kralja Stefana Uroša I. Bizantijci so bili razočarani od srbske priprostosti, Srbi pa od pretiranega bizantijskega bleska. Kralju posebno ni ugajalo, da so se za bodočo snaho, ki pa te časti ni dosegla, že pripeljali eunuhi, Bizantijci pa so strmeli, da je žena staršega kraljevega sina, ogrska kraljčina, prela. Ni prikupna slika srbskega plemstva, večinoma ošabnega in nasilnega, pri tem pa nestalnega in nezanesljivega, posebno višega, ki je srbsko državo pokopalo. Sicer pa ni bilo hujše od zapadnega in zanimivo je, da prenaša geograf J. Cvijić današnji »violentni tip dinarskih [torej zapadnih] Srbov«, popolnoma različen od onih na Moravi, že v srednji vek.

Velik je bil upliv crkve, ali večkrat se je majal. V poznejših časih ji je postalo bogatstvo nevarno. Za simonijo, ki jo Dušanov Zakonik strogo prepoveduje, se rabi izraz *mito*. Strogo življenje v gosto naseljenih moških manastirih odgovarja popolnoma grškemu; v tem času je bilo v njih znano le skupno življenje, kinovija (*κοινότης*, cksl. obšezitje), »idiorrhymični« samostani s privatno lastnino monahov se pojavljajo še le okoli 1400. Malo znani ženski samostani so bili bržkone enako urejeni. Nepravilen ali vsaj nejasen je stavek (43): Die Ragusaner, beeinflusst vom Sprachgebrauche der Nachbarländer, nannten die lateinischen Mönche mitunter auch *calogeri*, die Nonnen *koludrica* (oder *dumna*, aus *domina*). Tudi za meniha rabijo Dubrovčani *koludar*, ali te oblike, ki seveda tudi izhaja iz grš. *κλόγερως*, niso sprejeli morebiti iz sosednih srbskih dežel, v katerih nahajamo *kalogjer* in *kalugjer* že v starih časih (gl. Daničić, Rječnik iz knjiž. starina srpskih), ampak od hrvaških glagoljašev, kar jasno dokazujejo vsi primeri v Rječniku jugosl. akademije. Ta grška beseda je prišla

v jadranske kraje že v dobi sv. Metoda iz Moravske in Panonije ali pa vsaj rano iz Makedonije čez Bosno ter je v področju rimske kulture dobila narodno obliko, ki malo spominja na grški izvirnik. Enako je tolmačiti glagoljsko-hrvatski *molbstêrъ*, *molbsterъ*, *molbstyrъ*, danes celò mostir, mojstir, molstir, poleg staršega monistir in monastir.

Pri etiketi in razgovornih ljubeznivostih se opazuje bizantijski upliv. Namesto prostega »ti« se uvaja v 15. stoletju pod latinskim uplivom: množina, ob enem z nagovori »gospodstvo Vi« *Dominatio Vestra* in »velikost Vi« *magnitudo Vestra*. Jirečkove besede in velike črke pri tem Vi pa kažejo, da misli na naglašene oblike in bržkone na nominative, ali tu imamo enklitični dativ vi za vam kakor v starših zvezah edninski mi: gospodstvo mi, kraljestvo mi, n. pr. moliše gospodstvo mi (=prosili so me) Miklosich Mon. serb. 205, roditeli kraljestva mi (=moji kraljevski) 58, in tudi ti: o tom svetitelstvo ti dobrê znae, Pucić Spomenici srpski 2. Za listine je važno, da so se pri Srbih kakor pri Bolgarih in Rumunih datirale po bizantijskem letoštetju »od stvarjenja sveta«, v Dalmaciji in Bosni pa na zapadni način od rojstva Kristovega. Za mesece so narodna imena semtertje zabilježena v crkvenih rokopisih poleg koledarskih, v listinah pa se nahaja samo enkrat čerešnjar za junij: v tem oziru so torej že stari Srbi bili bolj pametni nego danes Hrvati in mnogi Slovenci (tudi Čehi, Poljaki in Ukrajinci) z istimi narodnimi imeni za različne mesece.

Priprava za vojsko je bilo jako razširjeno razbojništvo, ki od starega veka v balkanskih deželah ni nikoli izumrlo in se še danes mnogo slavi v narodnih pesnih. Zanimivo pa je, da so ti razbojniki celo dubrovniške kurirje pošiljali domu »brez srajce in hlače«, ali nikoli se v 14. stoletju ne čita, da so koga ubili. Bolj plemenita vaja za vojsko je bil lov, posebno imeniten lov na ptice z jastrebi, kragulji, največ s sokoli, ki se še večkrat omenja v narodnih pesnih. Tudi zabave so bile večinoma orožne vaje. Po Jirečkovih virih so bile Srbom gotovo znane konjiške igre in sicer it. giostra, n. Ringstechen, še danes »alka« (turški izraz) v Sinju. Dirke na konjih in kolesnicah pa niso dokazane, kajti prevodi Krmčiče (Nomokanon, zbornik crkvenega prava) navajajo marsikaj bizantijskega, česar pri Slo-

vanih ni bilo; beseda uriskanje, uristanje je sicer po Miklosichevem Lex. palaeosl., ne pa po Daničičevem Rječniku za stare čase dokazana, ali danes na jugu ni nikjer več znana (gl. Miklosich, Etym. Wb. 279). Turnir je dokazan le za Hercegovino, ali se še vpraša, predstavljata li nagrobna kamna pravi turnir ali aventiuro (to so različne reči!), Orbinijevi »bagordi« za Dušanovo Srbijo pa so dvomljivi. Konjske dirke pa so res znane še danes v Bosni in se mnogokrat opisujejo ali vsaj omenjajo v zahodnih narodnih pesnih do Črne Gore (gl. Rječnik j. akd. pod besedo košija), posebno v muslimanskih (Hrv. nar. pj. izdala Mat. tica hrvatska III. IV. Tumač p. b. obdulja, ki jo pa tudi Vuk Karadžičev Rječnik prinaša iz Imotskega v Dalmaciji); taka dirka se imenuje trka (prinaša tudi Karadžičev Rječnik), utrka (gl. Mat. Hrv.), navadno pa obdulja, kar označuje prav dobro tako dirko na daljo (ne na okrog), ali košija (gl. Mat. Hrv.), kar je turška tujka in tudi priča, da so dirke bile posebna zabava naše »turske« gospode. Takih dirk pa bržkone ne smemo prenašati v stare čase in vpraša se, niso li jih sploh zanesli Turki, po naravi jezdec in veliki ljubitelj konj, v severozahodne jugoslovanske dežele, vendar treba je previdnosti, ker marsikaj vitežkega so Turki tu sprejeli tudi od zapada. Dirke v narodnih pesni in v zgodovini južnih Slovanov bi morale biti predmet lepe razprave.

Na celim Balkanu navadno kolo ali horo ni podobno samo provensalski farandoli, ampak tudi ruskemu chorovodu in je bilo v srednjem veku znano povsod v zapadni Evropi, na Nemškem (Reigen) in Francoskem.¹ Radi bi vedeli, zakaj Jireček trdi, da se je ta ples v »Srbiji« v srednjem veku zval kakor danes kolo. Pri Daničiču in Miklosichu ni nobenega dokaza. V Dubrovniku in Dalmaciji je sicer »Collo« dokazano že pred l. 1515, ker se nahaja pri dubrovniških trubadurih Š. Menčetiću in Gj. Držiću (v akad. Rječniku manjkajo primeri!) in pri M. Maruliću; smemo ga seveda tudi v starše čase staviti, ali kako daleč? Jireček sam navaja iz starosrbskega Psalterja grško horo in še danes je ta izraz znan ne samo pri Bolgarih

¹ E. V. Aničkov, Vesennaja obrjadovaja pësnja na Zapadë i u Slavjan II (Zbornik ruske akad. 78), 6—7.

ampak tudi v Črni Gori, v gornjem Primorju (južni Dalmaciji), v vzhodnih krajih Srbije in celo v Mačvi (akad. Rječnik). V Dubrovniku in Dalmaciji pa nahajamo poleg kola tudi — tanac: n. pr. pri Š. Menčetiću (Stari pisci hrv. II. pesen 56) mni mi se ti tanac bez vile rumene v. 3, Ar kolo ni slavno bez vile gizdave 7, Nu kolo uresa gizdava divica 11, jer sine u tanci jak no dan općeni 13. Sploh je navadna beseda tanac in od Jagića v nadpise stavljeno kolo dobi jo že v 1. verzu po zobeh, n. pr. na str. 81 Gledajući po kolu ... v nadpisu, Poziram po tancu ... začetek 1. verza. Nahajamo pa oba izraza tudi zvezana: kola i dance ... I. Držić (ak. Rj.). Od igara, koje zovu kola, tance Gundulićev Osman In tako se mešajo ti izrazi pri pisateljih in tudi v življenju: jaz sem še pred nekoliko leti na Rabu slišal za kolo samo besedo tanac. Ako pomislimo, da je nek-daj Slavus saltans izposodil Gotom plinsjan (plēsati), nemški od Romanov izpbojeni Tanz, ki je spet prišel od Germanov k Romanom (gl. Kluge, Etym. Wb.), pa nahajamo že na koncu 15. in začetku 16. stoletja v samem Dubrovniku (razen tega frava, limfra, gl. Jireček III. 59) kakor še danes pri Čelih, Poljaki in Rusih (tu je pljaska ruski narodni ples, tanec salonski) nam kažejo vsa ta dejstva, kako važna je natančna zgodovina vsakega teh izrazov, ker nam ob enem vsaj nekoliko pojasnjuje tudi zgodovino samega plesa pri Slovanih.

Na kratko in lepo je zbral Jireček vse zgodovinsko gradivo o narodnem pesništvu ter dobro povedal, da se v njem zrcali »mit merkwürdiger Kraft und Frische« sredovečna Srbija, vendar mogel je omeniti tudi stališče T. Maretića (njegova knjiga »Naša narodna epika« se sploh ne imenuje), ki narodnim pesmam ne priznava tako visoke starosti. Moglo bi se bolj povdariti, da imajo bugarštice, stare narodne pesme dolgega razmera (verzi štejejo navadno 15 ali 16 zlogov), svoje ime res od Bolgarov, kakor trdi V. Jagić,¹ kajti tudi Hektorovičev srbski način in Križaničev modi et styli sarbiaci dokazujejo, da so te vrste pesni prišle iz vzhoda in da se enako po Bolgarih zovejo tudi vrste svinj, oblek in delavcev. Da so bugar-

¹ Prim. I. Šišmanov, Sbornik za narodni umotvorenija, Kn. XVI. i XVII., 706; ponesrečeno etimologijo iz vulgaris, oziroma iz it. volgare ponavlja še N. Petrovskij, O sočinienijach P. Hektorovića, 195—198.

štice izumrle že v drugi polovici 18. stoletja, ni res, kajti Matrica hrvatska jih je še v naši dobi dobila iz naroda (gl. N. Andrić, Hrv. nar. pj. kn. V., str. 165, Izabrane nar. pj. II. str. 160). Tudi pri Bogišićevem mnenju, da so zapisane bugarštice že pokvarjene, fragmentarne in ovenele, je treba previdnosti.

Poleg cirilice je bila v Srbiji še v 14. stoletju znana tudi glagoljica, v hrvaških deželah do Istre in Zagreba pa cirilica poleg glagoljice, v latinici pisane listine v srednjem veku tudi pri Hrvatih ni. O sredovečni cirilski kurzivi pravi Jireček, da je bila dvojna: strma v Srbiji, Bolgariji in Valahiji, na desno nagnjena v Bosni, kjer so se pri nekih znakih razvile krajevne posebnosti. Ta bosenska bukviica se je rabila sploh v severozahodnih deželah in radi bi vedeli, koliko upliva je imela na bosenske fratre pisava latinice (v grafiki nahajamo pozneje posnemanje celó it. gn, gl za nj, lj).

Z velikim zanimanjem čita tudi literarni historik Jirečkov kratki in jedrnat pregled starosrbske književnosti. Bilo bi pa vendar še omeniti, da spada k spisom, ki so se samo pri Rusih ohranili, tudi »Skazanije o indejskom carstvê«, t. j. prevod latinske epistole presbitera Johannessa, ki je kot nekak papež in cesar ščitil krščanstvo na vzhodu in vzbujal domišljijo evropske družbe v dobi križarskih vojsk. Prevod je nastal nekje v severozapadnih krajih in je bržkone prešel k Srbom kakor tudi k drugim pravoslavnim Slovanom. Enako sta v zapadnih krajih nastala prevoda vitežkih romanov Tristana in Bove d'Antona, ki se nahajata v enem beloruskem rokopisu iz 16. stoletja z napisom: *Počinaetsja povest' o vitezjach s knig serbskich* (izdal A. N. Veselovskij v Sborniku otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk, tom. 44., Priloženija, str. 1, več o vsebini v moji *Geschichte der älteren südslav. Literaturen*, 184). Laskanje starosrbskih životopisov sta grajala že ruska historika Hilferding in Golubinskij in kot primer navaja tudi Jireček iz Daniila, kako je »ta pobožni kralj Uroš (II.) svojega ljubljenega sina Stefana oslepil«.

V slikarstvu in v skulpturi se kakor v arhitekturi opazuje najprej zapadni upliv, potem pa prevladuje bizantijski; v 14. stoletju se pojavlja upliv italijanske rane renesanse, jako moččen pa je bil odmev preporoda grške ikonografije 14. sto-

letja. Posebno se hvalijo realistične slike srbskih vladarjev in velikašev. Vzhodni in zahodni uplivi pa so se križali tudi v Dalmaciji, saj nahajamo celó v Dubrovniku grške »pictores«. Zabavna je dubrovniška beseda ancona za podobo na lesu, grški εἰκών, v Srbiji (in pri Rusih) ikona. Kako se lahko pri takih spomenikih tudi varamo, dokazuje križ v dominikanskem samostanu v Dubrovniku, katerega pa je kralj Stefan Uroš II. poklonil škofovski crkvi v Rasu.

V poslednjih odstavkih govori Jireček o velikem vplivu krščanstva na pobožnost, dobra dela in skrb za siromake, na romanja in vero v čudeže, nadalje o jetništvu, medicinskih knjigah in zdravnikih, o smrti, grobovih in nadgrobnih spomenikih v Srbiji in sosednih deželah, tako da tudi tukaj nahajamo mnogo o katoliškem življenju. Da je bila Srbija brez misticizma, ne bi podpisal, kajti upliv svetogorskih hesihastov je segal tudi v srbske kraje (gl. moja *Gesch. d. ält. südsl. Lit.* 145, 146).

Obširna analiza Jirečkovih razprav je pač jasno pokazala, kako ceno imajo za kulturno zgodovino sredovečne Srbije in sosednih jugoslovanskih dežel, v katerih so se križali različni vplivi. Take popolne slike sredovečnega življenja na slovanskem jugu, osnovane na bogatih in kritično izrabljenih virih, dosedaj nismo imeli. Njegova zasluga je tudi, da je vestno zbral vso daleč raztreseno in večkrat težko dostopno literaturo svojega predmeta, ali treba je naglašati, da je neizmerno mnogo gradiva on sam prinesel na svetlo, posebno iz dubrovniških arhivov.

Hvaležni smo Jirečku tudi za to, da ni zakopal mnogih zakladov, kar bi se zgodilo, ako bi se omejil samo na sredovečno Srbijo. Jugoslovanske dežele imajo tudi v srednjem veku res mnogo skupnega in podobnega, vendar tudi različnega, kar pa nam je tudi dobro došlo, kajti vsako primerjanje podobnih in različnih razmer nam pomaga, da jih bolje osvetlimo in razumemo. Vendar moram na koncu omeniti, da so tudi tukaj neke meje koristne in potrebne, ako hočemo dobiti pravo sliko sredovečne Srbije, ki je sicer na jugozapadu segala do morja in imela močne stike z zapadom, v celem pa je bila vendar srednjbalkanska država, ki je imela svoje jedro v današnji Stari Srbiji in je večinoma stala pod bizantijskim uplivom.

Jireček nas torej preveč vodi po zapadnih srbskih in nesrbskih krajih, sicer večinoma zaradi tega, ker so nam dalmatinska mesta, posebno pa Dubrovnik ohranili največ virov, ki nam večkrat slikajo tudi razmere v notranji Srbiji, vendar večkrat le posredno, drugači pa večinoma življenje dalmatinskih mest in njih okolic z njih bogato kulturo na romanski podlagi. To se tiče posebno Dubrovnika, ki vendar ni bil nikoli v okviru srbske države ali vsaj pod njenim vrhovnim vodstvom. Kar se n. pr. pripoveduje o dubrovniških služkinjah (II, 26), hišah in ulicah (III. 12—13), o lenobi plemičev pri delu in v uradih (41), o ženskih samostanih (43) itd., nima nikake zveze s Srbijo. Kot filolog moram naglašati, da so slovanska imena raznih obrtnikov dokazana samo na Dubrovnik (II. 41), enako tudi psovke (III. 49), ideal zlatolasih krasotic (III. 16) in ljubezenski nagovori in razgovori (48) pa veljajo samo za dubrovniške pesnike Šiška Menčetića in Gjoreta Držića, ki jih imata vendar večinoma od svojih romanskih trubadurskih vzorov. Tudi pri »zdravicah« iz Dubrovnika, Kotora in Raba (III. 57) se moramo vprašati, kako daleč so bile razširjene vsaj v isti obliki. Tako je n. pr. mnogo od Vuka Karadžića izdanih »ženskih« narodnih pesni znanih samo v Dubrovniku in njegovi okolici, v južni Dalmaciji in najbližji Hercegovini, ki nam vsiljujejo krive pojme o srbski narodni liriki. Sam Goethe je primerjal take pesni francoski liriki, posebno Bérangeru, se čudil, »daß ein halbrohes Volk mit dem durchgeübtesten gerade auf der Stufe der leichtfertigsten Lyrik zusammentrifft«, in je videl v tem dokaze za svojo »allgemeine Weltpoesie«, ker ni vedel, kako velik upliv je imela na te pesni visoka kultura dalmatinskih mest in italijanska renesančna književnost (gl. moje opazke v Archiv f. slav. Phil. XXVIII. 377—379). Na podobni način pa bodo tudi slovanski, še bolj pa neslovanski historiki za Jirečkom marsikaj pripisovali sredovečni notranji Srbiji, kar on omenja za južno Dalmacijo, Dubrovnik, Poljica, Vinodol, Istro, Hrvaško in Bosno, ako se bodo držali naslovnega lista in ne bodo mislili nato, da ponujajo Jirečkove razprave mnogo več nego on sam obeta.

Mnogo bolj jasno in odločno je povedal iste pomisleke srbski filolog, historik, državnik in diplomat Stojan Novaković,

ki je lani umrl kot predsednik kraljevske srbske akademije znanosti. Pri priliki Jirečkove knjige »Geschichte der Serben« je napisal v Jagičevem Archiv-u für slavische Philologie XXXIII (l. 1912) in XXXIV (1913) članek »Les problèmes serbes«, ki je vreden, da si ga prečitajo vsi, ki se zanimajo za srbska vprašanja. Novaković naglaša, da je srbska narodnost segala tako daleč, kakor srbska država: La nationalité serbe allait parmi les Slaves jusqu'aux limites de l'état serbe (o. c. XXXIII, 443). Država pa je bila zvezana s cerkvijo in po turškem za-vojevanju je stopila cerkev namesto države: Et cet état était intimement lié avec son église... l'église serbe suppléait, dans la limite des ses moyens, à l'état lui même, et tant qu'elle subsista, elle continua d'être le porte-enseigne du serbisme (444). Z novodobnega narodnostnega stališča obsoja les aventures militaires de Dušan, sa mégalomanie in zopet naglaša, da je prihod Turkov ojačil navado d'identifier la nationalité avec la religion... l'orthodoxie grecque et le serbisme s'allièrent en un tout inséparable. Ne prikriva tudi ostrih boj-jev na život in smrt med bizantijsko in rimsko kulturo (445) in nekoliko drugačne narodnosti v pomorskih krajih: La nationalité dans les pays maritimes n'était pas tout-à-fait la même que celle qui s'était formée au nord-est de l'autre côté des montagnes (447). Iz vsega tega sklepa Novaković, da starosrb-ski pojmi in ideali niso za naše čase.

M. Murko.

Die Stadtpfarrkirche zum Heiligen Blut in Graz von ihrem Entstehen bis zur Gegenwart. Mit 50 Abbildungen und eine Kartenskizze. Graz, 1916. Verlag von Ulr. Mosers Buchhandlung (I. Meyerhoff, k. u. k. Hofbuchhändler). Leks. 8°, VI+157 str. Cena 4 K broš, 5.50 K vez.

Prvo kapelico na mestu sedanje cerkve je dal postaviti cesar Friderik III. pred l. 1466 na čast presv. Rešnjemu Telesu; od njega pozvani domi-nikanci so potem ok. l. 1512 pozidali sedanjo gotsko cerkev. Ko je nadvoj-voda Karol novodošlim jezuitom izročil prvotno mestno župnijsko cerkev sv. Ilja, je postala naša cerkev sv. Krvi sedež župnije (1585), dominikanci pa so se preselili k Sv. Andreju. Od tedaj naprej sega vrsta 26 župnikov, od teh 19 znanih v sliki. Ravno ti portreti so jako zanimivi: 4 so še iz 17. stol., 8 iz 18. Taka častna galerija zaslužnih prednikov bi bila lahko v vsakem starem župnišču. Nekateri izmed teh dostojan-stvenikov so bili morda Slovenci, ali vsaj z našimi kraji v zvezi (Prim. str. 46, 47, 54, 68, 76 in 117). Pisatelj vestno zasleduje, kaj so storili za

umetnost, t. j. kako so prezidavali in popravljali župnijsko cerkev. Veliki oltar je bil n. pr. v delu l. 1540, 1585, 1642 in 1876. Opomnimo pa, da bi bila baročna doba zaslužila večjo pozornost (n. pr. fasada in notranja oprava). Kristus v „školjki“ (str. 64) ima par v Stranica (Prim. Stegenšek, Konjiška dekanija, tabl. 14) in bi se zato razlaga dala poglobiti. V zgodovinskem oziru je pisana knjiga zelo vestno in natančno; gradivo je že zbiral rajni mestni župnik in prošt Alojzij Fuchs, predelal in v vsem dovršil pa je spis naš rojak g. kurat Matija Ljubša. Menimo pa, da bi v podobnih monografijah bilo treba povdarjati še bolj liturgično življenje, čegar središče je vsaka cerkev, njegovo zgodovino in dandanašnje stanje. Vse podobne brošure so preveč orientirane po umetnosti, premalo pa po tem, kar je jedro in bistvo župne cerkve — služba božja v svojih najrazličnejših pojavih. V tem oziru bi se lahko tudi življenjepisi mlajših, torej že bolj znanih, a že rajnih duhovnikov spopolnili, uradni „potek življenja“ je itak suhoparen in za večino ljudi brez zanimanja. Tudi organisti, ki so delovali pri mestni župnijski cerkvi, zaslužijo pozornost. Tip takih spisov bi se moral pravzaprav šele vstvariti, z nemško vsestransko natančnostjo bi se naj družila francoska lahkota in eleganca, ker take knjige so zato, da bi jih vsi farani čitali. Težje stvari bi zato sodile pod vrsto ali v dodatek. Kakor pa smo že rekli, je to opis med dosihdob običajnimi vzgleden in prav dober, v čast pisatelju in založniku. To je že 52to delo o štajerski zgodovini, ki je našlo v Meyerhoffu pokrovitelja! Naj bi se tudi pri nas marljivo študirale naše znamenite cerkve. Koliko izrednih spomenikov nam je znanih, a ni človeka, ki bi jih tolmačil, in ne založnika, ki bi jih sprejel v zaščito!

Stegenšek.

Dodatek k Freisingensia II.

Od Kopitarja Glag. Cloz. XXV navedeno izporočilo M. Čopa o koroških nosnikih (gl. gori str. 84—5 in 97) se naslaja pač na Čopov spis „Slowenischer ABC-Krieg“ (Ausserord. Beil. zum Illyr. Bl. 1833, Nr. 13, tudi v ponatisu, ki ga Simonič v bibliografiji ne omenja). Ta v mnogih ozirih, posebno tudi za dialektologijo, važni in prezanimivi spis, ki bi ga bilo vredno z vsem, kar se Čopa tiče, ponatisniti, mi je po prijaznosti bibl. dr. Glonarja še le nedavno prišel v roke, pa mislim, da mi je vsaj v dodatku opozoriti na to. Na str. 4 l. c. pravi Čop: „Die Kärntnische Varietät besitzt merkwürdige Rhinesmen, die denen des Ostromir'schen Codex, von welchen nach Wostokow Kopitar in den Wiener Jahrb. der Lit. Bd. 17, S. 100, und Grimm in s. Vorrede zu „Wuk's Stephanowitsch Serb. Gramm.“ S. XXXII, reden, ziemlich genau entsprechen dürften. Um Bleiburg etc. spricht man pót (Weg), dob, flo-pim mit dem echten polnischen a, oder dem französischen Nasal=on: pont etc., so wie im Geilthale (nach Mittheilungen vom Hrn. Pfarrer Jarnik, einem gebornen Geilthaler) das polnische Nasal=ę (franz. in in fin oder ein in sein) in vprenzhi, senshem statt vprézhi, fëshem etc.“ Prim. še ib. štev. 14, str. 5: „... die betonten e und o werden nicht überall gleich ausgesprochen; in Kärnten lauten sie oft offen, wo wir sie geschlossen sprechen, wie man sich selbst aus dem Etymologikon des Hrn. Jarnik überzeugen kann, der sie in diesem Falle manchmal mit ˘ bezeichnet; z. B. mòsh (Mann), sòb (Zahn), mòder (klug), gòft (dicht) pregòfto, dòb (Eiche), und andere dergleichen Wörter, die um Bleiburg das Nasal=on haben. So auch pèt (fünf), pèft (Faust) etc., statt pét, péft.“

Naj slede še neke druge manjše opazke k razpravi. K str. 80, vr. 7 od sp. prim. tudi Oblakov spisek „Neures ja für urslav. ję“ (Archiv für slav. Phil. XIX, str. 332-3). — K str. 83, vr. 12 od zg. prim. Kopitar, Glag. Cloz. XLIII, kjer po „lexica carantanica“ že navaja koroško „nedieu“. Gl. Gutsmanov

slovar str. 527. — K str. 87, vr. 14 od zg. prim. glede določitve kraja Dudleipin in grofovstva Dudleipa na srednjem Štajerskem novi razpravi Pircheggerja in Hauptmanna v Mittheil. des Inst. f. österr. Gesch. Bd. 33 in 36. — K str. 98–99 prim. morebiti še ime kraja Renče—Ranziano na Goriškem. Po Erjavčevi „Potni torbi“ (Let. Mat. Slov. 1882/3, str. 236) je renčelica = rončelica. Rénče f. pl. se omenjajo istotam na str. 315 pod rénčanka (črešnja). Ali je kaka zveza z Rončinj? Za razlago mi nedostaje podatkov; vsekako pa je vredno opozoriti na to, kakor tudi n. pr. še na Ronč na Beneškem in Ronki južnozahodno od Doberdoba (ali bolje po prv. postanku Dobrega Dola). Vse kaže, da je na Goriškem in Beneškem poleg venč- kolikor toliko sledov nazalizma vsaj še v krajevnih imenih, ki jih bo treba v to svrho nedvomno pregledati. — Na str. 98, vr. 4 od zg. popravi o v o! — Na str. 108, vr. 7. nad črto pravim, kakor mi osebno bolje vgaja „v 2. vrsto 5. razreda“ (scil. glagolov). Po navadni rabi bi bilo ravno narobe „v 2. razred 5. vrste“.

Mala izvestja.

Pismo grofa Władysława Ostrowskega Korytku.

Dr. Fr. Kidrič.

Ime zadnjega poljskega državnega maršala grofa Ostrowskega se je v prispevkih za zgodovino slovenskega preporoda že nekolikokrat podčrtalo: opozarjal je prof. Murko na odnošaje med njim in Miklosichem,¹ dr. Prijatelj na njegovo zbirko slovenskih narodnih noš in na verjetnost zveze med njegovim zanimanjem za slovenske narodne noše in Korytkovim podjetjem,² avtor pričujočega prinosa na začetek korespondence med

¹ Murko M., Miklosichs Jugend u. Lehrjahre: Forschungen zur neueren Literaturgesch., Weimar 1898, 527, 553, 555.

² Prijatelj J., Emil Korytko: Izvestja Muz. dr. za Kr. 1909, 87.

njim in Korytkom.¹ Pismo Ostrowskega Korytku z dne 3. decembra 1838, ki se nahaja med Korytkovo ostalino, se je v opisu te ostaline samo omenilo.²

* * *

Da bi bil prinesel kako posebno zanimanje za Slovence grof Władysław Ostrowski, ko ga je avstrijska vlada v jeseni 1831³ internirala v Gradcu, že seboj, ni kaj verjetno.

S stremljenji slovenskega graškega kroga se je mogel seznanjati pač šele od jeseni 1835 sem, ko je prišel Miklosich⁴ v njegovo hišo za domačega učitelja njegovemu sinu in so začeli tudi ostali člani Miklosicheve družbe občevati s poljskimi graškimi interniranci⁵: z Ostrowskim razen Miklosicha vsaj še Vraz,⁶ Trstenjak,⁷ Caf⁸ in Muršec,⁹ na razvoj znanstvenih njegovih stremljenj pa bi bila mogla vplivati tudi pisma Korytkova.

Korytko je pisal Ostrowskemu po vsej priliki že okolu 10. junija 1837¹⁰ in vsaj zopet 20. novembra 1838. Na pismo z dne 20. novembra 1838 je odgovoril Ostrowski dne 3. decembra 1838:

Dziękuję kochanemu Panu Emilowi nayuprzeymeý, za list Jego z d. 20 p. m. zktórym sobie wedłóg Jego życzenia postąpiłem — gdy oddawca onego oznaymił, iż nie tak prędko będzie miał sposobność do Lublany, odpisuię pocztą i w krótkich wyrazach. Pospieszylem z odzyskaniem żadanego dzieła Valvassora — mam ię usiebie — iuż kompletne co do ilości Tomów, lecz w złym stanie. W pierwszym Tomie brak kilka

¹ Kidrič Fr.: Paberki o Vrazu: Časopis za zg. in narodop. 1910, 223; Paberki o Korytku: Lj. Zvon 1910, 435.

² Lj. Zvon 1910, 303.

³ Wurzbach, Biogr. Lexicon XXI (Wien 1870), 122; Chodźko L., Historia domu Rawitów-Ostrowskich I (We Lwowie 1871) LXXXV.

⁴ Miklosich—Vrazu med 6. VIII.—3. XII. 1835: Vienac 1883, 606; Vraz—Muršcu 3. XII. 1835: Dēla V, 141.

⁵ Prim. Miklosich—Macunu 1. I. 1881: Macun, Knjiž. zgod. 115.

⁶ Vraz—Gaju 11. III. 1838: Gradja VI, 319.

⁷ Trstenjak—Vrazu 14. XII. 1838: Izvestja Muz. dr. za Kr. 1909, 87.

⁸ Trstenjak—Cafu 9. III. 1839: Zbornik Mat. Slov. II, 221.

⁹ Caf—Muršcu 15. XI. 1843: o. c. VII, 11.

¹⁰ Časopis za zgodovino in narodop. 1910, 223.

ostatnih Arkuszy, gdyż paginacja dochodzi tylko do strony 604 ≡ Mappy najgorsze są poszarpane; papier w ogólności nadbutwiał, w wielu miejscach przedarty, sztychy uszkodzone tam i owdzie. Słowem jest to mocno sterany Exemplarz; lecz też dobre płacą się od 20 do 24 złotych Niemieckich konwen: Monetą, ten zaś spuścił mi Ludwig za 10 złotych Niem: Konw: czekam więc dalszego wtey mierze polecenia. Jeżeli Panie przesłania dzieła tego zażadasz, dołączę do Niego Mappą Windów Styryjskich, którą już mam; lecz jeszcze uzupełniłbym pragnął znaczniejszą ilością Nazwisk Sławiańskich. Nic z tego ważnego do doniesienia niemam. Pokrzywnicki kupił sobie stu Morgową posiadłość i pracą rolniczą stara się umorzyć nudotę przykrego położenia. Tyszkiewicz oczekuje z niecierpliwością pozwolenia powrotu na oyczystą ziemię. Mój brat zaś Tadeusz dziś wyjeżdża do Wiednia, dla uzyskania przez Ambasadę Rossyjską Paszportu emigracyjnego dla siebie i całej swej familii. Wszyscy pięknie Panom kłaniają a ja zasęlam im obudwom braterskie uściskanie

Przyjacieli i Sluga

d. 3/12 1838.

Władysław Ostrowski.

Od zunaj: A Monsieur Monsieur Emile Korytko in Laibach.

Pečat: Laibach. 5. Dec.

Prevod:

Dragi gospod Emil, najljubnejše zahvaljujem za Vaš list z dne 20. p. m., s katerim sem ravnal po Vaši želji — ker je prinašalec izjavil, da ne bode imel tako kmalu prilike iti v Ljubljano, odgovarjam po pošti in v kratkih izrazih. Požuril sem se, da dobim zaželeno delo Valvasorja — imam ga že pri sebi — že kompletne, kar se tiče števila zvezkov, samo v slabem stanju. V prvem zvezku manjka nekoliko zadnjih pol, ker gre paginacija samo do 694. strani. Karte so najhujše poškodovane; papir je v celoti preperel, na več mestih raztrgan. Rezi so tuintam poškodovani. Z eno besedo, je to precej raztrgan eksemplar; samo dobro ohranjeni se plačujejo po 20—24 nem. gld. konvenc. vrednosti, tega mi je pa pustil Ludwig za 10 nem. gld. konvenc. vrednote. Pričakujem v tej stvari nadaljnjih naročil. Ako želite, da se Vam pošlje to delo, mu pri-

ključim zemljevid štajerskih Slovencev, ki ga že imam; želel bi ga samo še izpopolniti z večjim številom slovenskih krajevnih imen. Razen tega nimam ničesar važnega poročati. Pokrzywnicki si je kupil sto oralov posestva in se trudi, da s poljedeljstvom umori praznoto sitnega položaja. Tyszkiewicz pričakuje nestrpljivo dovoljenja, da se vrne v domovino. Moj brat odide danes na Dunaj, da preskrbi preko ruskega poslaništva sebi in celi rodbini emigracijski potni list. Vsi Vaju pozdravljajo, jaz pa pošiljam obema bratski objem.

Prijatelj in sluga

d. 3/12 1838.

Władysław Ostrowski l. r.

Je-li Korytko odgovoril, se ne ve; dne 31. januarja prihodnjega leta je preminil... Če bi se našla kedaj njegova pisma Ostrowskemu, bi pojasnila morda marsikaj, kar se zdi sedaj čudno. Na primer: Že od leta 1835. občuje Ostrowski z Miklosichem, toda njegovega imena ni med prvimi naročniki Gajevih listov; okoli srede leta 1837. mu začne pošiljati vesti o sebi Korytko, in 11. marca 1838. se ne naročuje le na Gajeve Novine, ampak želi dobiti tudi prejšnje tri letnike Danice.¹ Ali: Sredi leta 1838. je prigrtoval Korytko kot del nekake vseslovanske etnografske enciklopedije »delce o Kranjski v poljskem jeziku, da se seznanijo (Poljaki) z južnimi Slovani«² in proti koncu istega leta ima Ostrowski dva prinosa, ki bi mogla služiti za tako delci o štajerskih Slovencih: zbirko narodnih noš³ in zemljevid slovenske Štajerske s slovenskimi krajevnimi imeni. S topografijo štajerskih Slovencev se je bavil istodobno sicer tudi Vraz, ki je poslal dne 24. maja 1838 Šafaříku razpravo: »Geo-ethno- u. topographische Übersicht der Slaven in Steiermark.«⁴

* * *

Uloga Ostrowskega v Gradcu je bila sicer skromnejša nego Korytkova v Ljubljani, vendar zasluži, da se podčrta.

Dajal je graškim »slavistom« priliko, da so v občevanju

¹ Vraz—Gaju 11. III. 1838: Gradja VI, 319.

² Lj. Zvon 1910, 682.

³ Trstenjak—Vrazu 14. XII. 1838: Izvestja Muz. dr. za Kr. 1909, 87.

⁴ Vraz—Šafaříku 24. V. 1838: Zbornik Mat. Slov. I, 92—100.

ž njim širili svoje obzorje in se vežbali v poljskem jeziku;¹ posojal jim je knjige, ter je ponujal n. pr. Cafu, ko je čital v Ost und West o njegovem etimologiškem delu, Lindeja poljski slovník in Etymologikon² in mu pozneje preko Trstenjaka Lindeja res tudi poslal;³ priporočal je Miklosicha, ko je odhajal na Dunaj, Kopitarju⁴ in svojemu svaku drju. Malfatiju;⁵ simpatiziral je z Iliri; zbiral je gradivo za etnografijo štajerskih Slovencev.

Društvena poročila.

Odborova seja 25. septembra 1915.

Zapisnik zadnje seje se odobri. Tajnik naznani, da je društvo iz zapuščine umrlega uda, vpokojenega župnika Fr. Slaviča po dobroti njegovega nečaka, g. Janka Slaviča dobilo celotno delo s platnicami „Die Österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild“. Izreče se darovatelju zahvala. — Razvije se daljši razgovor, kako se naj v sedanjih težavnih razmerah kolikor toliko vzdrži društveno delovanje. Radi izjemnih razmer javna predavanja niso mogoča, izkopavanje in raziskovanje po deželi tudi ni mogoče radi pomanjkanja gmotnih sredstev in duševnih moči, tudi ožji sestanki prijateljev domače zgodovine bi se po soglasnem mnenju odbornikov ne obnesli, ker bi ne bilo zanimanja. Tajnik opozarja, da bi z ozirom na bodoče razmere v monarhiji bilo primerno, v krajših poljudnih zgodovinskih spisih pojasniti zvestobo, žrtve in zasluge slovenskega naroda za avstrijsko državo. A tudi izdajanje takih spisov je sedaj skoraj nemogoče radi velike draginje in pomanjkanja papirja ter tehničnega osobja v tiskarnah. Vrh tega je društvo imelo slabe izkušnje s prvima zvezkoma poljudne „Zgodovinske knjižnice“, ker se nista razpečala. Sklene se, naj se za l. 1915 izda vsaj v manjšem obsegu še 1 zvezek „Časopisa“.

Oklic za vojni muzej se je opetovano izdal, a ni bilo skoraj nobenega odziva. Za knjižnico se nabavi delo: W. Schmid, Die Ringwälle des Bacherngbirges. Na to se seja zaključi.

¹ Prim. Miklosich—Macunu 1. I. 1881: Macun, Knjiž. zgodovina 115.

² Trstenjak—Cafu 9. III. 1839: Zbornik Mat. Slov. II, 221.

³ Caf—Muršcu 25. IV. 1844: Zbornik Mat. Slov. VII, 14.

⁴ Kopitarjeva spomenica, 68.

⁵ Miklosich—Vrazu 26. IX. 1838: Vienac 1883, 606.

Poziv!

„Zgodovinsko društvo“ je ena najvažnejših kulturnih naprav na Slov. Štajerskem. Kar so na gospodarskem polju zadruga in posojilnice, to je v kulturno-znanstvenem oziru „Zgodovinsko društvo“. Namen tega društva je, gojiti domačo zgodovino in narodopisje, zbirati domače starine in umetnine ter ustvariti polagoma kulturno-zgodovinski in naravoslovni južnoštajerski narodni muzej. Če se hočemo Slovenci na Štajerskem vzdržati in veljati kot kulturni narod, nam je preiskovanje domače zgodovine in narodni muzej brezpogojno nujno sredstvo.

Pomanjkanje gmotnih sredstev in sodelavcev je najhujša ovira, ki zadržuje „Zgodovinsko društvo“ v njegovem delovanju.

Pozivljamo tedaj vse dosedanje ude, da ostanejo društvu zvesti, in vsak ud naj pridobi še vsaj enega novega uda. Pristopijo naj kot člani posamezniki, pa tudi občine, razna napolitična društva, šolske in župnijske knjižnice.

Za muzej pridobivajte najdbe v prazgodovinskih grobiščih, posodbo, nakitje, staro orožje, stare slike, pohištvo, kmečko in rokodelsko orodje, narodno nošo, godbene inštrumente in druge narodopisne predmete. Za knjižnico in arhiv zbirajte knjige in listine.

Spominjajte se v oporokah „Zgodovinskega društva“ kot edinega, res pozitivno znanstvenega društva na Slov. Štajerskem.

Med slovenskim razumništvom je mnogo umskega kapitala; posvetite svoje moči obdelovanju domače zgodovine in narodopisja. Strastni strankarski boji, ki mnogokrat požirajo moči in gmotna sredstva, so le hipnega pomena; trajno veljavo v zgodovini ima le pozitivno kulturno delo, ki edino tudi pred zunanjim svetom more povzdigniti naš ugled.

Udnina znaša na leto 5 K, naročila po bukvarnah pa 6 K.

Knjižno naznanilo.

Odbor „Zgodovinskega društva“ je znižal ceno starejšim letnikom „Časopisa“ II—IX za polovico t. j. vsak teh letnikov se dobi po K 2.50 pri „Zgodovinskem društvu“, oziroma po K 3.— v knjigotrštvu. Kdor naroči najmanj pet letnikov skupaj, še dobi 20 % povrh popusta. Prvemu letniku je postala prvotna cena (K 5.—, oziroma K 6.—), ker ga je še malo na razpolago. Zlasti društva in knjižnice imajo sedaj ugodno prilžnost, da si omislijo vse letnike tega, za domačo zgodovino važnega glasila.

V zalogi „Zgodovinskega društva“ se še dobe:

Janežičeva Slovnica. Spisal Gabrijel Majcen k pedesetletnici „Slovenske slovnice“ Antona Janežiča. 20 vin., s poštnino 25 vin.

Zgodovinska knjižnica. I. oddel., I. zv.: Krajevne kronike. Cena po pošti 23 vin.

Zgodovinska knjižnica. II. oddel.: Prazgodovinske izkopine. Cena po pošti 45 vin.

A. Kaspret: Die Instruktion Erzherzog Karls II. für die landesfürstlichen Reformierungs-Kommissäre in Steiermark aus dem Jahre 1572. Po pošti 35 vin.

Zgodovina Jarenine v Slov. gor. Spisal G. Majcen. Cena 30 vin., po pošti 35 vin.

Dr. Matija Prelog. Spisal dr. Karol Verstovšek. Cena 20 vin., po pošti 25 vin.

Fr. Kovačič: Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Broš. s pošto K 5.60, v plat. vez. po pošti K 6.80.

